

Sanja Jelisavac Trošić

DINAMIKA RAZVOJA INTELEKTUALNE SVOJINE U MEĐUNARODNIM EKONOMSKIM ODNOSIMA

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2023.

Dr Sanja Jelisavac Trošić

**DINAMIKA RAZVOJA
INTELEKTUALNE SVOJINE
U MEĐUNARODNIM EKONOMSKIM
ODNOSIMA**

Beograd, 2023.

Izdavač:

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25

Za izdavača:

prof. dr Branislav Đorđević, direktor

Recenzenti

Dr Duško Dimitrijević, naučni savetnik

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Vladan Pavlović, naučni savetnik i redovni profesor

Ekonomski fakultet, Univerzitet Priština sa privremenim sedištem
u Kosovskoj Mitrovici

Prof. dr Milica Šutova, vanredni profesor

Pravni fakultet, Univerzitet Goce Delčev, Štip,
Republika Severna Makedonija

Prof. dr Ana Jovancai Stakić, vanredni profesor
Univerzitet Singidunum, Beograd

Dizajn korice:

Branimir Trošić

Kompjuterska obrada:

Sanja Balović

Lektura:

Nataša Nikolić

Štampa:

DonatGraf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Tiraž: 100 primeraka

ISBN 978-86-7067-324-3

Monografija je nastala u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2023. godine”, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2023. godine.

Najboljem bati

SADRŽAJ

Reč autora	9
ULOGA INTELEKTUALNE SVOJINE U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM EKONOMSKIM ODNOSIMA	13
Savremeni odnosi u svetskoj privredi i svet u promenama	13
Mesto intelektualne svojine u međunarodnim ekonomskim odnosima	21
Međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine	28
Međunarodne finansije i intelektualna svojina	31
POLITIKA ZAŠTITE INTELEKTUALNE SVOJINE U SVETU – ŽELJE I MOGUĆNOSTI	37
Multilateralni sporazumi sa ekonomskim aspektom zaštite intelektualne svojine	37
<i>Svetska trgovinska organizacija (STO) i Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS sporazum)</i>	37
<i>Svetska organizacija za intelektualnu svojinu (WIPO)</i>	43
Regionalni sporazumi i regulisanje prometa intelektualne svojine	47
Bilateralni sporazumi i mesto intelektualne svojine	57
Nacionalne privrede i zaštita intelektualne svojine	63
RAZVIJENE PRIVREDE I ULOGA INTELEKTUALNE SVOJINE U NJIHOVOM RAZVOJU	69
Inovacije – pokretačka sila u razvoju Sjedinjenih Američkih Država (SAD)	70
Evropska unija (EU) i podsticanje kreativnosti	74
Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske (UK) – tehnološki džin ili duh iz prošlosti?	79

Japanska tehnološka superiornost	81
Kina i kreativno kopiranje	87
SAVREMENI TRENDovi I KONTROVERZE	
EKONOMSKE EKSPLOATACIJE INOVACIJA U SVETSKOJ PRIVREDI	93
Trgovina visoko tehnološkim proizvodima i intelektualna svojina	93
Lekovi i pravo na lečenje	99
Vina i alkoholna pića – zaštita i promet	104
Kontroverze genetski modifikovanih organizama (GMO)	108
Da li je krađa intelektualne svojine sve češća?	114
Položaj zemalja u razvoju i nerazvijenih u politici zaštite intelektualne svojine	119
SPECIFIČNA PITANJA INTELEKTUALNE SVOJINE I MEĐUNARODNIH EKONOMSKIH ODNOSA	
Intelektualna svojina i održivi razvoj	125
Intelektualna svojina i investicije	130
Uloga intelektualne svojine u podizanju konkurentnosti	134
Značaj zaštite intelektualne svojine u međunarodnoj trgovini	139
Finansijski aspekti prava intelektualne svojine	144
Intelektualna svojina, informacione tehnologije, mediji i veštačka inteligencija	148
LITERATURA	159

Reč autora

Dinamika razvoja intelektualne svojine u međunarodnim ekonomskim odnosima je oblast koja spaja pravo i ekonomiju, ali i tehnologiju, politiku i druge oblasti. U razvoju svetske privrede prava intelektualne svojine postala su pokretači proizvodnje zahvaljujući stalnim inovacijama, a posebno iz oblasti digitalizacije, pa samim tim zaslužuju najveću moguću pažnju kod proučavanja međunarodnih ekonomskih odnosa. Sa četvrtom industrijskom revolucijom, koju karakterišu veća automatizacija proizvodnih procesa, digitalizacija, brzi internet, veštačka inteligencija, razvoj fleksibilnih tehnologija, razvoj „inteligentnih mašina” i „pametnih fabrika”, intelektualna svojina postala je sastavni deo ekonomskog razvoja. Uticaj intelektualne svojine svakodnevno raste, posebno u oblastima zasnovanim na znanju, kao što su informacione tehnologije, komunikacije i biotehnologije. Inovacije i kreacije ljudskog uma se sve više komercijalizuju radi ekonomične proizvodnje visokog kvaliteta u malim serijama i sa sve kraćim rokovima.

Vodeće svetske privrede smatraju da su standardi intelektualne svojine neophodni za uspeh, i kao nagrada za kreatora, i kao podsticaj za istraživanje i razvoj, čiji troškovi znaju da budu izuzetno visoki, posebno u savremenim laboratorijama sa visokotehnoškom opremom. Čini se da zemlje u razvoju trpe gubitak blagostanja zbog usvajanja istih standarda prava intelektualne svojine kao u razvijenim zemljama, a nerazvijene zemlje su i danas u nepovoljnijem položaju i ne mogu da uberu pozitivne plodove globalizacije, dok im negativni mnogo lakše stižu. Istraživanja i empirijski dokazi o ulozi zaštite intelektualne svojine u promovisanju inovacija i ekonomskog rasta uopšte i dalje ostaju ograničeni, dvosmisleni i neubedljivi.

Regionalni trgovinski sporazumi sa odredbama o intelektualnoj svojini zahtevaju da zemlje potpisnice sporazuma dostignu standarde intelektualne svojine slične onima u razvijenim zemljama. Nova generacija sporazuma, poznata kao duboki trgovinski sporazumi, uključuje TRIPS-plus standarde intelektualne svojine, koji prevazilaze obaveze sadržane u Sporazumu Svetske trgovinske organizacije o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (*Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights* – TRIPS). Međusobna povezanost regionalnih trgovinskih sporazuma stvara mreže za prenošenje tih jačih prava intelektualne svojine iz jednog sporazuma u mnoge druge sporazume i zemlje.

Interesi država u pogledu standarda i nivoa zaštite variraju u zavisnosti od stepena privrednog razvoja i mnogih drugih karakteristika zemlje koja je usvojila takvu zaštitu. TRIPS sporazum pruža određenu fleksibilnost članicama Svetske trgovinske organizacije u pogledu nivoa zaštite, omogućavajući zemljama u razvoju određenu meru slobode. Predvodnici trenda jačanja zaštite prava intelektualne svojine su SAD i EU, koje, svaka sa svoje pozicije, zahtevaju jake odredbe o intelektualnoj svojini, kako bi se ograničile imitacije i curenje znanja i tehnologije u privrede u razvoju. Sam ekonomski učinak u visoko razvijenim zemljama u većoj meri je zavisn od kvaliteta zaštite prava intelektualne svojine, nego u manje razvijenim privredama. Kina je, u odnosu na SAD i EU, afirmativnija u stvaranju odbrambenih koalicija koje se suprotstavljaju standardima TRIPS-plus, nego u promovisanju sopstvenih inicijativa za intelektualnu svojinu regionalno ili plurilateralno. S obzirom na različite interese, kao i veoma različitu ekonomsku snagu država, javlja se problem sa kredibilitetom preovlađujućeg pristupa zaštite prava intelektualne svojine, zasnovanog na jednostavnom ujedinjenju zemalja sa različitim institucionalnim okvirom pod jednim kišobranom, posebno kada su njihovi efekti na ekonomski rast i razvoj u pitanju.

Intelektualna svojina je već duže vreme aktuelna tema. Ona je sastavni deo vrednosti sve više preduzeća i veoma je važna za njihov ekonomski prosperitet, ali je takođe kroz proizvode i usluge u koje je utkana postala sastavni deo svakodnevnog ljudskog života. Tema dinamike intelektualne svojine u međunarodnim ekonomskim odnosima zahtevala je interdisciplinarnu analizu i monografija je, koliko je to bilo moguće, pisana sa izbalansiranim i objektivnim pristupom analizi izazova modernog doba. Brojna postavljena pitanja i dati odgovori, od finansijskih aspekata prava intelektualne svojine, preko uloge intelektualne svojine u podizanju konkurentnosti, prava na lečenje ili raznih kontroverzi vezanih za GMO, veštačku inteligenciju i drugo, čini ovu monografiju interesantnim i bogatim štivom.

Monografija se sastoji od pet poglavlja: Uloga intelektualne svojine u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima; Politika zaštite intelektualne svojine u svetu – želje i mogućnosti; Razvijene privrede i uloga intelektualne svojine u njihovom razvoju; Savremeni trendovi i kontroverze ekonomske eksploatacije inovacija u svetskoj privredi i Specifična pitanja intelektualne svojine i međunarodnih ekonomskih odnosa.

Posebnu zahvalnost izražavam recenzentima na podršci i doprinosu kvalitetu monografije: dr Dušku Dimitrijeviću, naučnom savetniku, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd; prof. dr Vladanu Pavloviću, naučnom savetniku i redovnom profesoru, Ekonomski fakultet, Univerzitet

Priština sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici; prof. dr Milici Šutovoj, vanrednom profesoru, Pravni fakultet, Univerzitet Goce Delčev, Štip, Republika Severna Makedonija; prof. dr Ani Jovancai Stakić, vanrednom profesoru, Univerzitet Singidunum, Beograd.

ULOGA INTELEKTUALNE SVOJINE U SAVREMENIM MEĐUNARODNIM EKONOMSKIM ODNOSIMA

„Onaj ko primi ideju od mene, samo prima pouku ne umanjujući moju ideju; kao što onaj ko upali svoju sveću na moju prima svetlost, a da mene ne ostavlja u tami.” (*He who receives an idea from me, receives instruction himself without lessening mine; as he who lights his taper at mine, receives light without darkening me.*)

Tomas Džeferson / Thomas Jefferson

Odavno je već prepoznato da je intelektualna svojina, sa monopolskim pravom koje daje svojim nosiocima, neophodan kompromis koji društvo mora da podnese kako bi investitorima u nova inventivna i kreativna dela obezbedilo profitabilnost njihovih kreacija. Formalna analiza kompromisa implicitnog u ovoj politici zaštite intelektualne svojine datira još iz demonstracije Nordhausa (*Nordhaus*) da je optimalni vek trajanja patenta konačan zbog smanjenja povrata ulaganja u inovacije.¹ Međutim, do danas je ostala dilema kako naći optimalan balans između koristi i troškova inovacije.

Savremeni odnosi u svetskoj privredi i svet u promenama

„Naš trenutni ekonomski model je nejednakost po dizajnu.” (*Our current economic model is inequality by design.*)

Šaran Barou / Sharan Burrow

Vek u kome živimo je veoma dinamičan i donosi brojne izazove. Osim osećaja ubrzanog tehnološkog napretka, koji nam pomaže da lakše i brže obavljamo brojne poslovne i privatne aktivnosti, stalno je prisutan i osećaj nesigurnosti i smanjivanja bezbednosti, kako privatne, tako i opšte. Takvo dinamično okruženje, na čije je promene potrebno sve brže reagovati i prilagoditi se, dovodi nas do pojave otežane predvidljivosti i otežanog

¹ Nordhaus, William D. *Invention, growth and welfare: A theoretical treatment of technological change*. Cambridge, MA: MIT Press, 1969.

planiranja. Svet se već neko vreme nalazi u stanju intenzivnih promena. Mnogi faktori su tome doprineli, od pomenutog tehnološkog napretka koji je, između ostalog, doneo internet, brže i lakše komunikacije u realnom vremenu, bolje prevazilaženje fizičke udaljenosti ljudi, robe i kapitala, zatim razni oblici krize, od finansijske, ekonomske, krize usled pandemije, rata, pa do promena u politici pojedinih vodećih država sveta, kako politici bezbednosti, ekonomskoj politici, a i politici moći. Usled svih pomenutih, a i mnogih drugih faktora, menjaju se i odnosi u svetskoj privredi.

Međunarodni ekonomski odnosi, usled niza turbulentnih promena koje su imale dalekosežne posledice, postali su komplikovaniji. Celokupni savremeni odnosi u svetskoj privredi ne mogu se objasniti nekom od postojećih ekonomskih teorija. Pojedine ekonomske teorije mogu nam koristiti za objašnjenje samo dela promena kroz koje prolaze države, privreda i društvo, ali nijedna nam ne može više dati sveobuhvatno objašnjenje, niti preporuke kako se ponašati u novim okolnostima. Do sredine devedesetih godina 20. veka neoliberalizam se proširio na čitav svet. Svetska privreda postaje kapitalistička, otvaraju se i liberalizuju tržišta velikog broja zemalja. Novi svetski poredak zvanično je započeo sedamdesetih godina 20. veka, smenivši kolonijalizam koji je bio dominantan prethodna četiri veka.² Velika Britanija i druge zemlje Zapadne Evrope su, uz SAD, potpomognute industrijskom revolucijom, iz kolonijalističkih država prešle u politički i ekonomski najmoćnije zemlje sveta. Iako su stvoreni novi oblici masovne proizvodnje dobara, kao i nove mašine, stari odnosi kolonijalne zavisnosti su slabo menjani i dobili su neku novu formu, ali sličnu suštinu. Neravnomerni ekonomski i veoma složeni politički odnosi uticali su na to da kao rezultat imaju uspostavljanje svetskog poretka pod vođstvom SAD. Ta zemlja je zauzela vodeće mesto u svetskoj privredi, koje je u 19. veku držala Velika Britanija.³

Početak 21. veka je i dalje bio obeležen globalizacijom, daljom liberalizacijom i otvaranjem tržišta, deregulacijom i privatizacijom, uz snažan rast multinacionalnih korporacija. Takvi odnosi doveli su i do izraženog porasta nejednakosti, kako među stanovništvom nacionalnih država, tako i između bogatih i siromašnih država. Moderno doba nije dovelo do ujednačavanja blagostanja za sve, već, naprotiv, do produblivanja jaza i nejednakosti, koje je

² Ilić, Bogdan, Nebojša Praća, and Ilija Kolarski. "Ekonomsko-politički aspekti novog svetskog poretka." *Oditor-časopis za Menadžment, finansije i pravo* 2, no. 3 (2016): 49-62. 53.

³ Ilić, Bogdan, Nebojša Praća, and Ilija Kolarski. "Ekonomsko-politički aspekti novog svetskog poretka." *Oditor-časopis za Menadžment, finansije i pravo* 2, no. 3 (2016): 49-62. 54.

zahvatilo čitavo društvo. Krize su postale eminentne i ponavljaju se sve češće, a ekonomske i ratne migracije masovnije i izraženije. Globalna finansijska kriza 2008. godine smatrala se dubljom i širom u odnosu na prethodne, jer je došlo do pada i svetskog robnog izvoza i svetske robne proizvodnje.⁴ Pandemija i kriza koju je izazvao virus kovid 19 moguće je da u narednim godinama intenzivira postojeće tendencije država da se okrenu ka sebi i da se otvorenije takmiče za ekonomsku i političku dominaciju u svetu.⁵ Sa produblјivanjem svih oblika nejednakosti i zaoštavanjem suprotstavljenih interesa međunarodni ekonomski odnosi se takođe zaoštavaju, raste protekcionizam i sve više se uvode jednostrane ekonomske mere. Međunarodne organizacije i institucije, počevši od Ujedinjenih nacija (UN), preko Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), Svetske banke, Svetske zdravstvene organizacije, Svetske trgovinske organizacije (STO) i drugih, ne uspevaju da isprate ove turbulentne promene i počinju umnogome da kaskaju za promenama i izazovima današnjice. U okviru ovih međunarodnih organizacija javljaju se polarizovani stavovi između grupacije zemalja i sve je manje mesta za kompromis. Više nego ikada govori se o reformisanju postojećeg međunarodnog ekonomskog sistema i uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka. Pojedine međunarodne organizacije započele su u svojim okvirima i pregovore o stepenu i dubini reformi koje ove institucije međunarodnog ekonomskog poretka moraju da izvrše u svojim redovima i promene koje moraju da obuhvate i način njihovog funkcionisanja.

Uspon Kine počeo je da predstavlja izazov za SAD kao pretendenta na poziciju globalnog hegemonu. Kina je označena kao američki suparnik u borbi za buduće američko liderstvo.⁶ Ona beleži najveće stope privrednog rasta i razvoja u savremenom svetu otkako je počela da se otvara i reformiše svoju ekonomiju 1978. godine. Rast BDP-a je u proseku iznosio preko 9% godišnje⁷

⁴ Jelisavac Trošić, Sanja, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. "Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka." (2021). p. 19.

⁵ Karajović, Miloš, Milica Kaličanin, and Zoran Kaličanin. "Uticao Covid-19 na međunarodne ekonomske odnose i međunarodno kretanje kapitala Impact of Covid-19 on international economic relations and international capital movement." *ECOLOGICA* 28, no. 102 (2021): 315-324.

⁶ Jović-Lazić, Ana. "Kontroverze politike SAD prema Kini u Trampovoj eri." In: *Kontroverze spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, pp. 132-165, p. 132.

⁷ The World Bank. The World Bank In China, <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview> 23/08/2023.

i Kina je postala druga najveća svetska ekonomska sila, pa, očekivano, više ne prihvata potčinjenost SAD u zamenu za vojnu zaštitu i pristup američkom tržištu. Ona je većinski vlasnik američkog duga i uveliko se spori oko teritorija azijskih zemalja koje su američki saveznici. U međuvremenu, da ne zaboravimo i nove tehnologije, vodi se i sajber rat između Kine i SAD.⁸ Ne sme se zaboraviti ni Rusija, sa ogromnim prirodnim bogatstvom i velikim geografskim prostranstvom. Napetost između Rusije i SAD nije nestala, već se, naprotiv, staro rivalstvo, koje je ranije vezivano za kapitalizam vs komunizam, odnosno demokratiju vs totalitarizam, još više produbilo ogolivši svoju suštinu, koja se ogleda u geostrateškim težnjama za interesne sfere i svetsku dominaciju. Rat u Ukrajini je u neposrednoj vezi sa geopolitičkim i geostrateškim interesima ove dve u mnogo čemu suprotstavljene zemlje.

Opšte je prihvaćeno da globalizacija doprinosi efikasnijoj alokaciji resursa, da dovodi do blagostanja, veće efikasnosti, produktivnosti, konkurencije, da povećava opšti nivo plata, globalno donosi niže cene itd. Globalizacija svetske privrede je u međuvremenu donela i mnoštvo negativnih posledica, počevši od problema sa zaštitom životne sredine, preopterećenosti međunarodnog saobraćaja, neadekvatnog regulisanja informaciono-komunikacionih tehnologija, porasta migracija, porasta dugova nerazvijenih zemalja i drugo. Posle terorističkih napada na Njujork 11. septembra 2001. godine SAD su objavile rat protiv terora i mobilisale su ogromne vojne, ekonomske i finansijske resurse za rat u Avganistanu i Iraku. Kako ovi ratovi nisu finansirani iz budžeta, već zaduživanjem američke vlade na finansijskim tržištima, sasvim je moguće da su jako uticali na rast finansijskih špekulacija i berzanskih „mehura” čije je pucanje upravo i izazvalo svetsku finansijsku krizu.⁹ Finansijska kriza koja je izbila u jesen 2008. godine u SAD i brzo se, u proleće 2009, prelila u Evropu, označena je kao „kriza globalizacije”.¹⁰ Svetska finansijska kriza označila je kraj razvojnog procesa označenog kao „treća tehnološka revolucija” ili „revolucija mikroprocesora” i liberalnih ideja Adama Smita i Dejvida Rikarda, koje su bile doživele renesansu u delima Milтона Fridmana, Fridrika fon Hajeka i drugih

⁸ Ilić, Bogdan, Nebojša Prača, and Ilija Kolarski. “Ekonomsko-politički aspekti novog svetskog poretka.” *Oditor-časopis za Menadžment, finansije i pravo* 2, no. 3 (2016): 49-62. 56.

⁹ Simić, Predrag. “Svetska politika, globalizacija i kriza.” *Medunarodni Problemi* 65, no. 1 (2013). 24-41. 31

¹⁰ Simić, Predrag. “Svetska politika, globalizacija i kriza.” *Medunarodni Problemi* 65, no. 1 (2013). 24-41. 25

teoretičara neoliberalizma,¹¹ te otvorila debatu o budućnosti međunarodnog ekonomskog poretka. Globalisti smatraju da treba jačati međunarodno institucionalno regulisanje u ekonomskoj sferi, a suverenisti da liderstvo političkih i ekonomskih sila može stabilizovati svetsku privredu.

Oblast svetske privrede koja je od globalizacije imala mnoštvo pozitivnih efekata sigurno je međunarodna trgovina. Mnoge promene u trgovini i u svetskoj privredi uopšte došle su sa ubrzanjem procesa globalizacije. Međutim, čak i tamo gde je globalizacija donela koristi, one nisu ravnomerno raspoređene. Zemlje sa niskim dohotkom, kao i druge slabije razvijene zemlje, čak su i danas kontinuirano diskriminisane i imaju male šanse da napreduju i da se razvijaju. Nerazvijeni su i danas u nepovoljnijem položaju i ne mogu da uberu pozitivne plodove globalizacije, dok im negativni mnogo lakše stižu.¹² Suprotno verovanju neoliberala da slobodno tržište svima donosi korist, Kina i druge novoindustrijalizovane zemlje (*emerging powers*) postaju glavni dobitnici globalizacije na račun starih industrijskih sila sveta (*declining powers*).¹³

Ne sme se zaboraviti ni možda i najveći izazov sa kojima se svet suočava u 21. veku – rast stanovništva uz ograničene resurse. Stanovništvo na našoj planeti je sve brojnije, a 2022. godine prešlo je brojku od 8 milijardi stanovnika na svetu. Samom činjenicom da se stanovništvo povećava, a raspolaže se sa ograničenim prirodnim resursima, dovodi do rasta pritiska na njih. Dva glavna ekonomska kanala međunarodne povezanosti i globalizacije danas su međunarodna trgovina i strane direktne investicije (SDI). U savremeno doba SDI imaju brži rast od trgovine, ali su takođe veoma osetljive na promene i na krize.

Moderno doba je donelo i realokaciju proizvodnje – danas je skoro svaki proizvod *made in China*. Mnoštvo jeftine kineske radne snage koja smanjuje troškove proizvodnje nije jedini razlog za ovu pojavu. Kina je postala poznata kao „svetska fabrika” zbog više faktora, jer osim jeftine radne snage, nju karakterišu niski porezi i carine, poslovni ekosistem umreženih dobavljača, proizvođača komponenti i distributera koji je evoluirao kako bi postao efikasnije i isplativije mesto za proizvodnju, zatim, što je veoma bitno, dok se

¹¹ Simić, Predrag. “Svetska politika, globalizacija i kriza.” *Medunarodni Problemi* 65, no. 1 (2013). 24-41. 28

¹² Jelisavac Trošić, Sanja. “Economic Globalization—advantages and disadvantages: the place of Serbia and Japan in the globalized World.” Institute of International Politics and Economics; Global Resource Management, Doshisha University, 2016. 119.

¹³ Simić, Predrag. “Svetska politika, globalizacija i kriza.” *Medunarodni Problemi* 65, no. 1 (2013). 24-41. 33

zapadni proizvođači pridržavaju različitih propisa o zdravlju, bezbednosti, zapošljavanju i zaštiti životne sredine, kineski proizvođači generalno rade pod mnogo labavijim regulatornim okruženjem, a pored toga Kina veštački smanjuje vrednost svoje valute kako bi održala cenu svoje robe nižom od one koju proizvode zapadni konkurenti.

Četiri azijska tigra – Južna Koreja, Tajvan, Hong Kong i Singapur – visoko su tehnološki razvijene države, koje su kroz brzu industrijalizaciju i visoke stope privrednog rasta dobile status visoko razvijenih malih zemalja. Hong Kong i Singapur su danas vodeći svetski finansijski centri, a Južna Koreja i Tajvan svetski lideri u proizvodnji informacione tehnologije. Ceo svet je trenutno umrežen i međusobno povezan visokim tehnologijama, što ovim zemljama daje veliku komparativnu prednost i mogućnost za dalji rast.

Svetom i smerom u kome ide globalni ekonomski razvoj upravlja nekoliko najrazvijenijih zemalja, predvođenih SAD. Snažan uticaj na sve države i njihove politike imaju transnacionalne i multinacionalne kompanije koje se vode svojim kompanijskim interesima. Često se ti interesi velikih kompanija ne poklapaju sa interesima države u kojoj posluju, ili sa interesima lokalne zajednice i pojedinaca. Multinacionalne korporacije nastaju udruživanjem kapitala radi sticanja što većeg profita. Na međunarodnom tržištu ove kompanije su i pokretači i posledice globalizacije poslovanja. One svojim poslovanjem prevazilaze nacionalne granice i nacionalne propise i dovode do usložnjavanja ekonomskih i pravnih odnosa i regulative. U svetskoj privredi i u međunarodnom pravu ove kompanije se pojavljuju kao veoma moćni nedržavni akteri koji utiču na regulativu ekonomskih tokova ne samo u nacionalnoj privredi nego i u regionu i na globalnom nivou.¹⁴ Utičući na donošenje propisa koji im odgovaraju, na nacionalnom i međunarodnom nivou, čak i kroz multilateralnu regulativu međunarodnih organizacija, multinacionalne kompanije jačaju i svoju političku ulogu u svetu. Ove kompanije, mada nastale još u prošlom veku, sa jačanjem integracije i globalizacije jačaju svoje mesto i ulogu u svetskom poretku 21. veka. Postojali su pokušaji da se njihovo poslovanje i monopolistički položaj koji prikryveno pokušavaju da ostvare na što većem broju tržišta na neki način ograniče pravnim propisima nacionalnih država, ili propisima međunarodnih organizacija, kao i najnovijim propisima o zaštiti životne sredine i sigurnosti stanovništva, ali one u najvećoj meri uspevaju da izbegnu tu odgovornost. U novije doba posebno se javljaju stavovi o snažnoj

¹⁴ Jelisavac Trošić, Sanja. "Multinacionalne kompanije u međunarodnom pravu." u: *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2020. https://doi.org/10.18485/iipe_nsail.2020.ch5

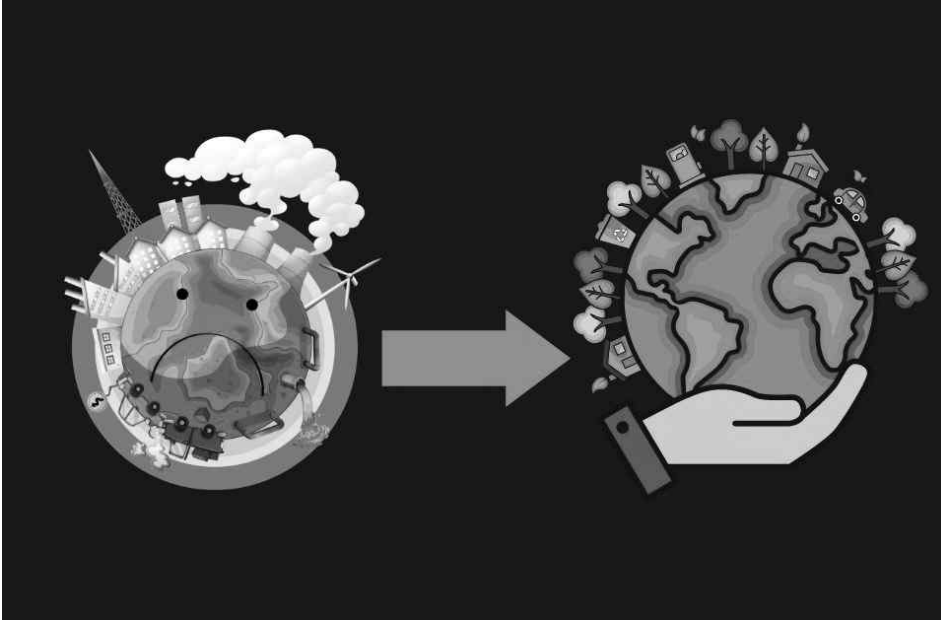
potrebi da se ove velike profitno vođene korporacije pozovu na odgovornost, posebno po pitanju kršenja ljudskih prava i zagađivanja životne sredine. Najveći problem u ovoj borbi da se pozovu na odgovornost i odvrate od kršenja pomenutih prava jeste činjenica da te kompanije svojom ekonomskom, finansijskom, političkom snagom prevazilaze snagu velikog broja država sveta. Zbog svega toga može se pretpostaviti da će se potreba da se njihova moć na neki način ograniči i da se na neki način stave pod odgovornost ili odvrate od kršenja najosnovnijih prava ljudi i od ugrožavanja životne sredine još duži niz godina biti nerešeno i aktuelno pitanje.

Uzrok pojave finansijsko-ekonomske krize jeste u ekonomskoj postavci deregulacije i verovanju u svemogućnost tržišta. Međutim, tržišna ekonomija uz svesnu i naučno spoznatu koordinaciju i dalje je najbolji model, a sam modifikovan kapitalizam će, uz određene promene, najverovatnije opstati uprkos posledicama svetske ekonomske krize, koje će ipak uslovljavati njegovo prilagođavanje novonastaloj situaciji (naučno-tehnički progres).

Savremena svetska privreda i preduzeća koja u njoj posluju danas funkcionišu po principu maksimizacije profita. Prema tome, bez obzira na brojne promene koje su nastale u svetu od vremena klasičnog kapitalizma, u današnjem savremenom kapitalizmu profit je još uvek glavni faktor i cilj poslovanja. Socijalno-ekonomske dimenzije, ekološka osvešćenost, klimatske promene i zaštita životne sredine, društveno odgovorno poslovanje i drugo su nekoliko stepenica iza na listi prioriteta. Profit je cilj, motiv koji pokreće i pokazatelj uspeha poslovanja kako malih, tako i velikih preduzeća.¹⁵ Gledano na globalnom nivou, odnosno na nivou države, to je postizanje što većeg bruto domaćeg proizvoda. Stope rasta BDP-a su glavne mere uspeha države u međunarodnim ekonomskim okvirima. Međutim, svest stanovništva ove planete se ipak menja i sve većem broju ljudi postaje sve jasnije da sadašnji resursi nisu večni i da nastavljanje sa privređivanjem koje eksploatiše resurse, bez brige o životnoj sredini ili o obnovljivosti, nije više moguće. Savremena preduzeća, zbog globalne brige o životnoj sredini, postaju i zakonski obavezna u okviru država u kojima funkcionišu da održivo posluju. Države preuzimaju odgovornost u okviru međunarodnih sporazuma i dogovora i ugrađuju u svoje zakonodavstvo socijalno odgovorno poslovanje, koje brine o životnoj sredini, bezbednosti zaposlenih i odgovornom poslovanju na nivou lokalne zajednice.

¹⁵ Mihajlović, Milan, Srboľjub Nikolić, and Svetlana Tasić. "Održivost ekonomskog modela savremene privrede." *Održivi razvoj* 2, no. 2 (2020): 7-13. 7

Slika 1: Ilustracija zelenog preobražaja

Izvor: <https://www.021.rs/story/Info/Biznis-i-ekonomija/318721/Moze-li-privreda-da-doprinese-zdravijoj-zivotnoj-sredini-Od-greenwashing-a-do-istinske-promene.html>, 17/02/2023.

Svedoci smo da se u svetu dešavaju značajne političke i ekonomske promene. Te promene praćene su finansijskim i ekonomskim krizama. U ovom novom, 21. veku postaje sve jasnije da su i krize postale sve učestalije. Ekonomske krize koje ovaj savremeni kapitalizam nosi pokazuju da krize i ekonomske depresije nisu fenomeni koji su iščezli. Pojedini autori smatraju da je kapitalizam kao sistem društvenih odnosa stekao hegemonijski status, tj. monopolistički položaj, što nije u skladu sa njegovom prirodom, jer je osnova kapitalizma odnos kapital, tržište i konkurencija.¹⁶

Postoji razmišljanje da u svetu trenutno postoje dva vladajuća modela kapitalizma – jedan je američki, a drugi evropski. Američki kapitalizam bazira se na ličnom uspehu i kratkoročnoj finansijskoj dobiti, dok evropski vrednuje kolektivni uspeh, konsenzus i dugoročnost. Ova dva vrednosna sistema imaju

¹⁶ Praća, Nebojša. "Recesija i njeno prevazilaženje u uslovima savremenog kapitalizma." *Oditor* 10 (2015): 23-31. 23

različite stavove o položaju tržišta u društvu, o mestu zaposlenog u preduzeću i o zakonitosti u međunarodnoj ekonomiji.¹⁷

Generalni sekretar STO Ngozi Okonjo-Iweala upozorila je da je multilateralni trgovinski sistem pod rastućom pretnjom fragmentacije i razdvajanja, što „ne bi bilo samo ekonomski skupo: ostavilo bi sve zemlje ranjivijim na probleme globalnog zajedničkog dobra koji sada predstavljaju neke od najvećih pretnji za naše živote i sredstva za život”.¹⁸

Održivi razvoj, kojem se posebno poslednjih godina usmeravaju države Evropske unije, suštinski je nespojiv sa svetskom ekonomijom zasnovanom na stalnoj potrazi za rastućim profitom. Najveći problem je što je profit, po definiciji, sam sebi cilj i takmiči se sa svima drugima na svetskom slobodnom tržištu.¹⁹ Naučnicima tako postaje jasno da ovakav trenutni način poslovanja, koji u sebi sadrži inertnu krizu, nije više održiv i da ga je potrebno promeniti. Ciklično pojavljivanje kriza, depresije, nezaposlenosti i inflacije prate savremeni svet, savremenu privredu i društvo. Zadatak ekonomske nauke je da otkrije način prevazilaženja ovih nedostataka u funkcionisanju savremenog svetskog tržišta.

Mesto intelektualne svojine u međunarodnim ekonomskim odnosima

Intelektualna svojina je ključni aspekt za ekonomski razvoj. (*Intellectual property is a key aspect for economic development.*)

Kreig Venter / Craig Venter

Stvaranje i širenje novog znanja, inovacija i društvenog blagostanja podstakli su primenu strukturiranog režima intelektualne svojine, koji promovise kreativne i inovativne aktivnosti kroz ekonomske podsticaje i ekskluzivna komercijalna prava za kreatore.²⁰ Ova vrsta koncepta zaštite i

¹⁷ Praća, Nebojša. "Recesija i njeno prevazilaženje u uslovima savremenog kapitalizma." *Oditor* 10 (2015): 23-31. 24

¹⁸ Ngozi Okonjo-Iweala u predavanju održanom na Institutu Lovi (Lowy Institute) u Sidneju, Australija, 22. Novembra 2022.

¹⁹ Ilić, Bogdan, and Nebojša Praća. "Održivi razvoj u uslovima informacionokomunikacionih tehnologija." *Apollo, Beograd* (2014).

²⁰ Adams, Samuel. "Intellectual property rights, innovation, and economic growth in Sub-Saharan Africa." *Journal of Third World Studies* 28, no. 1 (2011): 231-243.

nagrađivanja pojavila se još u 4. veku pre nove ere, sa Aristotelom i Hipodamusom iz Mileta. Međutim, sadašnji vladajući koncept intelektualne svojine rođen je u 13. veku u Veneciji, sa potrebom da se zaštiti znanje ugrađeno u staklarsku industriju i kao način da se nagrade stranci koji su venecijanskoj industriji doneli nova znanja. Zaštita intelektualne svojine se zatim proširila iz Venecije na druge razvijene zemlje u Evropi, SAD, Japan, Južnu Koreju i Tajvan.²¹

Vodeće svetske privrede veruju da su standardi intelektualne svojine neophodni za uspeh bilo kojeg ekonomskog projekta 21. veka. Po tom stavu zaštita intelektualne svojine obezbeđuje život i rast koji stimulišu inovacije i podstiču ekonomski rast, a najveću korist imaju oni koji imaju najjače sisteme zaštite intelektualne svojine.

Međutim, istraživanja i empirijski dokazi o ulozi zaštite intelektualne svojine u promovisanju inovacija i ekonomskog rasta uopšte ostaju ograničeni i neubedljivi. I dalje postoje suprotstavljeni stavovi o uticaju prava intelektualne svojine na razvojne izgled zemalja. S jedne strane, postoje tvrdnje da će standardi postavljeni u Sporazumu Svetske trgovinske organizacije o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS) doneti koristi zemljama u razvoju stvaranjem podsticajne strukture neophodne za stvaranje i širenje znanja. Na taj način bi se podstakle inovacije, transfer tehnologije i tokovi privatnih investicija. S druge strane, postoje stavovi da će jaka zaštita intelektualne svojine, posebno neki njeni elementi, kao što je režim patentiranja, negativno uticati na sprovođenje strategija održivog razvoja, na primer, podizanjem cena osnovnih lekova na nivoe koji su previsoki da bi siromašni mogli da ih priušte. Ova dva suprotstavljena stava nemaju nekih izgleda da se pomire.

U međunarodnoj trgovini tokom poslednjih decenija raste učešće usluga i intelektualne svojine, ali još uvek nedovoljno da ugrozi primat međunarodne trgovine industrijskim proizvodima.²² Pitanja intelektualne svojine do novog veka smatrala su se rezervisanim za stručnjake i inovatore, kao i za industrijski sektor i velika preduzeća. Sa pojavom TRIPS sporazuma pitanja intelektualne svojine su se sve više počela uključivati u sporazume o slobodnoj trgovini. U

²¹ Neves, Pedro Cunha, Oscar Afonso, Diana Silva, and Elena Sochirca. "The link between intellectual property rights, innovation, and growth: A meta-analysis." *Economic Modelling* 97 (2021): 196-209.

²² Jelisavac Trošić, Sanja. "Nove tendencije u međunarodnoj trgovini." u: Jelisavac Trošić, Sanja (ed.), *Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2016. p. 23.

pitanja i diskusije oko jačine zaštite prava intelektualne svojine sve više se uključuje i civilno društvo. Izgrađen sistem zaštite intelektualne svojine postao je važna stavka u diskusijama između država, eksperata, istraživača, kao i medija, a u osnovi je bilo pitanje implikacija koje na privredu i društvo ima sistem intelektualne svojine, posebno na pristup lekovima, ishrani, pristup znanju i šire. Nevladine organizacije kritikovale su trendove prekomerne zaštite intelektualne svojine koji su poslednjih godina i uopšte doveli u pitanje vezu između trgovine i intelektualne svojine. Civilno društvo i nevladine organizacije posebno izražavaju sumnju u opravdanost uključivanja odredbi o intelektualnoj svojini u sporazume o slobodnoj trgovini.

Interesantna je pojava da regulisanje pravila u domenu intelektualne svojine poslednjih godina u velikoj meri preuzimaju privatne kompanije. Kako je savremena tehnologija sve naprednija i otkrića je veoma teško pratiti pravnom regulativom, velike kompanije, posebno na digitalnom tržištu, počele su da samoregulišu sadržaj koji stavljaju korisnici. Primer su digitalni sadržaji na internet platformama, za koje određena ograničenja i zabrane stavljaju upravo te platforme, kao npr. *YouTube*. Pošto su ove kompanije prisutne putem interneta, one imaju uticaj na globalne tokove. Na taj način se neko pravilo prvo uvodi kao pravilo privatne kompanije, a tek nakon globalnog širenja njegovog dejstva države kao što su SAD, EU, Kanada, Japan i druge usvajaju ove dobre prakse i uvode ih u svoju državnu, a zatim i međunarodnu regulativu.

Zaštita prava intelektualne svojine jedna je od baza uspeha savremenih preduzeća. Na taj način isključuje se druga organizacija iz kopiranja proizvoda i istovremeno daje podsticaj preduzeću za dalji razvoj i sticanje bolje konkurentske pozicije. Patent je jedno od najefikasnijih prava intelektualne svojine za rast privrede i takođe najzastupljenije u međunarodnoj trgovini. Uspeh svake organizacije zavisice od broja patenta koje poseduje, što će dodatno doprineti rastu privrede. Na taj način vidimo da je zaštita prava na intelektualnu svojinu veoma važna za privredni rast i za rast spoljne trgovine.²³

Preko prava intelektualne svojine korporacije traže monopolsku kontrolu nad ogromnim oblastima života. One očekuju da im svi redovno plaćaju licence za korišćenje njihovih proizvoda i da im redovno nadoknađuju troškove istraživanja i razvoja. Velike korporacije ne zanima to što država već izdvaja javne subvencije, poreske olakšice, što se potpisuju univerzitetski ugovori o radu i slično, a to pre svega na kraju ide u njihovo istraživanje i razvoj. Zakoni

²³ Kumar, Ram. "Relevance of IPR for the Economy." Available at SSRN 3771116 (2021).

o intelektualnoj svojini koji se guraju kroz regionalne i bilateralne sporazume čine javnom politikom da države danas štite transnacionalne korporacije.²⁴

Moderna, nova ekonomija jeste ekonomija zasnovana na znanju i idejama o tome gde je ključ poboljšanja životnog standarda i stvaranja novih radnih mesta u meri u kojoj se inovativne ideje i tehnološke promene uključuju u proizvode, usluge i proizvodne procese. Sirovine, materijal, energija, novac i ekonomija obima zamenjuju se znanjem i tehnološkim promenama. Restrukturisanje preduzeća, ulaganje u informaciono-tehnološku komponentu preduzeća, rastuća konkurentnost i fleksibilno i razvijeno tržište rada i kapitala izvori su rasta prema konceptu nove ekonomije. Razvoj informaciono-komunikacionog-tehnološkog sektora, a posebno interneta, revolucionarno je promenio tehniku odvijanja međunarodne trgovine novih, ali i klasičnih proizvoda i usluga. Uticaj intelektualne svojine svakodnevno raste, posebno u oblastima zasnovanim na znanju, kao što su informacione tehnologije, komunikacije i biotehnologije. Zaštita intelektualne svojine doprinosi ekonomskom rastu kako u razvijenim, tako i zemljama u razvoju, podstičući investicije, kulturnu različitost i tehnički razvoj kao deo šireg političkog okvira. Svetska banka dala je preporuku da bi pogodan pristup podrške i pomoći zemljama u razvoju trebalo da bude obezbeđivanje višeg stepena zaštite intelektualne svojine. Nisu dovoljne samo odgovarajuće zakonske pretpostavke i progresivne politike zaštite, već je neophodna delotvorna nacionalna politika intelektualne svojine, pozitivan stav i široko rasprostranjeno javno mišljenje.²⁵

Kriza koju je izazvala pandemija virusa kovid 19 imala je drastičan uticaj na društvene živote milijardi ljudi, pogađajući određene industrije poput uragana. Kakav će biti odgovor na ovakve i eventualne druge pojave pandemija u budućnosti umnogome će zavistiti od inventivnosti istraživača. Intelektualna svojina je prvi sistem koji je ponudio odgovore, otvarajući patentne baze svima koji razvijaju nove tehnologije za borbu protiv pandemije kovid 19. Potreba za sredstvima prevencije, lečenja i nege izazvala je hiljade različitih istraživanja, koja pronalaze inspiraciju i smernice za otkrivanje novih rešenja u patentima koji već postoje. Objavljivanje naučnih radova nikada ni u jednoj naučnoj oblasti nije bilo tako intenzivno kao u medicini otkako je počela borba protiv ovog virusa. Vreme od početka pandemije pokazalo je da su nauka i inovatori spremni za ovakve izazove, ali je svetska zdravstvena kriza nametnula novi

²⁴ Intellectual property, <https://www.bilaterals.org/?-intellectual-property->, 13/7/2023.

²⁵ Šarenac, Nemanja, and Mladen Rebić. "Nova ekonomija, internet i intelektualna svojina." (2011) p. 238.

izazov sistemu intelektualne svojine, koji se odnosi na striktno sprovođenje njegovih prava u trenucima kada su potrebni ubrzani i globalni efekti kako bi se izbeglo dodatno pogoršanje usled dalje cirkulacije virusa među stanovništvom, što neminovno dovodi do pojave novih sojeva virusa. Sledeći korak u ovoj i nekoj narednoj borbi je pravično upravljanje sistemom prava intelektualne svojine, posebno u delu ustupanja patentnih prava državama čiji stanovnici nisu u mogućnosti da plaćaju skupe lekove.²⁶

Savremeni razvoj društva svedoči da će napredovanje u budućnosti zavistiti najviše od tehničko-tehnoloških znanja i novih naučnih dostignuća, a ne od kapitala. Sa četvrtom industrijskom revolucijom, koju karakterišu veća automatizacija proizvodnih procesa, digitalizacija, brzi internet, veštačka inteligencija, razvoj fleksibilnih tehnologija, razvoj „inteligentnih mašina” i „pametnih fabrika” radi ekonomične proizvodnje visokog kvaliteta u malim serijama i sve kraćim rokovima, prava intelektualne svojine, posebno prava industrijske svojine zauzela su najveći značaj. U razvoju globalne ekonomije prava intelektualne svojine postala su pokretači proizvodnje zahvaljujući stalnim inovacijama iz oblasti digitalizacije i samim tim zaslužuju najveću moguću pažnju kod proučavanja međunarodnih ekonomskih odnosa. Računarski softveri spadaju u prava koja se štite intelektualnom svojinom. Još uvek je sporno pitanje da li se štite autorskim pravom i srodnim pravima ili pravom industrijske svojine, te samim tim da li se njihov prenos vrši putem autorskog ugovora ili putem ugovora o licenci. Ponekad praksa i zakonodavstvo zauzmu mešoviti stav, smatrajući da računarski softveri uživaju zaštitu delom autorskog prava i delom prava industrijske svojine. Zavisno od toga na koji način se posmatra, strana pravna praksa smatra da se prenos prava na računarski softver prenosi putem ugovora o licenci, iako se smatra autorskim delom.²⁷ Na ovom primeru može se primetiti sva složenost odnosa između prava intelektualne svojine i ekonomskih odnosa koje proizilaze iz njenog korišćenja. Posebne izazove u regulisanju međunarodnih ekonomskih tokova imaće pravo intelektualne svojine u oblastima veštačke inteligencije, robotike, nanotehnologije, biotehnologije, kvantnog računanja, inženjeringa materijala, kao i drugim naprednim naučnim oblastima.

²⁶ Lukinović, Mario, and Zdravko Vitošević. "Pandemija SARS-KOV-2 i izazovi prava intelektualne svojine." *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 149, no. 7-8 (2021): 511-515.

²⁷ Damjanović, Jelena. "Pravni okvir za regulisanje odnosa nastalih pod uticajem četvrte industrijske revolucije unutar globalnih ekonomskih kretanja." *Naučni skup EKONBIZ 19* (2020): 156-161.

Komercijalna valorizacija znanja i inovacija jedan je od ključnih faktora rasta i razvoja preduzeća i zemalja danas. Zahvaljujući unapređenju vlastite inovativnosti pojedini privredni subjekti uspjeli su da stvore potpuno novu vrstu konkurentne prednosti. Inovativnost predstavlja proces unutar preduzeća koji doprinosi unapređenju onoga što ono stvara i nudi na tržištu. Inovacije u ovom veku postaju sve složenije, a proizilazi da je inovativnost generička aktivnost na kojoj se zasniva opstanak i rast preduzeća. Patent sve više postaje jedan od oslonca poslovne saradnje. On ima mnogo veću misiju od obezbeđivanja isključivih prava nosiocu patenta, a to je omogućavanje daljeg ekonomskog i društvenog razvoja. Ekonomski rast u nedostatku inovacija predstavlja vremenski ograničen proces. Ključni pokretači inovacija u endogenim objašnjenjima su znanje, istraživanje i razvoj, obrazovanje, dok transfer tehnologije omogućava da inovacije u jednoj zemlji povećavaju produktivnost u drugim zemljama. Tri najvažnija kanala putem kojih se realizuje transfer tehnologije su međunarodna trgovina, strane direktne investicije i licenciranje.²⁸

Teorijska literatura uglavnom navodi na zaključak da zemlje u razvoju trpe gubitak blagostanja zbog usvajanja istih standarda prava intelektualne svojine kao u razvijenim zemljama. To nije iznenađujuće pošto su transfer i difuzija tehnologije bili primarni izvor tehnoloških promena u zemljama u razvoju čija je domaća inovativna sposobnost slaba. Međutim, interesantan je uvid da nije uvek u interesu razvijenih zemalja da se zalažu za proširenje svog režima prava intelektualne svojine na manje razvijene zemlje. Ne samo da bi zemlje u razvoju i svet u celini mogli da izgube od međunarodne harmonizacije prava intelektualne svojine, već bi moglo da opadne i blagostanje razvijenih zemalja.²⁹ Još jedan važan uvid iz ove literature je da saradnja između razvijenih i zemalja u razvoju, odnosno međunarodni sporazum koji je podsticajno kompatibilan za obe strane, može da postigne viši nivo blagostanja nego kada bi delovale nekooperativno.³⁰

Normativna analiza uticaja prava intelektualne svojine na razvojne procese može doneti zaključke iz ispitivanja istorijskih i *cross-section* obrazaca izbora

²⁸ Cvetanović, Slobodan, and Dragan Turanjanin. "Incremental Innovation, Intellectual Property Rights and Endogenous Economic Growth." *Knowledge-International Journal* 43, no. 1 (2020): 75-80.

²⁹ Helpman, E. Innovation. "Imitation, and Intellectual Property Rights." *Econometrica*. 61, 1247-1280. 1993.

³⁰ Grossman, G. and Lai Edwin. "International Protection of Intellectual Property." *American Economic Review*. 94(5): 1635-1653, December 2004.

nacije u vezi sa sopstvenim režimima prava intelektualne svojine. Važan nalaz ove literature je odnos preseka (*cross-section*) u obliku slova U između rigoroznosti režima prava intelektualne svojine u zemlji i bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika.³¹ Ideja da je snaga režima prava intelektualne svojine u zemlji uzrokovana njenim nivoom ekonomskog razvoja nalazi svoju podršku u ekonomskoj istoriji.

Studije ranog režima intelektualne svojine u SAD pokazale su slabiji i liberalniji sistem patenta i autorskih prava od onih u Evropi, a posebno u Velikoj Britaniji.³² Taj rani režim prava intelektualne svojine u SAD istovremeno je podsticao inkrementalne inovacije i ograničavao tržišnu moć vlasnika prava intelektualne svojine. Postoje prirodne paralele između ovog ranog američkog režima intelektualne svojine i onog koji su usvojile istočnoazijske ekonomije, kao što su Japan, Koreja i Tajvan, u svom procesu prelaska od imitacije ka inovaciji. „Mnoge bogate zemlje su koristile slabu zaštitu intelektualne svojine u svojim ranim fazama industrijalizacije da bi razvile lokalne tehnološke osnove, povećavajući zaštitu kako su se približavale liderima.”³³ Tako normativna teorijska analiza, empirijska analiza efekata različitih režima prava intelektualne svojine i ispitivanja sopstvenih izbora režima prava intelektualne svojine u različitim fazama razvoja dovode u pitanje sam pojam harmonizacije, sugerišući da će globalno efikasan režim prava intelektualne svojine podrazumevati različite politike intelektualne svojine za zemlje sa različitim tehnološkim mogućnostima i u različitim fazama ekonomskog razvoja.³⁴

³¹ Maskus, Keith. *Intellectual Property Rights in the Global Economy*. Institute for International Economics, Washington, DC. 2000.; Chen, Yongmin and Thitima Puttitanun. “Intellectual property rights and innovation in developing countries.” *Journal of Development Economics*. 78:474-93, 2005.

³² Sokoloff, Kenneth L. and Khan, B. Zorina. “Intellectual Property Institutions in the United States: early development and comparative perspective.” *Journal of Economic Perspectives*. 15(3): 233-246, Summer 2001.; Khan, B. Zorina. “Does Copy Right Piracy Pay? The Effects of U.S. International Copyright Laws on the Market for Books, 1790-1920.” NBER Working Paper No. 10271, January 2004.

³³ Lall, Sanjaya. “Indicators of the Relative Importance of IPRs in Developing Countries.” *Research Policy*. 32: 1657-1680, 2003.

³⁴ Hu, Albert GZ, and Adam B. Jaffe. “IPR, innovation, economic growth and development.” *Department of Economics, National University of Singapore* (2007).

Međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine

„Bolje je poslovati s ljudima koji nešto žele nego s onima koji su postigli što žele.”

Fransis Bejkon / Francis Bacon

Prvo istinsko međunarodno regulisanje prava intelektualne svojine upravo je vezano za njihovu trgovinu, i to u Sporazumu Svetske trgovinske organizacije o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine. Stvaranje TRIPS sporazuma je najveće proširenje opsega koje je jedna međunarodna organizacija kao što je STO uradila. U stvari svi sporazumi koji se nalaze u okviru STO, i koje zemlje samim stupanjem ovu organizaciju prihvataju, mogu se podvesti pod šest osnovnih delova: sporazum o osnivanju STO (Sporazum o STO), sporazumi za svaku od tri oblasti trgovine (roba, usluge i intelektualna svojina), oblast rešavanja sporova i oblast ispitivanja spoljnotrgovinskih politika.³⁵ Države članice STO čine 98% ukupne međunarodne trgovine, tako da se i na ovaj način može shvatiti da pravila o intelektualnoj svojini obuhvataju skoro sve države sveta putem TRIPS sporazuma.³⁶

Nematerijalna imovina i intelektualna svojina sve više postaju kritična imovina kompanija širom sveta. Tržišni igrači se sve više percipiraju kroz logo, zaštitni znak, izuzetne i originalne proizvode, tehnološka rešenja, patente ili poslovne modele. Kompanija koja posluje u ogromnom svetu interneta i društvenih medija ne mora čak ni da ima veću vrednost materijalne imovine, ali može imati neuporedivo veću vrednost od tradicionalne proizvodne kompanije na osnovu vrednosti njene intelektualne svojine.³⁷ Multinacionalne kompanije su najveći pružaoci investicija baziranih na znanju, uključujući tu i tehnologiju, inženjering, menadžment, marketing i finansijske usluge. Ove kompanije takođe prodaju prava na znanje, uključujući i patente, žigove, poslovne tajne i autorska prava. Uobičajeno je da ekonomisti poistovećuju trgovinu pravima intelektualne svojine sa pružanjem investicija baziranih na

³⁵ Jelisavac Trošić, Sanja. "Pregovori u okviru GATT i STO." *Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu* (2015). p. 46.

³⁶ Jelisavac Trošić, Sanja. "What Is the Role of the European Union in Reshaping the Future of the World Trade Organization?." Institute of International Politics and Economics, Belgrade; Faculty of Security Studies at the University of Belgrade, 2021. https://doi.org/10.18485/iipe_euchanges.2021.ch21 p. 426.

³⁷ Priehoda, Albert, and Ján Havier. "Intellectual Property of a Company and Valuation of its Selected Components." *Právnické Fórum 2020*: 45.

znanju. Primaoci ovih investicija plaćaju ih autorskim honorarima, nadoknadama za licencu, ustupanjem dela gotovih proizvoda ili deljenjem ostvarenog profita.

Međunarodna trgovina intelektualnom svojinom obavlja se kao međunarodni transfer neopredmećene tehnologije (*intangible technology* ili *disembodied technology*) i uključuje sva plaćanja i naplate između rezidenata i nerezidenata u vezi sa dozvolom za korišćenje neopredmećenih, neproizvedenih, nefinansijskih dobara i vlasničkih prava, kao što su patenti, autorska prava, žigovi, franšizing i proizvodni procesi, ali i za korišćenje proizvedenih prototipova dogovorenim licencnim ugovorima (npr. filmovi).³⁸ Trgovina intelektualnom svojinom može imati značajan uticaj na međunarodne finansijske tokove na nekoliko načina. Intelektualnom svojinom se, na primer, može trgovati kroz transfer licenci. Kada preduzeće iz jedne zemlje prodaje licencu za svoju intelektualnu svojinu drugom preduzeću u drugoj zemlji, to može dovesti do transfera novca iz jedne zemlje u drugu. Taj transfer novca može imati značajan uticaj na bilans platne moći i finansijske tokove u obe zemlje. Osim toga, kada preduzeće iz jedne zemlje koristi svoju intelektualnu svojinu da proizvede i prodaje proizvode ili usluge u drugoj zemlji, to takođe može dovesti do transfera novca iz jedne zemlje u drugu. Ovaj transfer novca može pomoći u jačanju bilansa platne moći i finansijskih tokova u obe zemlje. Pored toga, trgovina intelektualnom svojinom može pomoći u stvaranju novih proizvoda i procesa te osigurati da se oni šire svetom. To može imati pozitivan uticaj na ekonomsku aktivnost, inovacije i konkurentnost u zemljama uključenim u trgovinu.

Prava intelektualne svojine utiču na međunarodne trgovinske tokove kada znanjem intenzivna roba prelazi nacionalne granice. Države koje su znale da cene i da naplate intelektualnu svojinu doživele su razvoj sopstvene ekonomije, a uz to ostvarile snažan, nekad i monopolski položaj na međunarodnom tržištu. Značajna napredovanja u osnovnim naukama i redukovanje cene manipulacije znanjem usled upotrebe kompjutera važni su činioци koji doprinose ubrzanju pronalazaka i inovacija danas. Jak uticaj na svetsku ekonomiju ima i široka mogućnost primene novih proizvoda intelektualne svojine. Prava intelektualne svojine, naročito u računarstvu i elektronici, relevantna su za široki dijapazon ekonomskih procesa i aktivnosti. Ona nalaze primenu u mnogim sektorima privrede. Proces automatske obrade podataka su

³⁸ Bjelić, Predrag, Jelisavac Trošić, Sanja, Popović Petrović, Ivana, *Savremena međunarodna trgovina*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2010.

revolucionarni i za manufakturu, i za usluge, i za transport. Inovacije se mogu iskoristiti ne samo preko direktnog izvoza već i kroz direktne strane investicije, kao i kroz ugovore o licencama. Nažalost, statistika spoljne trgovine često sa velikim zakašnjenjem počinje da registruje izvoz proizvoda koji su rezultat inovacija. Mnogobrojni dokazi ukazuju na pozitivnu korelaciju inovacija i izvozne konkurentnosti. Ukoliko zemlja želi bolji plasman na međunarodnom tržištu, veći priliv novca od izvoza, pozitivan uticaj na spoljnotrgovinski bilans, potrebno je da stimuliše inovativnu aktivnost u svojoj privredi.³⁹

Kada je ispitivana uloga visokotehnoške trgovine, prava intelektualne svojine i stranih direktnih investicija u određivanju stope inovacija i ekonomskog rasta zemlje, korišćenjem jedinstvenog skupa panel podataka iz 47 razvijenih zemalja i zemalja u razvoju od 1970. do 1990. godine, dobijeni rezultati sugerišu da je: (1) uvoz visoke tehnologije relevantan u objašnjavanju domaćih inovacija kako u razvijenim, tako i u zemljama u razvoju; (2) strana tehnologija ima jači uticaj na rast BDP-a po glavi stanovnika od domaće tehnologije; (3) prava intelektualne svojine utiču na stopu inovacija, ali je ovaj uticaj značajniji za razvijene zemlje; (4) rezultati u vezi sa stranim direktnim investicijama su neubedljivi. Veličina tržišta, uvoz visoke tehnologije iz razvijenih zemalja, zaliha ljudskog kapitala, nivo izdataka za istraživanje i razvoj, infrastruktura i nivo zaštite intelektualne svojine su važni faktori u objašnjavanju stope inovacija. Pored toga, strana tehnologija (merena kao rast uvoza visoke tehnologije po glavi stanovnika) ima jači uticaj na rast BDP-a po glavi stanovnika od domaće tehnologije. Međutim, kada se uzorak podeli između razvijenih i zemalja u razvoju, rezultati sugerišu da se dinamika inovacija i rasta u ove dve grupe zemalja razlikuje. Veličina tržišta i infrastruktura su dominantni faktori u objašnjavanju inovacija u zemljama u razvoju, dok se čini da uvoz visoke tehnologije, ljudski kapital i izdaci za istraživanje i razvoj imaju jači uticaj na razvijene zemlje. Zanimljivi su rezultati koji se tiču zaštite intelektualne svojine. Oni sugerišu da prava intelektualne svojine imaju jači uticaj na domaće inovacije u razvijenim zemljama i da čak mogu negativno uticati na inovacije u zemljama u razvoju. Ovi rezultati mogu ukazivati da većina inovacija u zemljama u razvoju zapravo može biti imitacija ili da ima adaptivnu prirodu. Stoga pružanje jačih prava intelektualne svojine štiti strane firme na račun domaćih firmi. Implikacija politike ovde nije obeshrabrivanje zaštite intelektualne svojine u zemljama u razvoju, već stvaranje podsticaja za njeno jačanje. Inovativne aktivnosti i prava intelektualne

³⁹ Jelisavac, Sanja. *Intelektualna svojina: međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2006. str. 49-57.

svojine su komplementarni po prirodi, stoga bi razvijene zemlje imale koristi od podrške aktivnostima istraživanja i razvoja u zemljama u razvoju.⁴⁰

Veći broj analiza i radova sugerišu da se međunarodni ekonomski poredak udaljava od neoliberalnog poretka, koji je cvetao veći deo posthladnoratovskog perioda, ka novom geoekonomskom poretku. Prelazak na ovaj novi poredak, koji karakteriše rastuća „sekjuritizacija ekonomske politike i ekonomizacija strateške politike”, verovatno će dovesti do značajnih promena pravila, normi i institucija međunarodnog trgovinskog i investicionog prava.⁴¹

Međunarodne finansije i intelektualna svojina

„Kad god vidite da neko vodi uspješan posao, budite sigurni da je jednom donio hrabru odluku.”

Piter Druker / Peter Drucker

Međunarodne finansije i intelektualna svojina često se povezuju s obzirom na to da su investicije u intelektualnu svojinu važan deo finansijskog tržišta. Na primer, kompanije često investiraju u razvoj novih proizvoda i procesa koji su zaštićeni intelektualnom svojinom, kako bi stvorile vrednost i zaradile novac. Takođe, trgovina intelektualnom svojinom može uticati na međunarodne finansijske tokove, uključujući trgovinu licencama i drugim oblicima transfera intelektualne svojine.

Preduzeća često investiraju u razvoj novih proizvoda i procesa kako bi osigurala svoju konkurentsku prednost i stvorila nove izvore prihoda. Investiranje u istraživanje i razvoj može uključivati izum novih proizvoda ili procesa, koji se zatim zaštićuju intelektualnom svojinom. Intelektualna svojina, poput patenta ili autorskog prava, može pružiti zaštitu za proizvod ili proces i osigurati da preduzeće ima monopol na korišćenje i prodaju takvog proizvoda. To u velikoj meri pomaže preduzećima da stvore komparativnu prednost na tržištu, a samim tim i ostvare veće profite.

⁴⁰ Schneider, Patricia Higinio. “International trade, economic growth and intellectual property rights: A panel data study of developed and developing countries.” *Journal of Development Economics* 78, no. 2 (2005): 529-547.

⁴¹ Roberts, Anthea, Henrique Choer Moraes, and Victor Ferguson. “Toward a geoeconomic order in international trade and investment.” *Journal of International Economic Law* 22, no. 4 (2019): 655-676.

Veliki je značaj tehnologije i inovacija u kontekstu tehnološke revolucije i istovremenog fundamentalnog restrukturiranja, što je dovelo do novonastale faze transnacionalnog ili totalitarnog kapitalizma.⁴² Na isti način, takođe je pogrešno smatrati da je ova revolucija novih tehnologija i odgovarajuće društveno restrukturiranje kapitalizma potpuno nov i istorijski fenomen bez presedana.⁴³ Fundamentalno globalno restrukturiranje kapitalizma poslednjih decenija samo je rezultat i odgovor na duboku strukturnu krizu kapitalističke prekomerne akumulacije, koja je došla do izražaja u ranim sedamdesetim godinama. Reprodukcijska i opstanak kapitalizma, u njegovoj sadašnjoj fazi, zahteva preduzimanje drastičnih mera i u tom pogledu tehnološke inovacije i razvoj dobijaju ključni značaj. Uz sve veći značaj nauke i tehničkog znanja, kapital pokazuje tendenciju da odvoji rad od proizvodnog procesa i da ih reintegriše pod različitim uslovima, čime se omogućava maksimalno izvlačenje viška vrednosti. Nauka i sam naučni rad se podstiču da budu produktivna sila u službi kapitala. Odvajanje rada od znanja i produktivne inteligencije takođe predstavlja ključni element, kao i fragmentacija i manipulacija genetskim resursima u modernoj biotehnologiji i današnji trend stavljanja naučnog istraživanja i obrazovanja u funkciju produktivnosti i sticanja profita. Na osnovu svega toga, a i mnogo više, poslednjih decenija došlo je do ogromnog porasta u širenju i zaštiti prava intelektualne svojine. Ova institucionalna promena ima ključnu ulogu u tehnološkom razvoju i u društvenom restrukturiranju kapitalizma uopšte.⁴⁴

Zanimljivo je pitanje kako opstaje centralno mesto dolara u globalnom monetarnom sistemu kada postoji kontinuirani deficit tekućeg bilansa SAD i stalno pogoršanje neto međunarodne investicione pozicije. Dva mehanizma stvaraju strukturnu osnovu za centralno mesto dolara, objašnjavajući kako dolari ulaze na globalna kreditna tržišta i zašto zemlje sa suficitom i dalje drže sredstva u dolarima. Prvo, institucionalne strukture koje proizilaze iz kasnog razvoja potiskuju domaću tražnju u velikim zemljama sa suficitom tekućeg

⁴² Liodakis, G., 'The Global Restructuring of Capitalism, New Technologies and Intellectual Property', in B. Laperche, J. K. Galbraith and D. Uzunidis (eds), *Innovation, Evolution and Economic Change: New Ideas in the Tradition of Galbraith* (Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2006).

⁴³ Noble, D., *America by Design: Science, Technology, and the Rise of Corporate Capitalism* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1977).

⁴⁴ Liodakis, George. "Finance and intellectual property rights as the two pillars of capitalism changes." In *Powerful finance and innovation trends in a high-risk economy*, pp. 110-127. London: Palgrave Macmillan UK, 2008.

računa, čineći da se za rast oslanjaju na eksternu tražnju. Lokalne banke recikliraju te dolare u globalnu ekonomiju, stvarajući ogromne dolarske obaveze i imovinu u svojim bilansima. To ih zaključava u kontinuiranoj upotrebi dolara i oslanjanju na američke Federalne rezerve tokom kriza. Drugo, a za naše razmatranje veoma bitno jeste to što su američke firme koje učestvuju u globalnom razdvajanju proizvodnje izgradile robne lance u kojima preuzimaju neproporcionalne udele globalnog profita kroz svoju kontrolu nad intelektualnom svojinom. Ovi profiti podržavaju vrednovanje, a samim tim i atraktivnost imovine denominirane u dolarima. Rutina upotrebe dolara i usklađenost sa trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine i robnim lancima pod kontrolom SAD stvaraju jaku infrastrukturnu moć. Ova rutina održava geoekonomsku moć SAD, suočena sa upornim deficitima tekućeg računa i rastućim neto međunarodnim dugom u odnosu na američki bruto domaći proizvod.⁴⁵ Na taj način sistem koji je uspostavljen pod vodećom ulogom SAD, a odnosi se na jačanje zaštite prava intelektualne svojine, jeste još jedna poluga u očuvanju bogatstva i moći te zemlje. Između ostalog, i zbog toga je poslednjih godina ušla u sukob sa Kinom – tzv. trgovinski rat, kako bi sačuvala svoja prava intelektualne svojine i velike profite koje im ona ostvaruju od kineskog kopiranja.

Države najčešće izdvajaju deo iz budžeta za finansiranje istraživačko-razvojnih aktivnosti. Ta ulaganja im se vraćaju pronalaženjem novih proizvodnih i organizacionih procesa, novih proizvoda ili poboljšanjem postojećih proizvoda i slično. To znači da, kao rezultat ulaganja iz budžeta, imamo novi žig, robnu marku, patent, industrijski dizajn, *know-how*, topografije integrisanih kola ili geografske oznake porekla. Pored toga, ovako opredmećen istraživačko-razvojni rad se može prodati i putem cesije ili licence, tj. sklapanjem kupoprodajnih ugovora. S druge strane, i sama preduzeća investiraju u razvoj novih proizvoda i procesa koji su zaštićeni intelektualnom svojinom. Najčešće je to putem internog istraživanja i razvoja – preduzeća često imaju interna odeljenja za istraživanje i razvoj, koja se bave istraživanjem i razvojem novih proizvoda i procesa unutar samog preduzeća. Ovaj način investiranja najčešće uključuje izdatak za zapošljavanje naučnika i inženjera, nabavku opreme i materijala i finansiranje drugih troškova vezanih za istraživanje i razvoj. S druge strane, česta su i partnerstva i saradnja – preduzeća

⁴⁵ Schwartz, Herman Mark. "American hegemony: Intellectual property rights, dollar centrality, and infrastructural power." *Review of International Political Economy* 26, no. 3 (2019): 490-519.

sarađuju sa drugim preduzećima, akademskim institucijama i državnim agencijama kako bi zajednički investirali u razvoj novih proizvoda i procesa. Ova saradnja može uključivati zajednička finansijska ulaganja, zajedničko korišćenje tehnologije i razmenu znanja i iskustva.

Istraživanje i razvoj takođe se mogu odvijati i van samog preduzeća, kada ono angažuje, na primer, agenciju za sprovođenje istraživanja i razvoja u njihovo ime i za njihov račun. Ovaj način investiranja uključuje plaćanje provizije ili honorara za njihove usluge u vezi sa razvojem novih proizvoda i procesa. Preduzeća takođe mogu koristiti dostupne naknade i subvencije državnih agencija ili lokalnih vlada za podsticanje razvoja novih proizvoda i procesa. U stvari, postoji više načina na koji preduzeća investiraju u razvoj novih proizvoda i procesa koji su zaštićeni intelektualnom svojinom, a izbor načina zavisi od mnogo faktora, uključujući i finansijske resurse, strategiju preduzeća i ciljeve razvoja.

Finansijska tržišta i investiranje u intelektualnu svojinu su važne komponente finansijskog sveta, te mogu biti korisni za ulagače koji žele diversifikovati svoje portfelje i ostvariti dodatne prihode. Finansijska tržišta su mesta gde se trguje finansijskim instrumentima poput deonica, obveznica, derivata i drugih finansijskih proizvoda. Ova tržišta omogućuju ulagačima da investiraju svoj novac u različite finansijske instrumente kako bi ostvarili dobit ili zaštilili svoj kapital. Investiranje u intelektualnu svojinu predstavlja ulaganje u proizvode koji su zaštićeni intelektualnom svojinom, poput patenata, brendova i drugih oblika intelektualne svojine. Ovaj oblik investiranja često se smatra alternativnim, jer investitori kupuju prava na korišćenje i prodaju intelektualne proizvode, što može biti izvor dodatne zarade. Međutim, investiranje u intelektualnu svojinu takođe može biti visoko rizično, jer postoje mnogi faktori koji mogu uticati na vrednost intelektualne svojine, uključujući promene u zakonodavstvu, razvoj konkurentskih tehnologija i slično. Zato ulagači koji žele da investiraju u intelektualnu svojinu treba dobro da razmotre svoje opcije i pažljivo procene potencijalne rizike i dobiti. Ulagaci treba da budu svesni potencijalnih rizika i pažljivo da prate razvoj tržišta pre nego se odluče za ovaj oblik investiranja.

Trgovina intelektualnom svojinom može imati značajan uticaj na međunarodne finansijske tokove, uključujući trgovinu licencama i drugim oblicima transfera intelektualne svojine. Ovaj uticaj može biti pozitivan ili negativan, što zavisi od velikog broja činilaca, uključujući vrstu intelektualne svojine, kvalitet proizvoda ili procesa, tržišne uslove, političke okolnosti i drugo. U svetu u kome su značajan broj najmoćnijih privrednih subjekata velike korporacije, a nematerijalna imovina kao što su reputacija i tehnološke

inovacije imaju ogromnu vrednost, prostor koji zauzima intelektualna svojina je izuzetno važan. Priznajući ovaj značaj, različite grupe nastojale su da razviju međunarodne okvire kako bi omogućile stvaranje, identifikaciju, zaštitu i upravljanje intelektualnom svojinom. Međunarodni računovodstveni standardi nastojali su da harmonizuju računovodstveni tretman, a sporazumi kao što je TRIPS nastojali su da standardizuju pravni tretman za intelektualnu svojinu. Međutim, ova dva režima nisu nužno usklađena. Uprkos svom značaju u savremenom poslovanju, računovodstvo nematerijalne imovine, posebno intelektualne svojine, ostaje izazov i za one koji ih pripremaju i za korisnike. Poznato je da postoje nedoslednosti i izazovi u okviru globalnog režima za obračunavanje nematerijalnih dobara, a posebno nedostatak simetrije između različitih diskursa u kojima se priznaju prava intelektualne svojine. Računovodstvo, nažalost, ne pravi istu vrstu razlika kao što je evidentno u mnoštvu pravnih aranžmana za intelektualnu svojinu. U računovodstvu su karakteristike nekih oblika intelektualne svojine vezane za finansijske ili ekonomske kriterijume. Uvođenje i usvajanje međunarodnih standarda za računovodstvo nastojalo je da odgovori na nedoslednosti u računovodstvu, a na sličan način TRIPS je pokušao isto pitanje da reši za intelektualnu svojinu. Potencijalna rešenja mogu biti u harmonizaciji između režima, a način na koji se to može postići ostaje izazov za kreatore politike u globalizovanom okruženju. Priznavanje prava vezanih za neke oblike intelektualne svojine je sporna oblast u pravnim okvirima, kao što je Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine. Isto se može reći i za ekonomske okvire, kao što je računovodstvo, koji pokušavaju da prepoznaju i vrednuju intelektualnu svojinu u svrhu pružanja informacija za donošenje odluka. Efekti i implikacije razvoja globalnog režima računovodstva nematerijalnih dobara mogu na kraju da usaglase računovodstveni tretman intelektualne svojine, ali ne rešavaju sporno pitanje nedoslednosti u priznavanju prava intelektualne svojine u različitim okvirima i implikacijama na ekonomske odluke.⁴⁶

⁴⁶ Moerman, Lee C., and S. L. Van Der Laan. "Accounting for Intellectual Property: inconsistencies and challenges." (2006).

POLITIKA ZAŠTITE INTELEKTUALNE SVOJINE U SVETU – ŽELJE I MOGUĆNOSTI

„Kreativnost je misliti o novim stvarima. Inovativnost je raditi nove stvari.”

Teodor Levit / Theodore Levitt

Zaštita intelektualne svojine je poznata svuda u svetu, ali su nivoi te zaštite veoma različiti. Želja najrazvijenijih država sveta je da ona bude na visokom nivou u svakom delu sveta, ali su mogućnosti drugih država daleko ispod ovih želja. Multilateralnim, regionalnim i bilateralnim sporazumima se uticaj sistema zaštite intelektualne svojine čini obavezujućim za sve zemlje potpisnice tih sporazuma.

Multilateralni sporazumi sa ekonomskim aspektom zaštite intelektualne svojine

„Onog dana kada nauka počne proučavati nefizičke pojave, u narednih deset godina napredovaće više nego u svim ranijim vekovima svoje istorije.”

Nikola Tesla

Svetska trgovinska organizacija (STO) i Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS sporazum)

Sve veća i rasprostranjenija liberalizacija međunarodne trgovine i mnoge inicijative, posebno razvijenih zemalja, doveli su do pregovora i o oblasti intelektualne svojine tokom Urugvajске runde Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (*General agreement on terms and conditions of trade – GATT*). Tada je posebno razgovarano o liberalizaciji takozvanih „novih” oblasti, a to su trgovina uslugama, direktne investicije i trgovina pravima intelektualne svojine. Urugvajskom rundom pregovora prvi put su obuhvaćene i na multilateralnoj osnovi razmatrane mere zaštite prava po osnovu trgovine intelektualnom

svojinom. Na ovaj način došlo je do prihvatanja Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS sporazum) aprila 1994, koji je stupio na snagu januara 1995. godine. On danas predstavlja najznačajniji međunarodni ugovor iz oblasti intelektualne svojine i obavezan je za sve zemlje članice Svetske trgovinske organizacije (STO). Donošenje TRIPS sporazuma u okviru STO urađeno je da bi se omogućio efikasan sistem zaštite prava intelektualne svojine sa uvođenjem kaznenih mera i povlačenjem carinskih povlastica na međudržavnom nivou.⁴⁷ TRIPS sporazum predstavlja najobuhvatniji multilateralni sporazum o harmonizaciji prava intelektualne svojine. Treba napomenuti, posebno s obzirom na to da su njegovo donošenje potencirale razvijene zemlje, da TRIPS sporazum favorizuje viši nivo zaštite prava intelektualne svojine, što više i pogoduje razvijenima, koji su i tehnološki napredniji, pa na taj način čuvaju i ovu ostvarenu prednost.

TRIPS sporazum pokriva sve oblasti intelektualne svojine i njime su u okviru STO na jedinstven način precizno utvrđena takozvana minimalna prava. Njime se insistira na saradnji između Svetske trgovinske organizacije i Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (*World Intellectual Property Organization* – WIPO), kao i između drugih međunarodnih organizacija koje se bave oblašću intelektualne svojine. U okviru STO, putem TRIPS sporazuma, izvršeno je najobuhvatnije usaglašavanje nacionalnih zakonodavstava. Na ovaj način TRIPS sporazum na multilateralnom nivou reguliše adekvatnu zaštitu intelektualne svojine.

U okviru same organizacije Aneks 1C Sporazuma o STO je Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine. S obzirom na to da Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, uključujući i trgovinu krivotvorenom robom, čini aneks 1C Sporazuma iz Marakeša, kojim se ustanovljava Svetska trgovinska organizacija, samim tim se i zemlje članice Svetske trgovinske organizacije pristupanjem Sporazumu o osnivanju (Osnovni sporazum) obavezuju da prihvate i TRIPS sporazum. Znači svaka zemlja koja pristupi STO, samim tim činom prihvata i TRIPS sporazum. Na taj način obezbeđena je njegova široka primena i univerzalnost.

TRIPS sporazum pokriva sledeće oblasti intelektualne svojine:

1. autorsko i srodna prava;
2. žigove;

⁴⁷ Jelisavac, Sanja, *Intelektualna svojina – međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd, 2006. p. 53.

3. geografske oznake;
4. industrijski dizajn;
5. patente;
6. šeme (topografije) integrisanih kola;
7. zaštitu neotkrivenih informacija;
8. kontrolu prakse ograničavanja konkurencije u ugovorima o licenci.⁴⁸

Prema tome, sve zemlje članice STO obavezale su se da će primeniti odredbe TRIPS sporazuma. Zemlje članice mogu, ali nisu obavezne, da u svoj zakon implementiraju širu zaštitu od one koja se zahteva ovim sporazumom, pod uslovom da takva zaštita nije u suprotnosti sa odredbama ovog sporazuma. Zemlje će biti slobodne da odrede odgovarajući način sprovođenja odredbi ovog sporazuma u okviru sopstvenog pravnog sistema i prakse.⁴⁹ Svaka zemlja će državljanima drugih zemalja članica dati tretman koji nije manje povoljan od onog koji daje svojim državljanima u pogledu zaštite intelektualne svojine, uz izuzetke koji su već predviđeni u Pariskoj konvenciji (1967), Bernskoj konvenciji (1971), Rimskoj konvenciji ili Ugovoru o intelektualnoj svojini u pogledu integrisanih kola.⁵⁰ U pogledu zaštite intelektualne svojine svaka prednost, naklonost, privilegija ili imunitet koju zemlja članica pruži državljanima bilo koje druge zemlje biće dodeljena odmah i bezuslovno (uz određene izuzetke) državljanima svih ostalih zemalja članica STO.

TRIPS sporazum se, u zavisnosti od prava intelektualne svojine koja reguliše, naslanja na odredbe konvencija koje su usvojene pre njegovog stvaranja, a to su: Pariska konvencija o zaštiti industrijske svojine (1967); Bernska konvencija za zaštitu književnih i umetničkih dela (1971); Rimaska konvencija o zaštiti umetnika izvođača, proizvođača fonograma i radiodifuznih organizacija (1961) i Ugovor o intelektualnoj svojini u vezi sa integrisanim kolima (1989. godine).

Zaštita i sprovođenje prava intelektualne svojine kroz TRIPS sporazum urađena je sa namerom da doprinese unapređenju tehnoloških inovacija i transferu i širenju tehnologije, na obostranu korist proizvođača i korisnika

⁴⁸ WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, 2005.

⁴⁹ WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, Article 1, 2005.

⁵⁰ WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, Article 3, 2005.

tehnološkog znanja, i na način koji pogoduje društvenom i ekonomskom blagostanju, kao i ravnoteži prava i obaveza. Takođe, zemlje članice mogu u formulisanju ili izmenama i dopunama svojih zakona i propisa, a u skladu sa TRIPS sporazumom, da usvajaju mere neophodne za zaštitu javnog zdravlja i ishrane, kao i za unapređenje javnog interesa u sektorima od vitalnog značaja za njihov društveno-ekonomski i tehnološki razvoj, pod uslovom da su takve mere u skladu sa odredbama TRIPS-a. Odgovarajuće mere mogu biti potrebne da bi se sprečila zloupotreba prava intelektualne svojine od nosilaca prava ili pribegavanje praksama koje neopravdano ograničavaju trgovinu ili negativno utiču na međunarodni transfer tehnologije, a u skladu sa odredbama TRIPS-a.⁵¹

Veoma važan deo TRIPS sporazuma odnosi se na sprovođenje prava intelektualne svojine. Da bi se omogućilo delotvorno delovanje protiv bilo kog dela kršenja prava intelektualne svojine koji su obuhvaćeni TRIPS sporazumom, zemlje članice obezbeđuju da postupci izvršenja budu dostupni u skladu sa njihovim zakonom, uključujući ekspeditivne pravne lekove za sprečavanje kršenja i pravne lekove koji predstavljaju odvratanje daljeg kršenja prava. Ove procedure se primenjuju na takav način da se izbegne stvaranje prepreka zakonitoj trgovini i da se obezbede mere zaštite od njihove zloupotrebe. Postupci u vezi sa sprovođenjem prava intelektualne svojine ne treba da budu nepotrebno komplikovani ili skupi, niti da uključuju nerazumna vremenska ograničenja ili neopravdana kašnjenja. Podrazumeva se da ovaj deo ne stvara nikakvu obavezu da se uspostavi sudski sistem za sprovođenje prava intelektualne svojine koji se razlikuje od onog za sprovođenje zakona uopšte, niti utiče na kapacitet zemalja da sprovode svoje zakone generalno. Ništa u TRIPS sporazumu ne stvara nikakvu obavezu u pogledu raspodele resursa između sprovođenja prava intelektualne svojine i sprovođenja zakona uopšte.⁵²

Uspostavljeno je posebno telo, Savet za trgovinske aspekte prava intelektualne svojine, koje nadgleda funkcionisanje TRIPS sporazuma i usaglašenost zemalja sa svojim obavezama po ovom osnovu, te pruža članicama mogućnost konsultacija o pitanjima koja se odnose na trgovinske aspekte prava intelektualne svojine. Ovaj savet pruža pomoć u kontekstu postupaka za rešavanje sporova. U obavljanju svojih funkcija Savet za TRIPS može da se konsultuje i traži informacije iz bilo kog izvora koji smatra odgovarajućim.

⁵¹ WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, Article 8, 2005.

⁵² WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, Article 41, 2005.

Takođe, Savet za TRIPS u konsultaciji sa WIPO uspostavlja odgovarajuće aranžmane za saradnju sa telima te organizacije.⁵³

U novijim situacijama, kao što je pandemija kovida 19, mogao bi se koristiti član 73 TRIPS sporazuma. Ovaj član se može opravdano pozvati da bi se nadjačala zaštita intelektualne svojine koja je inače propisana TRIPS sporazumom, budući da pandemija predstavlja hitan slučaj u međunarodnim odnosima u smislu člana 73(b)(iii) te će članica STO preduzeti radnje neophodne za zaštitu svojih suštinskih bezbednosnih interesa u smislu uvodne klauzule člana 73(b). Prisustvo nekih odredbi u TRIPS sporazumu koje se odnose na vanredne situacije javnog zdravlja ne predstavljaju prepreku za opravdano pozivanje na član 73. Osnovna odgovornost suverenih vlada je da zaštite zdravlje i bezbednost svojih građana. Član 73. priznaje tu realnost i priznaje da TRIPS sporazum ne može stajati na putu ostvarivanju ovih prava.⁵⁴

Od fleksibilnosti (izuzetaka) koje se dozvoljavaju za manje razvijene zemlje u okvirima STO, u poslednje vreme se često poziva na opciju prinudnog licenciranja kao instrumenta za poboljšanje pristupa lekovima, posebno s obzirom na pandemiju izazvanu virusom kovid 19. Za sada nije jasno da li je prinudno licenciranje najefikasnija alternativa da patentirani lekovi budu pristupačniji, ali je to ipak i dalje jedini mehanizam dostupan mnogim zemljama u razvoju bez proizvodnih kapaciteta u farmaceutskoj industriji. TRIPS sporazum je u kriznim situacijama stvorio mogućnosti za proizvođače generičkih lekova da snabdejavu ostatak sveta lekovima pod patentom. Ako u budućnosti dođe do drugih zdravstvenih kriza i budemo prisiljeni na dalja usavršavanja, to bi se moglo promeniti. Novi lekovi mogu biti biološki lekovi, u kojima zemlje u razvoju imaju ogromnu tehnološku (i često regulatornu) zaostalost. U takvim slučajevima, ako nema dostupnih alternativnih izvora za patentirani lek, prinudna licenca neće imati svrhe. Stoga, dugoročno gledano, čini se da je najbolja opcija za zemlje u razvoju da izgrade pregovaračku snagu kroz ulaganja u poboljšanje naučnih, tehnoloških i inovativnih sposobnosti u farmaceutskim proizvodima. Mogućnost vlada da pregovaraju o cenama ili čak da izdaju prinudne licence verovatno će biti veoma ograničena ako su tehnološke mogućnosti njihove zemlje nedovoljno razvijene.⁵⁵

⁵³ WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, Article 68, 2005.

⁵⁴ Abbott, Frederick M. "The TRIPs agreement article 73 security exceptions and the COVID-19 pandemic." *Research Paper* 116 (2020): 20-16. p. 22.

⁵⁵ Urias, Eduardo, and Shyama V. Ramani. "Access to medicines after TRIPS: Is compulsory licensing an effective mechanism to lower drug prices? A review of the existing evidence." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 367-384.

TRIPS sporazumom je učinjen napor da se sporovi vezani za trgovinske aspekte prava intelektualne svojine rešavaju putem multilateralnih postupaka. Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine se, kao i ostali sporazumi u okviru Svetske trgovinske organizacije, zasniva na dva osnovna principa.

- 1) Klauzula nacionalnog tretmana – predstavlja obavezu poštovanja nacionalnog tretmana na osnovu koje se u oblasti zaštite intelektualne svojine priznaje jednak tretman domaćem i stranom subjektu. To znači da se svaka članica obavezuje da neće dati nepovoljniji tretman stranim državljanima u odnosu na svoje državljane po osnovu zaštite njihovog prava intelektualne svojine. Ovo je princip nediskriminacije, od koga su dozvoljena odstupanja u predviđenim okvirima.
- 2) Klauzula najpovlašćenije nacije – kada je uspostavljena bila je novina u oblasti regulisanja prava intelektualne svojine. Ovom klauzulom se predviđa da svaka prednost, olakšica, privilegija ili imunitet koju jedna članica STO odobrava drugoj u domenu ostvarenja prava i trgovine pravom na intelektualnu svojinu, mora se bezuslovno i odmah proširiti i na ostale članice.

Praktično dok klauzula nacionalnog tretmana zabranjuje diskriminaciju između domaće i strane države (tj. njenih državljana), klauzula najpovlašćenije nacije zabranjuje diskriminaciju između stranih država (državljana).

Izuzeci od klauzule nacionalnog tretmana koji su dozvoljeni u Svetskoj organizaciji za intelektualnu svojinu, dozvoljeni su i u TRIPS sporazumu. Tamo gde ovi izuzeci dozvoljavaju materijalni reciprocitet, konsekventni izuzeci od klauzule najpovlašćenije nacije takođe su dozvoljeni (npr. poređenjem sa Bernskom konvencijom vidimo da ona daje veće uslove zaštite autorskih prava, pa je ovaj deo inkorporiran u Sporazum o zaštiti prava intelektualne svojine). Sporazum spominje i sve druge izuzetke od klauzule najpovlašćenije nacije.⁵⁶

Pravila Svetske trgovinske organizacije su neutralna u odnosu na medijum preko koga se trgovina odvija. Obaveze koje se nalaze u okviru Opšteg sporazuma o trgovini uslugama (*The General Agreement on Trade in Services – GATS*) ne prave razliku između različitih tehnoloških sredstava putem kojih se usluge pružaju. Štaviše TRIPS Sporazum je takođe tehnološki neutralan, tako da se TRIPS zaštita proširuje na digitalni sadržaj na mreži. Dakle, trgovina

⁵⁶ Jelisavac, Sanja, *Intelektualna svojina – međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd, 2006. p. 134.

koja se obavlja putem e-trgovine i digitalnih sredstava takođe podleže pravilima STO.⁵⁷

Svetska organizacija za intelektualnu svojinu

Kao uvod za formiranje Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (WIPO) može se smatrati usvajanje tri međunarodna sporazuma vek ranije:

- (1) Pariska konvencija za zaštitu industrijske svojine od 20. marta 1883, revidirana u Briselu 14. decembra 1900, u Vašingtonu 2. juna 1911, u Hagu 6. novembra 1925, u Londonu 2. juna 1934, u Lisabonu 31. oktobra 1958. i u Stokholmu 14. jula 1967. godine;
- (2) Bernska konvencija za zaštitu književnih i umetničkih dela iz 1886, dopunjena u Parizu 4. maja 1896, izmenjena u Berlinu 13. novembra 1908, dopunjena u Bernu 20. marta 1914, izmenjena u Rimu 2. juna 1928, u Briselu 26. juna 1948, u Stokholmu 14. jula 1967. i u Parizu 24. jula 1971. godine;
- (3) Madridski aranžman o međunarodnoj registraciji žigova iz 1891, revidiran u Stokholmu 1967. i izmenjen 1979. godine.

Prvobitno je osnovana organizacija za administraciju Pariske i Bernske konvencije (Ujedinjeni međunarodni birovi za zaštitu intelektualne svojine). Zatim je 1967. godine usvojena Konvencija o osnivanju Svetske organizacije za intelektualnu svojinu, koja je stupila na snagu 1970. godine. WIPO se pridružila sistemu Ujedinjenih nacija 1974. godine kao specijalizovana agencija UN. Prema ovoj konvenciji, WIPO je zadužena da promovise zaštitu intelektualne svojine širom sveta kao forum za oblikovanje pravila o intelektualnoj svojini, da pomaže u rešavanju sporova oko intelektualne svojine preko granica, da upravlja tehničkom infrastrukturom za povezivanje nacionalnih sistema intelektualne svojine i vlasti, da razmenjuje znanje za promovisanje ekonomskog i društvenog razvoja i da služi kao depozitar informacija o intelektualnoj svojini. Praktična i kritična funkcija WIPO je da uskladi patentne sisteme među zemljama i da služi kao centralni registar za podnošenje prijave patenata, tako da pronalazači ne moraju da podnose pojedinačne prijave u svakoj zemlji sa srazmernim troškovima i procesima.⁵⁸ Svetska organizacija za

⁵⁷ Wu, Mark. "Digital Trade-Related Provisions in Regional Trade Agreements: Existing Models and Lessons for the Multilateral Trade System. RTA Exchange." *International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Inter-American Development Bank, Geneva, Switzerland. using blockchain to facilitate trade for sd* 269 (2017). p. 1.

⁵⁸ Schaefer, Brett. "Chinese Leadership of WIPO: A Threat to Intellectual Property." *Heritage Foundation Issue Brief* 5038 (2020). p. 2.

intelektualnu svojinu postala je globalni forum za politiku intelektualne svojine, usluge, informacije i saradnju. WIPO je samofinansirajuća agencija Ujedinjenih nacija, sa 193 države članice i sedištem u Ženevi. Misija WIPO je da predvodi razvoj uravnoteženog i efikasnog međunarodnog sistema intelektualne svojine, koji omogućava inovacije i kreativnost za dobrobit svih. Oko 250 nevladinih i međuvladinih organizacija ima status zvaničnog posmatrača na sastancima WIPO. Ova organizacija pomaže vladama, preduzećima i društvu da shvate prednosti intelektualne svojine. WIPO nudi:

- politički forum za oblikovanje uravnoteženih međunarodnih pravila intelektualne svojine za svet koji se menja;
- globalne usluge za zaštitu intelektualne svojine preko granica i za rešavanje sporova;
- tehničku infrastrukturu za povezivanje sistema intelektualne svojine i deljenje znanja;
- programe saradnje i izgradnje kapaciteta kako bi se omogućilo svim zemljama da koriste intelektualnu svojinu za ekonomski, društveni i kulturni razvoj;
- svetski referentni izvor informacija o intelektualnoj svojini.⁵⁹

Svetska organizacija za intelektualnu svojinu, kao jedna od agencija Ujedinjenih nacija, predstavlja međunarodnu organizaciju koja se bavi zaštitom intelektualne svojine. Ona je posvećena tome da sistem zaštite intelektualne svojine funkcioniše u korist inovacija i kreativnosti. Zaštita intelektualne svojine služi da bi se nagradili ljudi za njihove ideje i originalne kreacije. Radi se o podsticanju preduzeća da ulažu u inovacije i nova rešenja. To je sredstvo za omogućavanje inovacije i kreativnosti za dobrobit svih. Prema klasifikaciji WIPO oblasti zaštite intelektualne svojine su: patenti, autorsko i srodna prava, žigovi, industrijski dizajn i integrisana kola, geografski indikatori i zaštita od neloyalne konkurencije. Svetska organizacija za intelektualnu svojinu je međuvladina organizacija u čijoj su nadležnosti poslovi koji se odnose na autorsko i njemu srodna prava, kao i na pravo industrijske svojine. Osnovni ciljevi WIPO su da štiti intelektualnu svojinu na svetskom nivou radi stimulanja industrijskog i kulturnog razvoja zemalja, te da podstiče kreativni rad i olakšava transfer tehnologije i širenje književnih i umetničkih dela. Osim toga, ona treba da obezbeđuje administrativnu saradnju između unija (Bernske, Pariske, Madridske, Haške i drugih), poštujući pri tome autonomiju svake od

⁵⁹ WIPO, What we do, <https://www.wipo.int/about-wipo/en/> 27/06/2023.

njih, da radi na unapređenju zaštite intelektualne svojine u svetu i usklađivanju nacionalnih zakonodavstava iz ove oblasti, u funkciji podsticanja stvaralačke aktivnosti. Članice Svetske organizacije za intelektualnu svojinu su države potpisnice Konvencije o osnivanju WIPO.⁶⁰

WIPO takođe upravlja ugovorima koji su mu povereni:

- Ugovor o saradnji u oblasti patenata (*Patent Cooperation Treaty – PCT*) – dozvoljava pojedincima i preduzećima da podnesu zahtev za patent i traže zaštitu za pronalazak u sve 153 države ugovornice, pomaže nacionalnim zavodima za patente u odlukama o dodeljivanju patenata, i pruža javni pristup tehničkim informacijama o pronalascima nakon objavljivanja prijave patenta;
- Madridski aranžman i Madridski protokol (Madridski sistem) – dozvoljava podnošenje jedne prijave za registrovanje, upravljanje i zaštitu žigova među 122 zemlje koje pokriva;
- Haški sistem za međunarodnu registraciju industrijskih dizajna – dozvoljava registraciju do 100 dizajna u 90 zemalja kroz podnošenje jedne prijave;
- Lisabonski sistem za međunarodnu registraciju imena porekla – uz naknadu nudi zaštitu „imena porekla” među 30 strana ugovornica, da se identifikuju proizvodi određenog geografskog porekla;
- Budimpeštanski ugovor – dozvoljava registraciju patenata koji uključuju biološki materijal među 80 ugovornih strana, tako da više nije potrebno podnošenje nacionalnim patentnim organima.⁶¹

WIPO je još 1996. godine napravio dva međunarodna ugovora da ažurira i dopuni postojeće međunarodno pravo o zaštiti autorskih i srodnih prava u sajber prostoru. Kako se kreativni sadržaj može naći i onlajn i konzumira se preko granica preuzimanjem na internetu, obezbeđivanje da takva dela ostanu zaštićena i da njihovi vlasnici imaju naknadu za svako korišćenje i uživanje u delima dobija sve veći značaj. WIPO Ugovor o autorskom pravu i WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima, koji su zaključeni 20. decembra 1996. godine u Ženevi, a zajedno su poznati kao WIPO internet ugovori, potvrđuju da postojeća prava opstaju u digitalnom okruženju i zahtevaju od zemalja da obezbede pravni okvir koji omogućuje adekvatnu zaštitu kada se dela distribuiraju putem novih tehnologija. Ugovori takođe zahtevaju od zemalja da

⁶⁰ Jelisavac, Sanja, *Intelektualna svojina – međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd, 2006. p. 190.

⁶¹ Schaefer, Brett. "Chinese Leadership of WIPO: A Threat to Intellectual Property." *Heritage Foundation Issue Brief* 5038 (2020). p. 3.

obezbede adekvatnu pravnu zaštitu i efikasne pravne lekove za zaobilazanje tehnoloških mera zaštite (kao što je šifrovanje) koje koriste nosioci prava za zaštitu od hakovanja ili druge neovlašćene upotrebe. Pored toga, ugovori takođe zahtevaju od zemalja da zabrane namerno menjanje ili brisanje elektronskih informacija o upravljanju pravima koje prate zaštićeno delo.⁶²

Ceo sistem intelektualne svojine dizajniran je da podstakne ljudske inovacije, stvaranje i kreativnost. Sve donedavno takve inovacije i kreacije bile su jedna od ključnih karakteristika ljudske vrste. To se promenilo i uzdrimalo dolaskom veštačke inteligencije. Kako veštačka inteligencija (*Artificial intelligence* – AI) nastavlja da se pojavljuje kao tehnologija opšte namene sa široko rasprostranjenom primenom u privredi i društvu, ovo postavlja fundamentalna pitanja koja su u srcu postojećih sistema zaštite intelektualne svojine. Da li su za inovacije i stvaranje veštačke inteligencije potrebni podsticaji za intelektualnu svojinu? Kako vrednost ljudskog pronalaska i stvaranja treba da bude uravnotežena sa inovacijama i kreacijom veštačke inteligencije? Da li pojava veštačke inteligencije zahteva bilo kakve promene u postojećim okvirima intelektualne svojine? WIPO obezbeđuje forum sa više zainteresovanih strana za unapređenje razumevanja pitanja intelektualne svojine uključenih u razvoj aplikacija veštačke inteligencije u celoj privredi i društvu i njegovog značajnog uticaja na stvaranje, proizvodnju i distribuciju ekonomskih i kulturnih dobara i usluga.⁶³

Veštačka inteligencija je brzo postala tehnologija koja služi u javne, komercijalne i istraživačke svrhe. Prema svim očekivanjima ona će sve više imati značajan uticaj na međunarodno poslovanje. Svetska organizacija za intelektualnu svojinu pozvala je 13. decembra 2019. države članice i druge multilateralne institucije da doprinesu generisanju smernica koje nastoje da regulišu primenu veštačke inteligencije u sistemu intelektualne svojine.⁶⁴ U okviru WIPO se vode razgovori o intelektualnoj svojini i veštačkoj inteligenciji. WIPO služi kao forum, okupljajući države članice i druge

⁶² Wu, Mark. "Digital Trade-Related Provisions in Regional Trade Agreements: Existing Models and Lessons for the Multilateral Trade System. RTA Exchange." *International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Inter-American Development Bank, Geneva, Switzerland. using blockchain to facilitate trade for sd* 269 (2017). p. 26.

⁶³ WIPO, Artificial Intelligence and Intellectual Property Policy, https://www.wipo.int/about-ip/en/artificial_intelligence/policy.html 21/05/2023.

⁶⁴ Álvarez-Risco, Aldo, and Shyla Del-Aguila-Arcentales. "A note on changing regulation in international business: the World Intellectual Property Organization (WIPO) and artificial intelligence." In *The multiple dimensions of institutional complexity in international business research*, pp. 363-371. Emerald Publishing Limited, 2021.

zainteresovane strane kako bi razgovarali o uticaju AI na intelektualnu svojinu. Trenutno se razvijaju preliminarne razmatranja o pitanjima koja AI postavlja za politiku intelektualne svojine. Strategije za razvoj kapaciteta veštačke inteligencije i regulatorne mere za veštačku inteligenciju usvajaju se sve češće širom zemalja u svetu. WIPO je počela da objedinjuje glavne vladine instrumente od značaja za AI i intelektualnu svojinu uz pomoć država članica, države članice su pozvane da obaveste ovu organizaciju o svim ažuriranjima u svojim politikama.

Regionalni sporazumi i regulisanje prometa intelektualne svojine

„Mudar čovek stvori više šansi nego što ih nađe.”

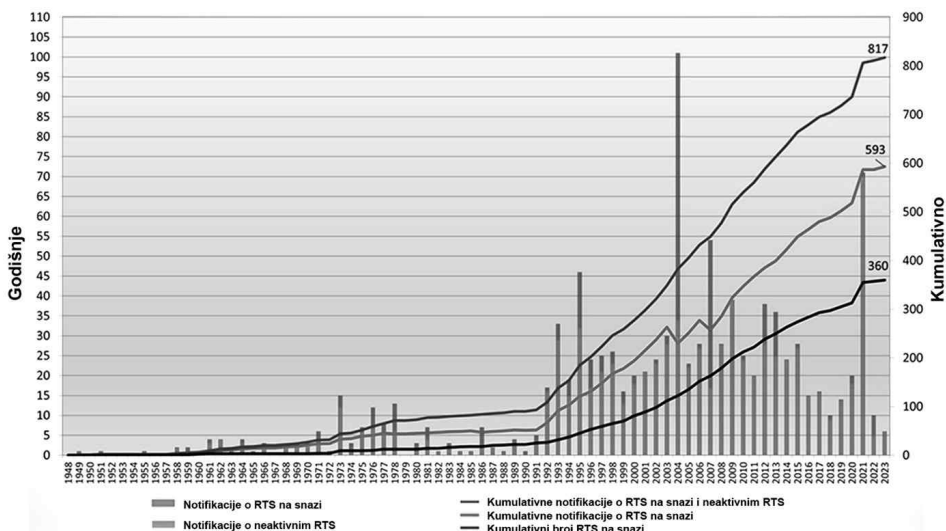
Fransis Bejkon / Francis Bacon

Regionalni trgovinski sporazumi postali su česta pojava u međunarodnom trgovinskom sistemu. Od ranih devedesetih godina novi sporazumi nastaju sa nesmanjenim intenzitetom, tako da je do 2010. godine STO obavestena o postojanju 474 regionalnih trgovinskih sporazuma.⁶⁵ Od 1. avgusta 2023. na snazi je bilo 360 regionalnih trgovinskih sporazuma.⁶⁶ Imajmo u vidu da regionalni trgovinski sporazumi imaju efekte i na stvaranje i na skretanje trgovine.

⁶⁵ Jelisavac Trošić, Sanja, and Ivana Popović Petrović. "Uloga i mesto Republike Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i njen položaj u međunarodnoj trgovini." Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2011. p. 247.

⁶⁶ WTO, Regional trade agreements, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm#facts, 14/08/2023.

Grafikon 1: Evolucija regionalnih trgovinskih sporazuma (RTS) u svetu, 1948–2023.

Izvor: WTO, Regional trade agreements, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm, 6/10/2023.

Sprovođenje i zaštita prava intelektualne svojine postalo je važan deo savremene trgovinske politike. Pre formiranja Svetske trgovinske organizacije 1995. godine regionalni trgovinski sporazumi uglavnom su se odnosili na uklanjanje trgovinskih barijera između zemalja članica i zahtevali su samo minimalne standarde sprovođenja intelektualne svojine. Međutim, u poslednjih nekoliko decenija, sa većinom sporazuma od 1995. koji sadrže takve odredbe, došlo je do značajnih poboljšanja u oblasti intelektualne svojine. Regionalni trgovinski sporazumi sa odredbama o intelektualnoj svojini zahtevaju da zemlje potpisnice dostignu standarde intelektualne svojine slične onima u razvijenim zemljama. Zauzvrat, oni nude povećan pristup međunarodnim tržištima. Oni su poznati kao duboki trgovinski sporazumi. Na primer, 6. januara 2003. godine Čile i SAD potpisale su trgovinski sporazum sa visokom zaštitom intelektualne svojine i poboljšanim mehanizmima za sprovođenje njihovih prava, kao što su granične mere za sprečavanje ulaska proizvoda koji krše zakone o intelektualnoj svojini. U avgustu 2007. SAD su, u skladu sa članom 301 Zakona o trgovini SAD, pokrenule istragu o navodnom prisvajanju prava intelektualne svojine od strane Kine. Otkrivanje nekoliko diskriminatorskih praksi vezanih za intelektualnu svojinu navelo je američku administraciju da uvede dodatne

carine, u rasponu od 7,5 do 25%, na približno 370 milijardi dolara američkog uvoza iz Kine.⁶⁷

U poređenju sa obimnom literaturom o regionalizmu, relativno malo sveobuhvatnih analiza sprovedeno je na stvarnom sadržaju intelektualne svojine u regionalnim sporazumima. Regionalni trgovinski sporazumi koji sadrže odredbe o intelektualnoj svojini obično su deo procesa duboke integracije između država.⁶⁸ Regionalne integracije koje sadrže i odredbe o intelektualnoj svojini u suštini su već dostigle dubok nivo integracije u oblasti trgovine robom. Takođe, regionalne integracije koje uključuju regulisanje intelektualne svojine pre svega su sporazumi između tehnološki razvijenih zemalja, čiji se interesi poklapaju u zaštiti prava na intelektualnu svojinu. Kada u regionalnom sporazumu učestvuju zemlje različitog nivoa razvoja, uobičajeno je da razvijenija zemlja traži veću zaštitu intelektualne svojine, a onda manje razvijena zemlja ima u prvi mah kratkoročne gubitke jer će plaćati više cene licenci.

Uprkos rastućoj globalizaciji praktično svih nacionalnih ekonomija, prava intelektualne svojine ostala su suštinski teritorijalna. Trgovinska otvorenost koja je rezultat procesa globalizacije stvara pritiske da se pomire različite nacionalne prakse i dovodi do zahteva za upravljanjem i vladavinom prava koji prevazilaze nacionalne granice. Međunarodna fragmentacija proizvodnje nameće dodatne troškove, posebno za zemlje u razvoju. Multilateralna pravila ne idu dovoljno daleko da upravljaju rezultujućim pooštavanjem ekonomskih veza. Kao rezultat toga, širenje međunarodnih proizvodnih mreža postalo je glavni pokretač za stvaranje duboko integrativnih regionalnih trgovinskih sporazuma u cilju harmonizacije nacionalne politike u svim jurisdikcijama. Neophodan je delikatan balans između interesa vlasnika prava intelektualne svojine i korisnika tog prava. Obezbeđivanje takvog balansa posebno je složeno kada se pronalazači, vlasnici i korisnici nalaze u različitim zemljama.⁶⁹

Regionalne trgovinske sporazume koji sadrže visok nivo odredbi o intelektualnoj svojini karakteriše arhitektura čvorišta u kojoj se formulacije i struktura odredbi o intelektualnoj svojini konvergiraju oko regionalnih trgovinskih sporazuma određenih zemalja ili blokova. Najveći sistemi

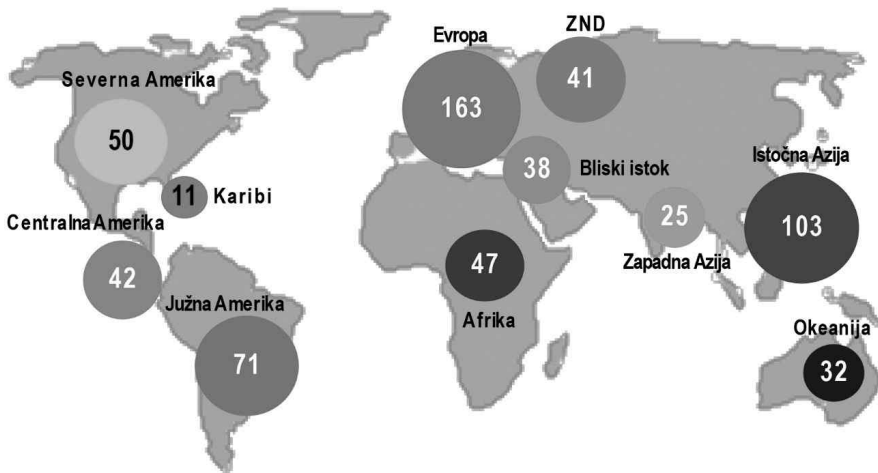
⁶⁷ Santacreu, Ana Maria. "Dynamic gains from trade agreements with intellectual property provisions." *FRB St. Louis Working Paper* 2021-10 (2021).

⁶⁸ Valdés, Raymundo, and Maegan McCann. *Intellectual property provisions in regional trade agreements: Revision and update*. No. ERSD-2014-14. WTO Staff Working Paper, 2014. p. 40.

⁶⁹ Valdés, Raymundo, and Maegan McCann. *Intellectual property provisions in regional trade agreements: Revision and update*. No. ERSD-2014-14. WTO Staff Working Paper, 2014. p. 40.

grupisani su oko EFTA, Evropske unije i SAD. Čini se da je arhitektura čvorišta podstakla konvergenciju domaćih režima intelektualne svojine među odgovarajućim potpisnicima regionalnih trgovinskih sporazuma.⁷⁰ Mehanizam ovog potencijalno ključnog procesa i njegove ekonomske implikacije zahteva dalja istraživanja.

Slika 2: Broj regionalnih trgovinskih sporazuma
(notifikacije i trenutno na snazi)

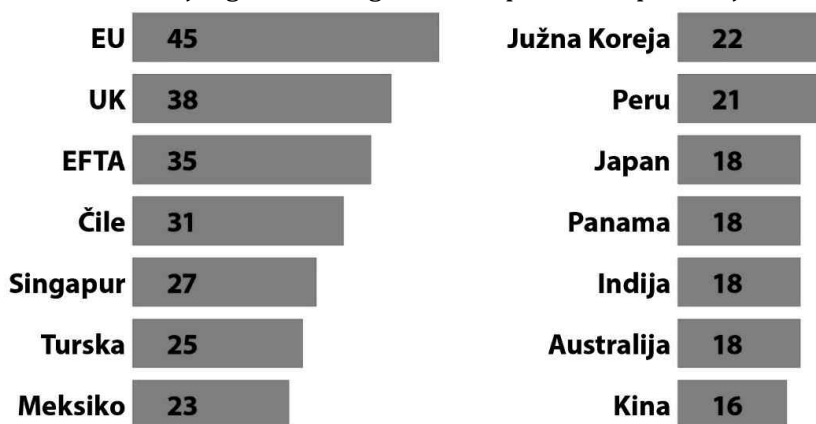
Izvor: WTO, Regional Trade Agreements Facts & Figures, January – June 2023

Postoje i regionalni trgovinski sporazumi koji zahtevaju od strana da ratifikuju i/ili pristupe WIPO internet ugovorima (WIPO Ugovor o autorskom pravu i WIPO Ugovor o interpretacijama i fonogramima). Regionalni trgovinski sporazumi takođe mogu jednostavno da potvrde postojeće obaveze strana u ovim ugovorima. Osim toga, oni takođe mogu i da nameću zemljama zahteve za njihovo upravljanje nazivima domena najvišeg nivoa (*ccTLD*) sa kodom zemlje, kao što je zahtev da usvoje proceduru za rešavanje sporova oko imena domena u skladu sa uspostavljenim međunarodnim principima od Internet korporacije za dodeljena imena i brojeve. Regionalni trgovinski sporazumi mogu čak i da predvide da država učini dostupnim pravne lekove u svom

⁷⁰ WTO, Research and Analysis: Working Papers, https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201414_e.htm, 17/07/2023.

sistemu upravljanja *ccTLD* u slučajevima kada se utvrdi da je pojedinac registrovao ili držao ime domena u lošoj nameri, sa namerom za zaradu. Nekoliko regionalnih trgovinskih sporazuma sadrži detaljne odredbe o zaštiti tehnoloških mera zaštite koje prevazilaze ono što se zahteva u WIPO internet ugovorima. To bi moglo da uključi obavezu da se određeni mehanizmi sprovođenja i pravni lekovi stave na raspolaganje protiv onih koji nastoje da zaobiđu tehnološke mere zaštite. Opet, time se nastoji da se zaštite od hakovanja i ilegalnih preuzimanja onlajn dela koja su autori, izvođači i drugi nosioci prava stavili na raspolaganje za elektronsku distribuciju.⁷¹

Slika 3: Broj regionalnih trgovinskih sporazuma po zemljama

Izvor: WTO, Regional Trade Agreements Facts & Figures, January – June 2023

Slično tome, regionalni trgovinski sporazumi takođe mogu sadržati detaljne odredbe o zaštiti informacija o upravljanju pravima koje prevazilaze ono što se zahteva u internet ugovorima WIPO. To bi moglo da uključi obavezu određenih mehanizama sprovođenja i pravnih lekova protiv onih koji svesno uklanjaju ili menjaju informacije o upravljanju pravima ili svesno distribuiraju digitalne proizvode čije su informacije o upravljanju pravima promenjene, kao što je osiguranje da se prestupnici mogu kazniti kroz krivični sistem. Nekoliko regionalnih trgovinskih sporazuma takođe sadrži detaljne odredbe o tome šta

⁷¹ Wu, Mark. "Digital Trade-Related Provisions in Regional Trade Agreements: Existing Models and Lessons for the Multilateral Trade System. RTA Exchange." *International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Inter-American Development Bank, Geneva, Switzerland. using blockchain to facilitate trade for sd* 269 (2017). p. 27.

se mora zahtevati od provajdera internet usluga u smislu njihove saradnje u rešavanju kršenja prava intelektualne svojine u zamenu za ograničenja odgovornosti provajdera internet usluga. Ovo može uključivati, na primer, zahtevanje usvajanja sistema „obavesti i skinij” od strane provajdera internet usluga nakon što je obavешten o proizvodu koji krši autorska prava. S obzirom na ključnu ulogu koju provajderi internet usluga imaju u služenju kao kanali ili platforme za određene vrste digitalnih proizvoda, širenje takvih pravila može biti važno u podsticanju digitalne trgovine u određenim sektorima. EU je posebno uključila detaljne odredbe koje navode različite zahteve za različite vrste provajdera internet usluga, uključujući one koji su uključeni kao „puki kanal”, keširanje i hostovanje sadržaja. Treba imati na umu da lokacija odredbi koje se odnose na posredničku odgovornost može da varira u zavisnosti od regionalnih trgovinskih sporazuma. U određenim regionalnim trgovinskim sporazumima oni se nalaze u odeljku o e-trgovini/uslugama, a ne u poglavlju o intelektualnoj svojini.⁷²

Odredbe o intelektualnoj svojini u regionalnim trgovinskim sporazumima mogu biti potencijalno korisno sredstvo za privlačenje stranih direktnih investicija. TRIPS sporazum iz 2006. godine uspostavio je minimalni standard za zaštitu intelektualne svojine, uglavnom u sprovođenju i rešavanju sporova. Iako se njegova primena razlikovala među zemljama, empirijski rezultati pokazuju da je TRIPS imao pozitivan uticaj na strane direktne investicije.⁷³ Međutim, prelazni period za TRIPS je završen i trebalo bi da su sada sve članice STO u potpunosti usklađene sa ovim sporazumom.

Regionalni trgovinski sporazumi mogu predstavljati način da zemlje prošire zaštitu intelektualne svojine izvan TRIPS standarda. Veća je verovatnoća da će se jača zaštita prava intelektualne svojine desiti u regionalnim trgovinskim sporazumima gde se svi članovi moraju pridržavati odredbi, nego kroz samo domaću regulativu. Primer za to su sporazumi o „megaregionalnom” Transpacifičkom partnerstvu (TPP) i Transatlantskom trgovinskom i investicionom partnerstvu (TTIP) koji sadrže snažnu zaštitu intelektualne svojine.⁷⁴ Pored toga, međusobna povezanost regionalnih trgovinskih

⁷² Wu, Mark. “Digital Trade-Related Provisions in Regional Trade Agreements: Existing Models and Lessons for the Multilateral Trade System. RTA Exchange.” *International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Inter-American Development Bank, Geneva, Switzerland. using blockchain to facilitate trade for sd* 269 (2017). p. 27.

⁷³ H. Zhang, X. Yang. “Trade-related aspects of intellectual property rights agreements and the upsurge in foreign direct investment in developing countries.” *Economic Analysis and Policy*, 50 (1) (2016), pp. 91-99.

sporazuma stvara mreže za prenošenje jačih prava intelektualne svojine iz jednog sporazuma u mnoge druge sporazume i zemlje. Na primer, sporazumi Jordana i EFTA i Maroka i EFTA zahtevaju od Jordana i Maroka da obezbede patentnu zaštitu u skladu sa Evropskom konvencijom o patentima.⁷⁵ Drastičan porast regionalnih trgovinskih sporazuma uopšte i regionalne zaštite prava intelektualne svojine posebno svedočaštvo je ove međusobne povezanosti. Konačno, standardi prava intelektualne svojine regionalnih trgovinskih sporazuma mogu poboljšati domaću regulativu. Prema pravilima STO, pravila o intelektualnoj svojini sadržana u regionalnim trgovinskim sporazumima moraju se primenjivati bez diskriminacije na osobe i nacije izvan regionalnih trgovinskih sporazuma. Shodno tome, zbog poteškoća u utvrđivanju nacionalnosti korporacija i pravila porekla, zemlje često kao domaću politiku usvajaju rigoroznije regionalno pravo intelektualne svojine.⁷⁶

Pitanje vođenja zajedničke trgovinske politike je već od Rimskog ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (EEZ) smatrano elementom uspostavljanja zajedničkog tržišta i kao takvo spadalo je u isključivu nadležnost EEZ. Tokom transformacije zajedničkog u unutrašnje tržište, sadržaj zajedničke trgovinske politike je proširen i dopunjen, pa su izmenjeni i osnivački ugovori. Na taj način je isključiva nadležnost EZ/EU u prvobitnim ovlašćenjima da zaključuje carinske i trgovinske sporazume i da preuzima mere za liberalizaciju izvoza proširena na oblast intelektualne svojine i strane direktne investicije.⁷⁷ Za transport robe na tržištu EU karakterističan je efekat regionalnog iscrpljivanja prava intelektualne svojine, odnosno roba na čijoj je ambalaži objektivizirano pravo intelektualne svojine. Tipičan vid iscrpljivanja je nacionalno i međunarodno iscrpljivanje prava intelektualne svojine, ali postoji i regionalno iscrpljivanje prava intelektualne svojine koje je karakteristično za pravo Evropske unije. U ovom slučaju bitno je razraditi odnos između iscrpljivanja prava i paralelne trgovine, jer bez paralelne trgovine zakonsko regulisanje iscrpljivanja prava nema smisla. Jović je u istraživačkom

⁷⁴ K. Elliott. "How much "mega" in the mega-regional TPP and TTIP: Implications for developing countries Center for Global Development Policy Paper 079, Washington, DC (2016)

⁷⁵ Valdés, Raymundo, and Maegan McCann. *Intellectual property provisions in regional trade agreements: Revision and update*. No. ERSD-2014-14. WTO Staff Working Paper, 2014.

⁷⁶ Ghosh, Sucharita, and Steven Yamarik. "Do the intellectual property rights of regional trading arrangements impact foreign direct investment? An empirical examination." *International Review of Economics & Finance* 62 (2019): 180-195.

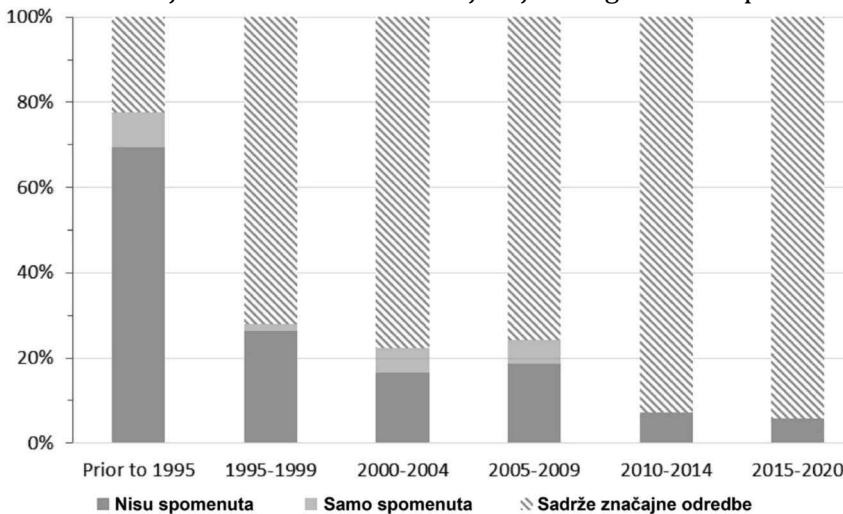
⁷⁷ Vukadinovic, Radovan D. "EU Competence to Conclude a New Generation or Free Trade Agreements." *Collection Papers Actualities Civ. & Com. L. & Legal Prac.* (2017): 18.

radu utvrđivao da li se regionalnim iscrpljivanjem prava intelektualne svojine na adekvatan način prevazilaze ograničenja principa slobodnog transporta robe za proizvode u kojima je, ili na čijoj je ambalaži, objektivizirano pravo intelektualne svojine. U radu se takođe analizira da li postoje određeni izuzeci od regionalne iscrpljenosti.⁷⁸

Na slici 4 prikazano je 437 primenjenih regionalnih trgovinskih sporazuma, počevši od 1948. godine. Svi ti sporazumi podeljeni su u tri različite kategorije:

- sporazumi u kojima se uopšte ne pominju prava intelektualne svojine;
- sporazumi u kojima se pominju prava intelektualne svojine (npr. samo kao cilj u preambuli), ali ne sadrže nikakve odredbe koje se odnose na intelektualnu svojinu;
- sporazumi koji sadrže značajne odredbe o intelektualnoj svojini.

Slika 4: Rast značaja odredbi o intelektualnoj svojini u trgovinskim sporazumima

Napomena: Klasifikacije su preuzete iz baze podataka o dizajnu trgovinskih sporazuma (DESTA) Nacionalne švajcarske naučne fondacije. RTA su podeljeni na šest vremenskih perioda: svi RTA pre formiranja STO, a zatim oni koji su stupili na snagu u narednim petogodišnjim intervalima do poslednjeg intervala, koji pokriva period 2015–2020. godine.

Izvor: Santacreu, Ana Maria, LaBelle, Jesse, Intellectual Property Rights Have Become A Key Part of Trade Deals, <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2021/june/intellectual-property-rights-become-key-part-trade-deals>, 05/10/2023.

⁷⁸ Jović, Njegoslav. "Regionalno iscrpljenje prava intelektualne svojine karakteristično za pravo Evropske unije." *Revija za evropsko pravo* 17, no. 1 (2015): 87-98.

Odredbe o intelektualnoj svojini koje se nalaze u svakom regionalnom trgovinskom sporazumu mogu se kretati od opštih odredbi (koje pokrivaju stvari kao što su reaffirmacija TRIPS-a, procedure sprovođenja, granične mere i iscrpljivanje prava intelektualne svojine), pa do konkretnijih odredbi (pozivanje na stvari kao što su zaštita autorskih prava, žigovi, patenti, pa čak i imena domena). Veoma često u odredbe o intelektualnoj svojini u regionalnim trgovinskim sporazumima uključene su odredbe koje se posebno odnose na farmaceutske proizvode.

Kada se pogleda slika, jasno se uočava trend: 69% regionalnih trgovinskih sporazuma primenjenih pre formiranja STO nigde u sporazumu ne pominje prava intelektualne svojine. Međutim, od 2015. godine 33 od 35 primenjenih regionalnih trgovinskih sporazuma sadržalo je snažne odredbe o intelektualnoj svojini, odnosno 94% regionalnih trgovinskih sporazuma od 2015. sadrži takve odredbe. Značajno je pomenuti da je među regionalnim trgovinskim sporazumima u ovom vremenskom okviru bilo neuspelo Transpacifičko partnerstvo (TPP). TPP je sadržalo kontroverzno restriktivne odredbe o intelektualnoj svojini koje su sprovodile SAD i koje su pretile da prepisu globalne standarde za sprovođenje prava intelektualne svojine. Kada su se SAD povukle iz sporazuma početkom 2017. godine, nekoliko jačih odredbi o intelektualnoj svojini je odbačeno, a sporazum je potpisalo preostalih 11 zemalja kao Sveobuhvatni i progresivni sporazum za transpacifičko partnerstvo (*The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership* – CPTPP).⁷⁹

Regionalni trgovinski sporazumi koji sadrže tehnološke odredbe stvaraju znatno veći obim trgovine od regionalnih trgovinskih sporazuma u kojima to nije slučaj. Za zemlje koje ratifikuju regionalne trgovinske sporazume koje sadrže takve odredbe najviše raste izvoz tehnološki intenzivne robe. Trgovinski sporazumi koji uključuju takve odredbe imaju heterogeni efekat, koji varira u zavisnosti od nivoa prihoda trgovinskih partnera i zavisi od toga u kojoj meri regionalni trgovinski sporazumi uključuju druge odredbe.⁸⁰

Uključivanje odredbi o inovacijama za direktan transfer tehnologije u regionalnim trgovinskim sporazumima ima različite efekte na izvoz u zavisnosti od pravca trgovine, nivoa razvoja zemalja porekla i odredišta i vrste klauzule

⁷⁹ Santacreu, Ana Maria, LaBelle, Jesse, Intellectual Property Rights Have Become A Key Part of Trade Deals, <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2021/june/intellectual-property-rights-become-key-part-trade-deals>, 05/10/2023.

⁸⁰ Martínez-Zarzoso, Inmaculada, and Santiago Chelala. "Trade agreements and international technology transfer." *Review of World Economics* 157, no. 3 (2021): 631-665. 631.

uključene u sporazum. Regionalni trgovinski sporazumi koji sadrže odredbe vezane za tehnologiju stvaraju znatno veći ukupni obim trgovine od regionalnih trgovinskih sporazuma koji ih nemaju. Kada se uzmu u obzir sve zemlje, za one koje ratifikuju regionalne trgovinske sporazume sa takvim odredbama, a ne za one bez njih, najviše raste izvoz tehnološki intenzivne robe. Uključivanje odredbi koje se odnose na intelektualnu svojinu u regionalne trgovinske sporazume ima dodatni pozitivan efekat na trgovinu. Nasuprot tome, odredbe koje se odnose na transfer tehnologije, istraživanje i razvoj i tehničku saradnju mogu biti labavije i stoga manje efikasne. U određenim okolnostima postojanje odredbi samo po sebi možda neće biti dovoljno da garantuje efikasan transfer tehnologije. Da bi se one dopunile, možda će biti neophodno stvoriti odgovarajuće mehanizme sprovođenja koji će se nadovezati na nejasne odredbe trgovinskih sporazuma. Oni mogu biti u vidu nadzornih odbora formiranih od predstavnika obe strane, čija je jedina funkcija da obezbede poštovanje ovih odredbi.⁸¹

Opseg i obuhvatnost novijih regionalnih trgovinskih sporazuma postao je mnogo širi uključivanjem nekoliko odredbi, kao što su politika konkurencije ili intelektualna svojina, te prevazilaženjem obaveza koje su preuzete u okvirima STO. Ovakvi „prošireni regionalni trgovinski sporazumi” ne samo da smanjuju carinske stope već i poboljšavaju saradnju i povezivanje u različitim ekonomskim oblastima među zemljama članicama. Ako postojanje svake odredbe ima značajan i različit stepen efekata na stvaranje trgovine, takve razlike u obimu regionalnih trgovinskih sporazuma mogu dovesti do heterogenih efekata na trgovinu između regionalnih trgovinskih sporazuma, iako je veličina smanjenja carina identična.⁸²

⁸¹ Martínez-Zarzoso, Inmaculada, and Santiago Chelala. “Trade agreements and international technology transfer.” *Review of World Economics* 157, no. 3 (2021): 631-665. 659.

⁸² Hayakawa, Kazunobu, Fukunari Kimura, and Kaoru Nabeshima. “Nonconventional provisions in regional trade agreements: Do they enhance international trade?” *Journal of Applied Economics* 17, no. 1 (2014): 113-137.

Bilateralni sporazumi i mesto intelektualne svojine

„Perfekcionisti su slabi pregovarači. Nikada nećete da okončate pregovore ako želite 'savršen' ugovor. Ukoliko želite dobar ugovor, morate nešto da ostavite na stolu!”

Luis Eigen / Lewis Eigen

Prava intelektualne svojine nikada nisu bila ekonomski i politički važnija ili kontroverznija nego danas. Često se pominju u diskusijama i debatama o različitim temama kao što su javno zdravlje, bezbednost hrane, obrazovanje, trgovina, industrijska politika, tradicionalno znanje, biodiverzitet, biotehnologija, internet i industrija zabave i medija. U ekonomiji zasnovanoj na znanju nema sumnje da je bolje razumevanje prava intelektualne svojine neophodno za informisano kreiranje politike u svim oblastima ljudskog razvoja.⁸³

Uz liberalizaciju trgovine koja se sprovodila u tradicionalnim bilateralnim sporazumima, nova generacija bilateralnih sporazuma posebnu pažnju pridaje trgovini uslugama, stranim direktnim investicijama, trgovinskim aspektima intelektualne svojine, javnoj nabavci, zaštiti životne sredine i održivom razvoju, te njihovoj implementaciji u novu generaciju bilateralnih sporazuma. Sve to dovodi do veće otvorenosti trgovine, što sa druge strane povećava trgovinu između zemalja koje su postigle neki od sporazuma nove generacije. Uključivanjem svih navedenih oblasti čini novu generaciju bilateralnih sporazuma veoma složenim, ali i teškim i mukotrpnim za pregovaranje, što je više puta dovelo i do zastoja pregovora između strana. Tipičan primer je TTIP-a između EU i SAD.⁸⁴ Međutim bez obzira na komplikovanost pregovaranja o ovako složenim bilateralnim sporazumima može se očekivati da se odredbe koje regulišu prava intelektualne svojine sve češće dodaju u sporazume, kao i da se njihov opseg i obuhvatnost proširuju.

Dok je TRIPS uspostavio suštinske minimalne standarde zaštite i sprovođenja prava intelektualne svojine, najnoviji bilateralni i regionalni sporazumi o slobodnoj trgovini za intelektualnu svojinu uključuju obaveze koje prevazilaze standarde TRIPS-a. Savremeni sporazumi o slobodnoj trgovini sve

⁸³ Abbott, Frederick M. "Intellectual property provisions of bilateral and regional trade agreements in light of US federal law." *UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development, Issue Paper 12* (2006).

⁸⁴ Krivokuća, Zoran, and Igor Cvečić. "Razvoj trgovine eu u kontekstu nove generacije bilateralnih trgovinskih sporazuma1 2." *Liberalizacija, integracija, globalizacija i afirmacija protekcionizma?*: str. 163.

češće zahtevaju i značajne promene u domaćem zakonodavstvu zemalja učesnica tih sporazuma. Međutim, kako najbolje zemlje u razvoju mogu koristiti alate intelektualne svojine da unaprede svoju strategiju razvoja? Koje su ključne brige oko pitanja prava intelektualne svojine za zemlje u razvoju? Koje su specifične poteškoće sa kojima se suočavaju u pregovorima o intelektualnoj svojini? Da li je intelektualna svojina direktno relevantna za održivi razvoj i postizanje dogovorenih međunarodnih razvojnih ciljeva? Da li zemlje u razvoju imaju kapacitet, posebno one najmanje razvijene među njima, da formulišu svoje pregovaračke pozicije i postanu dobro informisani pregovarački partneri? To su suštinska pitanja kojima treba da se pozabave kreatori politike kako bi osmislili zakone o intelektualnoj svojini i politike koje najbolje odgovaraju potrebama njihovih država, kao i da bi efikasno pregovarali o pozicijama države u budućnosti.⁸⁵

Razvijene zemlje obično zahtevaju jake odredbe o intelektualnoj svojini kako bi se ograničile imitacije i curenje tehnologije u privrede u razvoju. Industrije koje intenzivno koriste intelektualnu svojinu postaju sve važnije za ekonomiju razvijenih zemalja. Na primer, u SAD industrije sa intenzivnom intelektualnom svojinom čine 38,2% bruto domaćeg proizvoda zemlje. Posebno u vezi sa trgovinom, intelektualna svojina čini 52% ukupnog izvoza robe u SAD. Kao rezultat toga, razvijenim zemljama postaje sve važnije da zaštite ove industrije u trgovinskim sporazumima sa ostatkom sveta. To često znači podsticanje drugih zemalja da pristanu na odredbe slične onima koje ona ima u zemlji.⁸⁶

Primer SAD pokazuje da su proteklih godina one zaključile značajan broj bilateralnih i regionalnih sporazuma o slobodnoj trgovini, uglavnom sa zemljama u razvoju. Svaki od tih sporazuma o slobodnoj trgovini uključuje značajne obaveze u oblasti prava intelektualne svojine i srodnih regulatornih pitanja. Ove obaveze u svim sporazumima premašuju one koje zahteva TRIPS sporazum, koji uspostavlja minimalne materijalne standarde zaštite i sprovođenja za sve članice STO. Pošto je u STO pregovorima bilo malo entuzijazma za podizanje standarda zaštite intelektualne svojine iznad onih koje je nalagao TRIPS, SAD su svoju pažnju preusmerile na druge forume kako

⁸⁵ Abbott, Frederick M. "Intellectual property provisions of bilateral and regional trade agreements in light of US federal law." *UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development, Issue Paper 12* (2006).

⁸⁶ Santacreu, Ana Maria, LaBelle, Jesse, Intellectual Property Rights Have Become A Key Part of Trade Deals, <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2021/june/intellectual-property-rights-become-key-part-trade-deals>, 05/10/2023.

bi ostvarile svoj cilj obezbeđivanja većeg nivoa zakupnine ili tantijema na osnovu prava intelektualne svojine, daleko većeg nego što su pravila TRIPS-a nalagala. Američka politika o slobodnoj trgovini slabo uzima u obzir razvojne interese, pa u nekim oblastima, kao što je zaštita nosilaca farmaceutskih patenata, preti da nanese štetu interesima relativno siromašnog stanovništva. Na taj način će čak i SAD, ako se ovakva politika nastavi, postati sve više vezana nizom veoma restriktivnih obaveza u pogledu intelektualne svojine i regulatornih obaveza, koje vremenom možda neće biti u skladu sa američkim javnim interesom.⁸⁷

Globalni proces jačanja i harmonizacije sistema prava intelektualne svojine, koji već dugo traje, intenziviran je i potpisivanjem trgovinskih sporazuma koji uključuju poglavlja sa odredbama o intelektualnoj svojini. U istraživanju o tome da li i kako potpisivanje bilateralnih sporazuma sa poglavljima o intelektualnoj svojini utiče na bilateralne trgovinske tokove, sa procenom efekata sporazuma na bilateralnu trgovinu i uz analizu trgovine proizvodima sa niskim i visokim učešćem intelektualne svojine, došlo se do saznanja da obe vrste bilateralnih sporazuma povećavaju bilateralnu trgovinu, ali sporazumi bez poglavlja o intelektualnoj svojini imaju snažniji pozitivan efekat na trgovinu. Međutim, kada se uključe kašnjenja, tj. uzme u obzir da će bilateralnim sporazumima sa poglavljima o intelektualnoj svojini možda biti potrebno duže vreme implementacije, neto očekivano povećanje trgovine slično je za obe vrste bilateralnih sporazuma. Istraživanje je takođe pokazalo da efekti zavise od nivoa razvijenosti zemalja i od intenziteta zastupljenosti intelektualne svojine u tim proizvodima. Pronađen je jasan pozitivan efekat za razvijene zemlje, ali nisu uočeni značajni dobici za zemlje u razvoju u svim sektorima i na svim destinacijama koje proizilaze iz bilateralnih sporazuma sa poglavljima o intelektualnoj svojini. To otvara pitanje da li trgovinski dobici mogu nadoknaditi napore u vezi sa reformama koje su potrebne da se sprovedu oko intelektualne svojine.⁸⁸

SAD bilateralni investicioni ugovori pomažu u zaštiti privatnih investicija, razvoju tržišno orijentisanih politika u partnerskim zemljama i promociji izvoza. One imaju na snazi 14 sporazuma o slobodnoj trgovini sa 20 zemalja

⁸⁷ Abbott, Frederick M. "Intellectual property provisions of bilateral and regional trade agreements in light of US federal law." *UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development, Issue Paper 12* (2006).

⁸⁸ Campi, Mercedes, and Marco Dueñas. "Intellectual property rights, trade agreements, and international trade." *Research Policy* 48, no. 3 (2019): 531-545.

koji se zasnivaju na temeljima STO sporazuma, pružajući još više zaštite i prava američkim preduzećima.⁸⁹ Ministarstvo trgovine SAD, Kancelarija za pregovore i poštovanje trgovinskih sporazuma, održava bazu podataka o ugovorima o intelektualnoj svojini, koja uključuje aktivne, obavezujuće sporazume između SAD i njihovih trgovinskih partnera koji pokrivaju proizvode i usluge. Ova baza je osmišljena da javnosti pruži informacije o sporazumima koji su trenutno na snazi.⁹⁰

TRIPS sporazum je napravio velike promene u međunarodnoj arhitekturi intelektualne svojine, davanjem legitimiteta novim inicijativama koje bi imale šire i dublje posledice u procesu harmonizacije intelektualne svojine. Nadovezujući se na princip minimalnih standarda TRIPS-a, u godinama od njegovog usvajanja počele su da se potpisuju nove generacije bilateralnih ili regionalnih trgovinskih sporazuma, uključujući poglavlja o intelektualnoj svojini koja produbljuju ovaj proces harmonizacije koji je pokrenuo TRIPS.⁹¹

Nova generacija sporazuma EU uključuju TRIPS-plus standarde intelektualne svojine.⁹² Uključivanje opsežnih poglavlja o zaštiti intelektualne svojine u bilateralne trgovinske sporazume postalo je važna karakteristika međunarodne komercijalne politike Evropske unije.⁹³ Ovim odredbama EU ima

⁸⁹ International Trade Administration, Trade Agreements, <https://www.trade.gov/trade-agreements>, 7/08/2023.

⁹⁰ Intellectual Property Rights Information & Assistance, Intellectual Property Rights Agreements Database, <https://www.stopfakes.gov/article?id=Intellectual-Property-Rights-Agreements-Database>, 7/08/2023.

⁹¹ Roffe, Pedro. "Intellectual property provisions in bilateral and regional trade agreements: The challenges of implementation." *The Center for International Environmental Law (CIEL)* (2006).

⁹² Drexel, Josef, Henning Grosse Ruse-Khan, and Souheir Nadde-Phlix, eds. *EU bilateral trade agreements and intellectual property: for better or worse?*. Berlin: Springer, 2014.

⁹³ Takva poglavlja se mogu naći u EU-CARIFORUM EPA iz 2008. godine (Economic Partnership Agreement between the CARIFORUM States, of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part) i Sporazumu o slobodnoj trgovini (FTA) sa Južnom Korejom iz 2010. godine (2 Free Trade Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Korea, of the other part), kao i zaključenom Sporazumu o pridruživanju sa Centralnom Amerikom i Trgovinskom sporazumu sa Kolumbijom i Peruom, a slično poglavlje o intelektualnoj svojini je postalo deo pregovaračkog mandata za FTA sa Indijom. Još jedan ciljni region za EU je Asocijacija nacija jugoistočne Azije (ASEAN). Pošto su se pregovori sa čitavom grupom zemalja ASEAN-a pokazali preteški, EU je odlučila da uđe u trgovinske pregovore sa pojedinačnim zemljama ASEAN-a, na bilateralnim osnovama.

za cilj „da postigne adekvatan i efikasan nivo zaštite i sprovođenja prava intelektualne svojine”. Nema sumnje da su ona prvenstveno namenjena jačanju zaštite intelektualne svojine prema zakonima drugih ugovornih strana u interesu nosilaca prava iz EU. Ekonomske i društvene implikacije standarda zaštite intelektualne svojine u bilateralnim trgovinskim sporazumima koji prevazilaze obaveze sadržane u Sporazumu Svetske trgovinske organizacije o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS-plus standardi) u zemljama u razvoju, a posebno u privredama u usponu, kao i izazovi implementacije koji su usledili, već neko vreme privlače značajnu pažnju. Nasuprot tome, implikacije poglavlja o intelektualnoj svojini ovih bilateralnih trgovinskih sporazuma na unutrašnji pravni sistem EU uglavnom su do sada bile ignorisane, uglavnom zbog opšteg uverenja da ova poglavlja samo izvoze evropske standarde zaštite intelektualne svojine u druge zemlje. Analiza Džozefa Dreksela (*Jozef Drexl*) pokazuje da EU u velikoj meri izbegava da ulazi u obaveze koje bi rezultirale potrebom za promenom unutrašnjeg evropskog prava. Izuzetak koji se pojavljuje u vezi sa krivičnim sankcijama ima druge svrhe osim davanja ustupaka trećim državama. Što se tiče najnovijih bilateralnih sporazuma, dve teme koje su od posebnog interesa za druge ugovorne strane vredne su pažnje: (1) usvajanje zahteva za otkrivanje porekla biološkog materijala kao dela zahteva za patentabilnost i (2) obaveza da se deluje protiv ograničenja međunarodnog transfera tehnologije. Što se tiče prve teme, EU je izbegla međunarodnu obavezu tako što je samo usvojila odredbu prema kojoj su ugovorne strane ovlašćene da imaju takav zahtev, iako mnoge treće zemlje sa kojima je EU nedavno pregovarala ili je još uvek u procesu pregovaranja bilateralnih sporazuma imaju snažan interes da se takvo pravilo primeni u EU. Što se tiče druge teme, EU je prihvatila obavezu da svoje pravo konkurencije primenjuje eksteritorijalno na slučajeve u kojima su pogođena samo tržišta drugih ugovornih strana. Međutim, ni u ovom pogledu čini se da EU nije dovoljno shvatila da postoji potreba za implementacijom u njen pravni sistem. Takođe u vezi sa ovom obavezom, malo je verovatno da će se pokrenuti implementacioni zakon.⁹⁴

Uvek kontroveržno pitanje intelektualne svojine jeste zaštita lekova. Stvaranje ili pronalazak ponekad zahteva, kao u slučaju lekova, visoke nepovratne troškove u vidu ulaganja u istraživanje i razvoj (R&D). Razvoj novog leka zahteva velika ulaganja, sa velikom neizvesnošću da li će se ta ulaganja

⁹⁴ Drexl, Josef, “Intellectual Property and Implementation of Recent Bilateral Trade Agreements in the EU”, in: *EU bilateral trade agreements and intellectual property: for better or worse?*. Berlin: Springer, 2014. p. 287.

isplatiti, povratiti, doneti profit ili biti nepovratni troškovi. Ovi troškovi istraživanja i razvoja nastaju nakon što se patent za proizvod odobri, što je obično veoma rano u kliničkom razvoju u farmaceutskoj industriji. Odredbe o intelektualnoj svojini ograničavaju upotrebu i marketing takve robe i daju ekskluzivna prava investitorima/kreatorima da nadoknade svoje nepovratne troškove tokom kliničkog razvoja.⁹⁵ Namera je da se podstakne više ulaganja u istraživanje i razvoj od strane privatnog sektora za razvoj i pronalaženje novih proizvoda, odnosno lekova.⁹⁶ Shodno tome, novi ili poboljšani lekovi zaštićeni su patentom i drugim odredbama o intelektualnoj svojini. Međutim, sa druge strane, ova zaštita stvara monopolsko tržište za ove lekove. Pošto je potražnja za lekovima generalno neelastična po ceni i prihodu, to omogućava vlasniku patentiranog leka da naplati veoma visoku cenu.⁹⁷ Kao rezultat toga, sve je veća zabrinutost među stručnjacima zdravstvene zaštite i razvoja da odredbe o intelektualnoj svojini u trgovinskim sporazumima mogu imati ozbiljne posledice barem na priuštivost i/ili dostupnost lekova u zemljama sa niskim i srednjim prihodima. Pristupačnost i dostupnost lekova su ključne dimenzije za zemlje koje nemaju dovoljno razvijenu farmaceutsku industriju. Već od ranije mnoge zemlje su bile pod pritiskom da donesu ili implementiraju dodatne uslove u svoje zakone o patentima koji bi mogli negativno uticati na pristup lekovima – one su opšte poznate kao odredbe TRIPS-plus.⁹⁸

Znači čak i pre nego što je Svetska trgovinska organizacija ušla u trenutno krizno stanje, bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini postali su oruđe izbora za korporativne i državne interese onih koji žele da prošire standarde prava intelektualne svojine izvan propisanih minimuma. Prava intelektualne svojine daju monopolska prava na nematerijalna dobra i usluge, npr. metode poslovanja na internetu, žigove, kompjuterske programe, dizajne, proizvodne procese, formule lekova ili čak vrste pirinča. Ona daju vlasnicima intelektualne svojine pravo da spreče bilo koga da pravi ili koristi njihovu „kreaciju“. Kao

⁹⁵ World Trade Organization. What are Intellectual Property Rights? https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel1_e.htm. 22/01/2023.

⁹⁶ Dutta A. From free entry to patent protection: welfare implications for the Indian pharmaceutical industry. *Rev Econ Stat.* 2011;93:160–78.

⁹⁷ Engelberg AB. How government policy promotes high drug prices. *Health Affairs Blog.* 2015. <https://doi.org/10.1377/hblog20151029.051488/full/> 22/01/2023.

⁹⁸ Islam, Md Deen, Warren A. Kaplan, Danielle Trachtenberg, Rachel Thrasher, Kevin P. Gallagher, and Veronika J. Wirtz. "Impacts of intellectual property provisions in trade treaties on access to medicine in low and middle income countries: a systematic review." *Globalization and Health* 15, no. 1 (2019): 1-14.

takva, ukoliko nisu pod kontrolom, ona pružaju kompanijama direktan alat da kontrolišu deo tržišta, da blokiraju konkurenciju i da uspostave monopolistički položaj. Ironično, iako su poglavlja o intelektualnoj svojini ključni aspekti mnogih „slobodnih” trgovinskih i investicionih sporazuma, ona su nešto više od protekcionizma za transnacionalne korporacije (TNK), kojima upravljaju vlade. TNK idu čak toliko daleko da tvrde da bez monopola neće biti inovacija. Po njima, deljenje kreacija i *know-how* treba zabraniti, a samo kapitalistička trgovina zasnovana na isključivoj privatnoj svojini treba da bude norma. Putem sporazuma o slobodnoj trgovini i bilateralnih investicionih ugovora, kao i drugih oblika direktnih sporazuma između zemalja, SAD i EU insistiraju da zemlja partner usvoji njihove standarde zaštite i sprovođenja prava intelektualne svojine. Ovaj proces se ranije odvijao multilateralno preko STO i Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (WIPO), ali sada se veoma agresivno gura kroz jednostrane, bilateralne i regionalne sporazume, kao sporazume koji idu mnogo dalje od TRIPS sporazuma. Sporazumi o slobodnoj trgovini postavljaju već pomenute standarde TRIPS-plus.⁹⁹

Analizom novih trendova, a i iz svega navedenog može se uočiti da pravo intelektualne svojine kao deo trgovinskih sporazuma postaje jako važna tema. Trgovinski sporazumi sve više sadrže snažne odredbe o intelektualnoj svojini. Osim toga, trgovinski ratovi su u najvećoj meri i izbili zbog optužbi za prisvajanje intelektualne svojine i drugih srodnih prava, npr. tehnologije. Sa virusom kovid 19 i proglašenjem pandemije farmaceutska intelektualna svojina je takođe ušla u fokus, jer su zemlje morale da odluče kako da pristupe distribuciji lekova, vakcina i drugih medicinskih prava intelektualne svojine preko granica. Sve više industrija koje imaju veze sa intelektualnom svojinom postaju najvažnije industrije svetske ekonomije, tako da je potrebno još više istraživanja efekata ovih promena, trendova i njihovog uticaja na dobrobit zemalja uključenih u multilateralne, regionalne i bilateralne sporazume.

Nacionalne privrede i zaštita intelektualne svojine

Među ekonomistima koji proučavaju prava intelektualne svojine postoji relativno konzistentan stav da interesi zemalja u pogledu standarda i nivoa zaštite variraju u zavisnosti od stepena razvoja i mnogih drugih karakteristika zemlje koja je usvojila takvu zaštitu. TRIPS sporazum pruža određenu

⁹⁹ Intellectual property, <https://www.bilaterals.org/?-intellectual-property->, 7/7/2023.

fleksibilnost članicama STO u pogledu nivoa zaštite, omogućavajući zemljama u razvoju određenu meru slobode.

TRIPS je prvi uključio u međunarodne sporazume sistemski set minimalnih standarda za sprovođenje prava intelektualne svojine. Zahtevi za sprovođenje u TRIPS-u značili su da nije bilo dovoljno priznati određeni nivo minimalne zaštite u svakoj od članica, već je potrebno usvojiti mere kako bi se osiguralo da se ta prava efikasno primenjuju i štite u svakoj zemlji. Pristup TRIPS sistema „odozdo prema gore” omogućio je svakoj zemlji da uskladi svoje režime intelektualne svojine prema svojim nacionalnim interesima. Ovaj dozvoljeni sistem omogućio je ne samo zemljama u razvoju već i većini industrijalizovanih zemalja da razlikuju tretman među industrijskim sektorima i isključe određene predmete iz patentne zaštite, na primer lekove ili prehrambene proizvode. To je bio slučaj u vreme pregovora o TRIPS-u, gde je polovina zakona o patentima širom sveta isključivala farmaceutske proizvode iz mogućnosti patentiranja.¹⁰⁰

Inovacije su veoma značajne za konkurentnost, rast i razvoj nacionalnih ekonomija, pa je prema tome bitno uvideti i koje su inovativne performanse Republike Srbije. U Srbiji je uočena potreba za efektivnijom nacionalnom inovacionom politikom sa fokusom na kreiranje okruženja koje podstiče inovacije. Inovacije su u uslovima dinamičnog, turbulentnog i neizvesnog okruženja postale vodeći pokretači ekonomskog rasta, generatori novih radnih mesta i preduslov ostvarivanja pametnog i održivog razvoja. Inovativne performanse postaju ključna determinanta konkurentnosti i opšteg napretka savremenih privreda.¹⁰¹

Analiza odnosa između ekonomskog rasta jedne privrede i stepena zaštite intelektualne svojine već dugi niz godina izaziva kontroverze. Danas su prava intelektualne svojine ta koja utiču na ekonomski razvoj kroz sklonost inovacijama, ali je zaštita prava intelektualne svojine važna za ekonomski rast samo u dobro razvijenom političkom i pravnom okruženju. Nalazi studije Baklanove i saradnika (*Baklanova et. al.*) pokazuju da je ekonomski učinak u visoko razvijenim zemljama u većoj meri zavisao od kvaliteta zaštite prava intelektualne svojine, nego u manje razvijenim privredama. Ovaj nalaz postavlja važno pitanje o kredibilitetu preovlađujućeg pristupa zasnovanog na

¹⁰⁰ Roffe, Pedro. “Intellectual property provisions in bilateral and regional trade agreements: The challenges of implementation.” *The Center for International Environmental Law (CIEL)* (2006).

¹⁰¹ Beraha, Isidora. “Ocena inovativnih performansi Republike Srbije.” *Ekonomski vidici* 24, no. 3-4 (2019): 137-151. str. 138.

jednostavnom ujedinjenju zemalja sa različitim institucionalnim okvirom pod jednim kišobranom kada su u pitanju njihovi efekti na rast. Takav pristup može dati nedosledne i obmanjujuće rezultate i dovesti do lažnih zaključaka i do vođenja pogrešne politike razvoja te pre svega pogrešne politike zaštite intelektualne svojine.¹⁰²

U radu Virčenko i saradnika (*Virchenko et. al.*) istražuje se uloga intelektualne svojine u savremenoj postindustrijskoj ekonomiji i njena intenzivna komercijalizacija konkurentskih prednosti zemlje u globalnom ekonomskom okruženju. Osnovna svrha istraživanja je da dokaže hipotezu o presudnoj ulozi razvoja intelektualne svojine u obezbeđivanju proširene javne reprodukcije i omogućavanju globalne konkurentnosti nacionalnih ekonomija kroz inovativnu modernizaciju proizvodnje. Nalazi su dokazali ključnu ulogu intelektualne svojine u savremenom sistemu javne reprodukcije i pokazali multiplikativni uticaj razvoja intelektualne svojine na konkurentno globalno ekonomsko okruženje zemlje.¹⁰³

Kina je zemlja koja je proteklih decenija doživela izuzetan ekonomski rast zahvaljujući, između ostalog, i visokotehnološkim proizvodima. U radu *Rikap* ispituje poreklo globalnih lidera u intelektualnom monopolističkom kapitalizmu. Vodeća firma u primeni veštačke inteligencije za energetski sektor State Grid Corporation of China (SGCC) postala je intelektualni monopol koji se u velikoj meri oslanja na kineski nacionalni sistem inovacija – posebno na javne istraživačke organizacije i javno finansiranje, kao i politike inovacija i energije. SGCC je jedinstven slučaj jer se nije oslanjao na transfer tehnologije od strane globalnih lidera, za razliku od drugih nacionalnih šampiona iz zemalja u razvoju ili zemalja u usponu. Istraživanje je pružilo dokaze koji doprinose razmišljanju da je SGCC prvo postao nacionalni intelektualni monopol, a da se tek potom taj monopol proširio na globalni nivo. Rezultati takođe sugerišu da SGCC uzima intelektualnu rentu od svojih sve transnacionalnijih i tehnološki raznovrsnijih inovacionih mreža koristeći svoj nacionalni sistem inovacija.¹⁰⁴ Na ovaj i slične načine Kina postaje jedna od zemalja lidera u inovacijama.

¹⁰² Baklanova, Olena, Mariana Petrova, and Viktor Koval. "Institutional Transmission in Economic Development." *Economic Studies* 29, no. 1 (2020).

¹⁰³ Virchenko, Volodymyr, Yu Petrunia, Valerii Osetskyi, Mykhailo Illich Makarenko, and Valentyna Sheludko. "Commercialization of intellectual property: innovative impact on global competitiveness of national economies." (2021).

¹⁰⁴ Rikap, Cecilia. "Becoming an intellectual monopoly by relying on the national innovation system: the State Grid Corporation of China's experience." *Research Policy* 51, no. 4 (2022): 104472.

Pandemija izazvana virusom kovid 19 dovela je u fokus farmaceutsku industriju i trku nacionalnih privreda za razvoj nove vakcine koja će se uspješno izboriti sa ovim virusom. Na globalnom planu pravljenе su strategije preraspodele novootkrivenih vakcina i njihova što brža proizvodnja i distribucija. U savremenom okviru za biofarmaceutska istraživanja i razvoj, efekti patenata, sporazuma o pretproizvodnji, javno-privatna partnerstva i drugo postali su veoma važni i bilo je neophodno ispratiti sva ta brza dešavanja u eri dezinformacija koje je izazvala panika zbog virusa. Kada se svedu računi i saberu iskustva naučena u tim kriznim godinama, može se zaključivati o izuzetnom značaju promocije, dostupnosti i pristupačnosti vakcine za sve, kao i potrebama modifikacije postojećeg okvira pripremljenosti za nadolazeće izazove i krize.¹⁰⁵

Na svoj način Japan, Koreja, Tajvan, Hong Kong, Singapur, Kina i Indija primeri su uspeha intelektualne svojine. Strukturne karakteristike intelektualne svojine u glavnim azijskim jurisdikcijama uključuju: zakon o intelektualnoj svojini vođen tehokratama, nacionalne strategije intelektualne svojine i specijalizovane sudije za intelektualnu svojinu ili patente. Pored toga, postoji pet izrazito azijskih karakteristika koje vredi primetiti: sveobuhvatna kriminalizacija kršenja autorskih prava, eksplozija broja registrovanih žigova, veoma ograničena upotreba obaveznog licenciranja patenata i konvergencija prema određenim standardima za licenciranje standardnih suštinskih patenata. S druge strane, primetno je da je otvorena i opšta klauzula o poštenoj upotrebi naišla na mešoviti prijem u azijskom zakonu o autorskim pravima i žigovima. Pronalaženje načina za unapređenje saradnje širom Azije, upravljanje režimima intelektualne svojine kroz trgovinske sporazume i sporazume o slobodnoj trgovini, predviđanje pravednijeg, ili barem funkcionalnijeg mehanizma za plaćanje kreatora i poboljšanje kvaliteta i učinka sudija za intelektualnu svojinu ili patente su među važnim pitanjima kojima bi trebalo da se pozabave u kontinuiranim naporima da se zakoni o intelektualnoj svojini iskoriste kao alat za prosperitet u Aziji.¹⁰⁶

Zanimljivo je i osvrnuti se na strategiju *make in India* (prizvedeno u Indiji), kao i „Atmanirbhar Bharat” (samostalna Indija), koju je sprovodila vlast u Indiji, a u cilju jačanja istraživanja i razvoja i tehnološkog razvoja u zemlji. Ova

¹⁰⁵ Rutschman, Ana Santos. “The COVID-19 vaccine race: Intellectual property, collaboration (s), nationalism and misinformation.” *Wash. UJL & Pol’y* 64 (2021): 167.

¹⁰⁶ Liu, Kung-Chung, and Shufeng Zheng. “Asian IP law: an area of rising importance.” *GRUR International* 69, no. 3 (2020): 249-259.

strategija dovela je i do jačanja prava intelektualne svojine u zemlji, jer je zaštita intelektualne svojine postala usko povezana sa očuvanjem novih otkrića i napretkom u različitim oblastima, a pre svega u oblasti nauke i tehnologije, koja s jedne strane doprinosi i ostvarenju nacionalne strategije, a s druge ispunjenju društvenih težnji. Međutim, sa razvojem kreacija i inovacija dolazi i do situacije da intelektualna svojina može da bude i pretnja nacionalnoj sigurnosti. To se dešava u situacijama hakovanja, curenja trgovinskih tajni, prevara, curenja elektronskih podataka i slično, što može dovesti i do krize i pretnje po nežive objekte, kao i po žive organizme.¹⁰⁷ Na taj način politika koju vodi jedna nacionalna privreda u pogledu pravila zaštite intelektualne svojine postaje veoma bitna i za nacionalnu sigurnost same te zemlje.

¹⁰⁷ Bose, Bhavya. "Intellectual Property Rights and National Security: A Critical Analysis of India." *Indian JL & Legal Rsch.* 3 (2021): 1.

RAZVIJENE PRIVREDE I ULOGA INTELEKTUALNE SVOJINE U NJIHOVOM RAZVOJU

„Najvažniji resurs u ekonomskom razvoju su ljudi. Ljudi, a ne kapital ili sirovine, razvijaju privredu.” (*The ultimate resource in economic development is people. It is people, not capital or raw materials that develop economy.*)

Piter Druker / Peter Drucker

Debata o zaštiti prava intelektualne svojine u svetu se vodi već dugo, uglavnom zato što su savremeni svetski standardi zaštite prava intelektualne svojine uspostavljeni trgovinskim sporazumima. Nažalost, trgovinski partneri obično nemaju istu pregovaračku moć. Visokorazvijene zemlje uvele su sopstvene standarde zaštite, koji su postali uobičajeni ali ne i poštovani u celom svetu. Danas razvijene zemlje imaju probleme u vezi sa njihovim kršenjima. Pored toga, danas se sve više osporava odgovarajuća uloga zaštite prava intelektualne svojine u svetlu globalizacije. U svetu, gledano od zemlje do zemlje, postoje različiti pravni principi, koji proizilaze iz posebnih društvenih, političkih i ideoloških iskustava svake od njih.¹⁰⁸ U proučavanju prava intelektualne svojine istraživači su jedva zagrebali po površini razvoja intelektualne svojine u SAD, EU, UK, Japanu, Kini i drugde širom sveta. Nisu pokriveni ni drugi delovi sveta, ni razvoj prava intelektualne svojine u razvijenim privredama, privredama u razvoju, nerazvijenima itd. Ukoliko neka buduća istorijski orijentisana istraživanja prava intelektualne svojine budu istraživala ove oblasti i makar najznačajnije države i delove sveta, posmatrajući istorijski razvoj prava intelektualne svojine, onda ćemo verovatno imati bolji pregled, ali za sada se fokus može usmeriti na nekoliko njih.

¹⁰⁸ Bochańczyk-Kupka, Dominika. "Intellectual property protection strategies in high-developed countries." *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska* 144 (2020): 25-32. p. 31.

Inovacije – pokretačka sila u razvoju SAD

„Inovacije se često rađaju izvan postojećih organizacija delimično zato što uspešne organizacije postaju sklone da održavaju status quo i odupiru se idejama koje bi mogle da ga promene.”

Nejtan Rozenberg / Neytan Rosenberg

U sistemu administracije intelektualne svojine u SAD postoje dva nadležna tela – Zavod za patente i žigove i Zavod za autorska prava, koji pripadaju različitim granama vlasti. Može se primetiti da su u SAD pitanja zaštite i odbrane objekata intelektualne svojine u nadležnosti ne samo izvršne već i zakonodavne vlasti. Zavod za patente i žigove deo je izvršne vlasti (Ministarstvo trgovine SAD), a Zavod za autorska prava deluje u okviru Kongresne biblioteke (drugim rečima, pod američkim parlamentom). Za dobijanje zaštite za pronalazak, korisni model ili industrijski dizajn potrebno je pribaviti patent. Isto važi i za žigove, trgovačka imena, nazive porekla i geografske oznake, koji moraju biti registrovani da bi bili zaštićeni. U slučaju autorskog prava zaštita počinje od momenta nastanka, ali postoji i postupak registracije objekta u Zavodu za autorska prava koji autoru daje dodatna prava (mogućnosti). Naime, ukoliko se autor ne prijavi za registraciju, neće moći da brani svoja prava na sudu. Mehanizmi za rešavanje sporova u vezi sa intelektualnom svojinom predviđaju metod van sudskog rešenja sporova putem žalbenih odbora. Zakonodavstvo SAD predviđa kazne do zatvorske kazne (maksimalno 10 godina). Ovaj faktor naglašava u kojoj meri je zakon o intelektualnoj svojini ugrađen u javnu pravnu svest stanovništva SAD, tako da se njegovo kršenje smatra prilično ozbiljnim prekršajem.¹⁰⁹ U 2021. godini ukupna procenjena vrednost falsifikovanih robnih proizvoda zaplenjenih zbog kršenja prava intelektualne svojine u SAD bila je najviša za satove i nakit i iznosila je 1186,75 miliona američkih dolara. Robna vrednost zaplenjenih lažnih torbi i novčanika, koji su na drugom mestu, iznosila je oko 972,5 miliona američkih dolara.¹¹⁰

Mnoge nedoumice bile su vezane za ulogu velikih korporacija u procesu stvaranja TRIPS sporazuma. „Prvi nacrt TRIPS sporazuma napisala je koalicija trinaest američkih multinacionalnih korporacija koje dolaze iz nekoliko sektora (posebno biotehnologije, farmacije, semena, hemije i industrije obrade

¹⁰⁹ Nabirae, Akhrorikhon A., and Murodiljon O. Orifjonov. “Public Administration in the Field of Intellectual Property in The USA and The Republic of Uzbekistan.” *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities* 22 (2023): 5-10. p. 9.

¹¹⁰ Statista Research Department, <https://www.statista.com/2/5/2023>.

podataka) okupljenih u *ad hoc* komitet pod nazivom „Komitet za intelektualnu svojinu”. Među tim američkim kompanijama bile su: „Bristol-Maier”, „Dupont”, „FMC Corporation”, „General Electric”, „General Motors”, „Hevlett-Packard”, IMB, „International Rockvell”, „Johnson & Johnson”, „Monsanto”, „Pfizer” i „Varner Communications”. Pored toga, druge koalicije kao što su „Alijansa poslovnog softvera” ili „Savetodavac za trgovinske pregovore” uticale su na američku politiku zagovarajući uključivanje pitanja zaštite prava intelektualne svojine u okvir STO.¹¹¹ Ukoliko je samo jedan deo ovih navoda tačan, onda su SAD oduvek imale vodeću ulogu u kreiranju međunarodnih pravila zaštite intelektualne svojine. SAD su međunarodnu politiku zaštite intelektualne svojine potčinile svojim interesima, odnosno interesima velikih američkih transnacionalnih korporacija.

Pre nekoliko godina, za vreme trajanja pandemije, nakon početnog protivljenja SAD su podržale odricanje od intelektualne svojine i izuzeće TRIPS sporazuma u vezi sa vakcinama protiv kovida 19. Liberalizovani i otvoreni trgovinski sistem sveta pretrpeo je ozbiljan šok tokom te krize, a kao odgovor na širenje zaraze većina zemalja je uvela neki oblik mera trgovinske politike. Mere trgovinske politike su čak svakodnevno usvajane, ukidane ili menjane, posebno na početku krize izazvane kovidom 19. Iako se činilo da je većina trgovinskih mera uvedenih nakon početka širenja pandemije opravdana, bilo je i mnogo mera čija su pokrivenost i priroda bili sporni.¹¹² Međutim, bitno je da se nakon početne panike racionalno odlučilo o privremenom odricanju od prava intelektualne svojine u vezi sa što bržim pronalaskom vakcina protiv virusa.

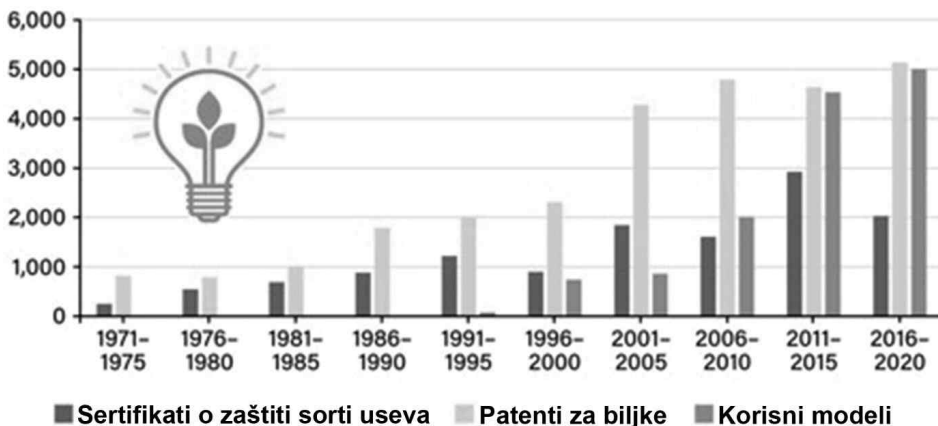
Pre 1970. godine većina oplemenjivanja useva u SAD obavljala se u javnom sektoru. Semenarskim kompanijama nedostajao je podsticaj da ulažu u oplemenjivanje useva, između ostalog jer nisu imale zakonski mehanizam da ograniče nelicencirano korišćenje poboljšanog semena, osim hibridnog semena, koje bi moglo biti zaštićeno poslovnom tajnom. Zakon o zaštiti biljnih sorti iz

¹¹¹ Bochańczyk-Kupka, Dominika. “Intellectual property protection strategies in high-developed countries.” *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska* 144 (2020): 25-32. p. 29.; Drahos, P., and Braithwaite, J. (2000). *Global Business Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.; Sell, S.K. (2003). *Private Power, Public Law. The Globalization of Intellectual Property Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹¹² Jelisavac Trošić, Sanja. “The World Trade Organization and COVID-19-Related Trade Measures.” *Institute of International Politics and Economics*, 2021. https://doi.org/10.18485/iipe_response2covid19.2021.ch7 p. 130.

1970. imao je za cilj da podstakne semenarske kompanije da poboljšaju sorte useva izvan hibridnog semena. Taj cilj je ostvaren nakon što je nekoliko sudskih presuda osiguralo da privatni sektor može imati koristi od istraživanja novih sorti semena i genetski modifikovanih osobina. U narednim godinama broj prava intelektualne svojine, kao što su sertifikati o zaštiti biljnih sorti, biljni patenti i korisni modeli, počeo je da raste. Genetski modifikovane sorte kukuruza, soje i pamuka uvedene su u SAD 1996. godine i u roku od nekoliko godina postale su dominantan izbor semena među poljoprivrednicima. Od 2016. do 2020. godine izdato je ukupno 5.137 biljnih patenata, 5.010 korisnih modela i 2.028 sertifikata o zaštiti biljnih sorti za nove sorte useva, što je više nego dvostruko više nego deceniju ranije.¹¹³ Prema tome, proširivanje zaštite intelektualne svojine za seme useva povećava inovacije, ali i tržišnu moć kompanija.

Grafikon 2: Zaštita intelektualne svojine za nove sorte useva, 1971–2020.

Izvor: USDA Economic Research Service, US Department of Agriculture

Rad koji ispituje kako prava intelektualne svojine u inostranstvu utiču na američki bilateralni izvoz genetski modifikovanih useva (GMO), gde panel podaci uključuju mere režima intelektualne svojine u zemljama, patentabilnost biljaka, prava na sorte biljaka, propise o GMO i nesinhrona odobrenja GMO, dao je rezultate koji pokazuju da SAD imaju tendenciju da izvoze manje GMO useva u zemlje sa jakim režimima intelektualne svojine, patentibilnošću biljaka i pravima

¹¹³ US: Intellectual property protections for new crop varieties have increased <https://www.hortidaily.com/article/9562812/us-intellectual-property-protections-for-new-crop-varieties-have-increased/>, 11/06/2023.

na sorte biljaka. Ovi rezultati su u skladu sa efektom tržišne moći, gde SAD ograničavaju izvoz u zemlje sa jakom zaštitom da bi izvukle monopolske cene. Osim toga, sprovođenje prava intelektualne svojine jača efekat tržišne moći. Takođe, efekat tržišne moći je snažan, zajedno sa GMO propisima i nesinhronim odobrenjima. Efekat tržišne moći je veći za useve koji se samooprašuju u odnosu na hibride. Ovi nalazi su čvrsti, međutim, takođe nalazimo premiju na cenu u zemljama sa težim pristupom tržištu SAD, sa više domaće proizvodnje GMO i sa slabim zahtevima intelektualne svojine. Ove karakteristike imaju jaču ulogu od prava intelektualne svojine u određivanju cene.¹¹⁴

SAD su u odnosima sa Kinom u poslednje tri decenije upotrebljavale taktiku prinude za jačanje zaštite intelektualne svojine i sprovođenja ove zaštite u Kini, uključujući korišćenje trgovinskih pretnji i pokretanje trgovinskog rata. Iako su ove taktike postigle određeni kratkoročni uspeh, još uvek nisu dovele do trajnih poboljšanja.¹¹⁵

Pre TRIPS sporazuma zaštita prava intelektualne svojine kretala se od potpuno otvorenih režima koji nisu štitali privatna prava intelektualne svojine, do visoko protekcionističkih režima u kojima su i proizvodi i procesi mogli biti zaštićeni, kao što je to, na primer, u SAD. Dakle, iskustvo zaštite, kao i shvatanje neophodnosti zaštite intelektualne svojine, razlikuju se među zemljama. Takođe, malo je konkretnih dokaza da je zaštita intelektualne svojine jedini podsticaj za inovacije ili da ona vodi društvenom, ekonomskom i tehnološkom razvoju.¹¹⁶

U radu koji se bavi uticajima vrste intelektualne svojine na performanse pokretanja biznisa (*start-up*) u SAD došlo se do zaključka da: prvo, žigovi i vrste intelektualne svojine van licenciranja povećavaju šanse firme da bude uspešnija, potvrđujući značaj pojedinih oblika zaštite intelektualne svojine za *start-up*; drugo, patentiranje značajno smanjuje šanse za postizanje visokih performansi, što sugeriše da patentiranje ima ograničene prednosti u pogledu performansi za *start-up*; treće, postoji nekoliko sinergija performansi u zajedničkoj upotrebi tipova intelektualne svojine, što sugeriše da su jake komplementarnosti među tipovima intelektualne svojine ograničene. Dok van-licenciranje patenata i autorskih prava svakako povećavaju učinak, van-

¹¹⁴ Smith, Pamela, and Xiangwen Kong. "Intellectual property rights and trade: The exceptional case of GMOs." *The World Economy* 45, no. 3 (2022): 763-811.

¹¹⁵ Yu, Peter K. "US-China intellectual property trade wars." (2022): 271-87.

¹¹⁶ Su, E. (2000). *The Winners and the Losers: The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights and Its Effects on Developing Countries*. Houston Journal of International Law, 23,1, pp. 169-211.

licenciranje patenata i žigova zapravo ga umanjuju.¹¹⁷ Dalje, registrovanje većeg broja žigova i van-licenciranje većeg broja žigova takođe umanjuje učinak, što sugeriše da bi *start-up* firme trebalo da zadrže žigove u svom preduzeću.¹¹⁸

Najnoviji u svetu, brzi razvoj veštačke inteligencije (AI) u velikoj će meri uticati na mnoštvo sektora, kao što su biznis, zdravstvo i poljoprivreda. Iako poboljšane mogućnosti veštačke inteligencije nude značajan potencijal za korisne rezultate, one takođe predstavljaju značajnu prepreku trenutnim pravnim strukturama koje regulišu patente. Ova zagonetka nosi opsežne posledice po kreativnost, ekonomski rast i širu zajednicu. Zbog tih novonastalih okolnosti ključno je da zainteresovane strane, što uključuje stručnjake za patente, kreatore politike i akademike, pokrenu dijalog kako bi razvili strategije za podsticanje inovacija i kretanje kroz složen pravni teren koji proizilazi iz patentnog prava u paradigmi veštačke inteligencije, obuhvatajući principe podobnosti za patente, patentabilnost veštačke inteligencije u SAD i opsežnije posledice konvergencije AI i patentnog prava.¹¹⁹

Evropska unija (EU) i podsticanje kreativnosti

„Bogatstvo se stiče inovacijom, ne optimizacijom. Ne možete se obogatiti usavršavanjem poznatog.”

Kevin Keli / Kevin Kelly

Pravo intelektualne svojine je u okvirima Evropske unije već bilo pokriveno većim brojem direktiva, uredbi i konvencija. Kada je usvojen TRIPS, s obzirom na određeno nasleđe koje su zemlje EU već imale u pogledu prava intelektualne svojine i da se radilo o mahom razvijenim zemljama, STO sporazum je za njih značio samo međunarodnu kodifikaciju prava intelektualne svojine na nivou

¹¹⁷ Van-licenciranje (out-licensing) omogućava davaocu licence da generiše prihod od svoje imovine, kapitalizuje stručnost korisnika licence ili uđe na nova tržišta kroz utvrđeno prisustvo korisnika licence.

¹¹⁸ Power, Bernadette, and Gavin C. Reid. *The Impact of Intellectual Property Types on the Performance of Business Start-ups in the USA*. Centre for Business Research, University of Cambridge, 2021.

¹¹⁹ Mishra, Prachi, Virendra Singh Thakur, Shubham Shandilya, Ashish Kumar Singhal, and Yugal Kishore. “Emerging Technologies and Intellectual Property Rights: A Cross-Jurisdictional Examination of AI and Patent Laws in India and the USA.” *Journal of Intellectual Property Rights (JIPR)* 28, no. 5 (2023): 413-421.

koji je bio isti ili čak niži nego onaj što je već postojao u EU. Kada su zemlje tzv. Istočnog bloka stupile u EU, one su imale različito pravno nasleđe i mnogo slabiju privredu. Za njih je izazov već bila primena odredbi TRIPS sporazuma u domaćem zakonodavstvu, kao i harmonizacija sa pravom EU na polju intelektualne svojine.¹²⁰

Još od Rimskog ugovora Zajednička trgovinska politika je isključiva nadležnost EU. Štaviše, nadležnosti trgovinske politike EU vremenom su se proširile, pa je, između ostalog, Ugovorom iz Lisabona konsolidovano uvođenje usluga i prava intelektualne svojine u okviru pravne osnove zajedničke trgovinske politike EU.¹²¹ EU podržava snažne standarde prava intelektualne svojine koji utiču na preduzeća i potrošače u EU i u inostranstvu. EU traži čvrst i predvidljiv pravni okvir za intelektualnu svojinu za međunarodnu trgovinu, uključujući:

- prava intelektualne svojine koja promovišu inovacije, garantuju poreklo proizvoda i osiguravaju originalan karakter, praćena merama zabrane njihovog bilo kakvog kršenja;
- prava intelektualne svojine koja štite potrošače od falsifikovanih proizvoda koji nisu u skladu sa zdravstvenim i bezbednosnim standardima EU.¹²²

Bitno je pomenuti da je jedan od važnih ciljeva trgovinske politike EU uspostavljanje šire zaštite za njenu regionalnu specijalnu hranu, poznatu kao geografske oznake. Uprkos čestom protivljenju SAD, EU je smatrala da ima pravo na dodatnu zaštitu svojih geografskih oznaka u svim trgovinskim sporazumima. Zaštita geografske oznake obuhvata i trgovinske i netrговinske aspekte. U EU o trgovinskim sporazumima pregovara Komisija, ali je potrebno odobrenje država članica, posebno kada Grčka i Italija zaprete da neće ratifikovati neki trgovinski sporazum zbog nedovoljne zaštite geografske oznake. Veća je verovatnoća da će trgovinski sporazumi EU zaštititi geografske oznake sa većom prodajnom vrednošću i iz zemalja južne Evrope, gde su geografske oznake veoma istaknute zbog gastro-nacionalizma. Na taj način ekonomski, kulturni i politički faktori oblikuju i omogućavaju izvoz politike

¹²⁰ Marković, Slobodan. "Položaj Srbije u globalnoj i evropskoj harmonizaciji prava intelektualne svojine." *Pravo i privreda* 60, no. 3 (2022): 425-446. 435

¹²¹ Conconi, Paola, Cristina Herghelegiu, and Laura Puccio. "EU trade agreements: To mix or not to mix, that is the question." *Journal of World Trade* 55, no. 2 (2021).

¹²² European Commission, Intellectual property rights and geographical indications, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/intellectual-property-rights-and-geographical-indications>, 17/5/2023.

zaštite intelektualne svojine EU kroz trgovinske sporazume.¹²³ Pravo intelektualne svojine u trgovinskoj politici EU kao jedan od ciljeva ima jačanje i sprovođenje prava intelektualne svojine u međunarodnim trgovinskim sporazumima i globalnu zaštitu evropskih prava intelektualne svojine.

Evropska unija trenutno broji oko 1.400 geografskih oznaka koje štite prehrambene artikle kao što su *Prosciutto di Parma* (pršuta, šunka) ili holandska *gauda* (kačkavalj). Oni su označeni kao zaštićena oznaka porekla (*Protected Designation of Origin*) ili zaštićena geografska oznaka (*Protected Geographical Indication*). U proseku, takvi proizvodi se prodaju za oko duplo višu cenu od sličnih proizvoda bez geografske oznake.¹²⁴ EU je uspela da proširi međunarodnu zaštitu svojih geografskih oznaka putem skorašnjih trgovinskih sporazuma za koje je završila pregovore. To je ostvareno uprkos protivljenju SAD. Međutim, spoljna zaštita geografske oznake je posebno veoma važna za tzv. južnu EU petorku (Francuska, Italija, Grčka, Portugal i Španija), gde osim trgovinskog, predstavlja i tzv. netrgovinsko pitanje, pitanje kulturnog identiteta, nasleđa, gastro-identiteta. Ali ovde nije kraj želji EU za dodatnom zaštitom putem prava intelektualne svojine. Tokom 2023. godine Savet EU usvojio je novu uredbu koja štiti geografske oznake za zanatske i industrijske proizvode. Uredba će uvesti novo pravo intelektualne svojine EU koje će omogućiti državama članicama da zaštite naziv renomiranih neprehrambenih proizvoda, na primer italijansko murano staklo, francuski porcelan de Limož, španski pribor za jelo Albacete, irski tvid iz Donegala, nemački pribor za jelo iz Solingena ili poljsku grnčariju Boleslavec.

U okviru EU stvorena je EUIPO (*European Union Intellectual Property Office*) – decentralizovana agencija čiji je cilj da ponudi zaštitu intelektualne svojine preduzećima i inovatorima u EU i šire. Prema dokumentima EU prava intelektualne svojine u velikoj meri stimulišu otvaranje radnih mesta u današnjoj ekonomiji zasnovanoj na znanju. Ona su uspostavljena kako bi se osiguralo da kreativni i inventivni naponi budu nagrađeni i da se podstiču ulaganja u nove i efikasnije proizvode. EU se na sopstvenim granicama, ali i u međunarodnom okviru, jako bori protiv falsifikovanja, piraterije i drugih oblika

¹²³ Huysmans, Martijn. "Exporting protection: EU trade agreements, geographical indications, and gastronationalism." *Review of International Political Economy* 29, no. 3 (2022): 979-1005.

¹²⁴ Chever, T., Renault, C., Renault, S., & Romieu, V. (2012). Value of production of agricultural products and foodstuffs, wines, aromatised wines and spirits protected by a geographical indication (GI). And-International Final Report to the European Commission (TENDER N Agri-2011-EVAL-04, pp. 1-85).

kršenja prava intelektualne svojine. Carinske uprave na granicama EU su u prvoj liniji u sprovođenju prava intelektualne svojine. Povrede prava intelektualne svojine prema EU su štetne, jer smanjuju poslovne i državne prihode, guše investicije i inovacije i ometaju ekonomski rast, a rezultiraju gubitkom radnih mesta i smanjenim stvaranjem bogatstva, tj. BDP-a. Roba koja krši prava intelektualne svojine rizikuje da nanese štetu potrošačima i životnoj sredini, jer je manje verovatno da će se proizvoditi u skladu sa zdravstvenim i bezbednosnim standardima od drugih.

Zbog tehnološkog napretka i globalizacije trgovine kršenje prava intelektualne svojine postalo je globalni fenomen. EU i njeni trgovinski partneri u okviru sporazuma o slobodnoj trgovini takođe posvećuju posebnu pažnju primeni prava intelektualne svojine na granici. U zajedničkom interesu obe strane primena prava intelektualne svojine od njihovih carinskih organa ojačana je izvan standarda iz sporazuma STO o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine i postavljena je osnova za saradnju između njih. Strane takođe obezbeđuju da carinski postupci u ovoj oblasti budu kompatibilni sa njihovim obavezama prema zakonu STO.¹²⁵

Evropska unija promoviše unapređenje i sprovođenje standarda intelektualne svojine u zemljama u razvoju. Pod politikom da iako je bolja zaštita prava intelektualne svojine važna za preduzeća u EU, ona takođe privlači transfer tehnologije, strane investicije, istraživanje i inovacije u korist zemalja u razvoju. EU isto tako obezbeđuje niz instrumenata i programa tehničke pomoći kako bi podržala zemlje u razvoju da unaprede prava intelektualne svojine. Ona radi na olakšavanju pristupa lekovima u zemljama u razvoju, u cilju da uspostavi pravu ravnotežu između zaštite prava intelektualne svojine farmaceutskih kompanija koje predvode istraživanje novih lekova i potrebe da se osigura da ovi lekovi budu dostupni ljudima širom sveta. Stoga EU prilagođava svoj pristup pravima intelektualne svojine u vezi sa lekovima potrebama i nivou razvoja svojih trgovinskih partnera.¹²⁶

Evropska patentna konvencija (EPC) potpisana 5. oktobra 1973. godine, stvorila je Evropsku patentnu organizaciju i njeno telo za sprovođenje, Evropski

¹²⁵ European Commission, Counterfeit, piracy and other IPR violations, https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/prohibitions-and-restrictions/counterfeit-piracy-and-other-ipr-violations_en, 5/8/2023.

¹²⁶ European Commission, Intellectual property rights and geographical indications, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/intellectual-property-rights-and-geographical-indications>, 17/5/2023.

zavod za patente (EPO) i postavila temelje za evropski patentni sistem, koji je podsticao inovacije i ekonomski rast širom EU. Evropski zavod za patente ima registrovana 2,2 miliona evropskih patenata. Na pedesetogodišnjicu osnivanja pokrenuo je Opservatoriju za patente i tehnologiju, koja će obezbediti jedinstven forum koji ujedinjuje javne i privatne zainteresovane strane da se pozabave novim trendovima i tehnologijama intelektualne svojine i izazovima kao što su klimatske promene i prelazak na čistije energetske sisteme. Od samo 16 država potpisnica 1973. godine, Evropska patentna organizacija sada ima 39 država članica. Zahvaljujući dodatnim ugovorima o validaciji i produženju, centralizovana procedura za dodelu patenata EPOa sada omogućava kompanijama, istraživačima i pronalazačima da dobiju visokokvalitetni patent koji važi u do 44 zemlje, pokrivajući tržište sa oko 700 miliona ljudi. Štaviše, EPO je napredovao sa sporazumima sa trećim zemljama kako bi postigao veću harmonizaciju i viši kvalitet u patentnim sistemima širom sveta.¹²⁷

U studiji Bilana i saradnika (*Bilan et. al.*) sprovedena je analiza dinamike i regionalnih karakteristika intelektualnog potencijala u EU, kao i uticaja na produktivnost rada i višefaktorsku produktivnost kao indikatora održivog ekonomskog rasta i životnog standarda stanovništva. Analiza je potvrdila da zemlje članice EU imaju veoma heterogene pokazatelje ekonomskog razvoja, kao i istorijski različite tendencije u pogledu formiranja intelektualnog potencijala i njegovog korišćenja u ekonomskoj delatnosti. Opštim pravilom se može smatrati da su ekonomski razvijenije zemlje, posebno zemlje osnivači EU, stekle najveće koristi od iskorišćavanja intelektualnog potencijala u svojim ekonomijama, što se ogleda i u poboljšanim mogućnostima na tržištu rada, kako u pogledu samozapošljavanja, tako i zapošljavanja u grupama uglavnom visokoplaćenih prestižnih profesija. Ipak, drugi pokazatelji intelektualnog potencijala upućuju da Irska, Danska i Finska ubrzano zatvaraju jaz za ovim zemljama. Značajne razlike u reprodukciji intelektualnog potencijala u državama članicama EU mogle bi donekle uticati na sveukupno slabe odnose između većine indikatora širom EU i makroekonomskih indikatora za razvoj zemlje. Istovremeno, prema rezultatima studije, obuhvat tercijarnim obrazovanjem i dalje ima uticaj na produktivnost rada. Uzorak zemalja pokazuje nizak uticaj intelektualnog potencijala na multifaktorsku produktivnost, a samim tim i nedostatak efikasnosti u kombinovanju KLEMSMFP resursa: kapital (K), rad (L), energija (E), materijali (M). Dakle,

¹²⁷ European Patent Office, Historic celebration of innovation, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/intellectual-property-rights-and-geographical-indications>, 6/10/2023.

danas postoji potreba ne samo da se akumulira intelektualni kapital već i da se obezbede odgovarajuće proporcije sa fizičkim kapitalom (stalnim i obrtnim kapitalom). Intelektualni potencijal treba da se razvija i u okviru formalnog tercijarnog, i kroz neformalno obrazovanje, koje zahteva veći razvoj, kao pravac za buduće investicije poslodavaca.¹²⁸

Inovacije su ključne za navigaciju kroz dvostruku zelenu i digitalnu tranziciju i za obezbeđivanje otvorene strateške autonomije EU. Novi talas dubokih tehnoloških inovacija je evropski odgovor da se smanji emisija gasova staklene bašte, da EU ekonomije budu digitalnije i da se garantuje sigurnost hrane, energije i sirovina u Evropi. Nova evropska agenda za inovacije, usvojena 5. jula 2022. godine, ima za cilj da Evropu postavi na čelo novog talasa dubokih tehnoloških inovacija i *start-upa*. Ova inicijativa se gradi na jakim osnovama za rešavanje nedostatka u finansiranju u povećanju potreba za regulativom kako bi se omogućile inovacije u oblastima koje se brzo razvijaju, da se bolje međusobno povežu ekosistemi inovacija i premosti jaz između regiona i država članica i da se iskoristi potencijal svih aktera inovativnih ekosistema dok razvijaju i privlače talente. To bi trebalo da pomogne Evropi da razvije nove tehnologije za rešavanje najhitnijih društvenih izazova i da ih iznese na tržište. Evropa želi da bude prostor gde najtalentovaniji rade sa najboljim kompanijama i gde duboke tehnološke inovacije napreduju i stvaraju revolucionarna inovativna rešenja širom kontinenta.¹²⁹

Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske (UK) – tehnološki džin ili duh iz prošlosti?

„Nemojte prodavati šniclu – prodajte njeno prženje.”

Elmer Viler

Neizbežno je da će se zakon Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske (UK) razlikovati od prava EU, jer na kraju krajeva to je bio veliki deo poente Bregzita. Međutim, u oblasti kao što je pravo intelektualne svojine

¹²⁸ Bilan, Yuriy, Halyna Mishchuk, Iryna Roshchuk, and Iveta Kmecova. "An Analysis of Intellectual Potential and Its Impact on The Social and Economic Development of European Countries." *Journal of Competitiveness* 1 (2020). 34

¹²⁹ European Commission, The New European Innovation Agenda, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/support-policy-making/shaping-eu-research-and-innovation-policy/new-european-innovation-agenda_en, 24/9/2023.

divergencija će verovatno biti spor i postepen proces, čak nije izvesno gde će doći do divergencije ili u kojoj meri. Postoji tenzija između želje za harmonizacijom prava intelektualne svojine, koja je u osnovi međunarodnih ugovora i V dela Sporazuma o trgovini i saradnji, kao i zakonodavstva EU i želje da se reguliše intelektualna svojina na način koji unapređuje interese UK.¹³⁰ Svaka promena zakona o intelektualnoj svojini teži da uključi balansiranje interesa nekih zainteresovanih strana u odnosu na interese drugih zainteresovanih strana. Iako zemlje mogu imati različite stavove o odgovarajućoj ravnoteži, često postoji velika mera međunarodnog sporazuma. Tamo gde je to slučaj, to može dovesti do toga da se Ujedinjeno Kraljevstvo i EU kreću paralelno, a ne da se razidu, kao što je slučaj po pitanjima prava intelektualne svojine.¹³¹

Zakonodavstvo kojim se transponuju direktive EU u oblasti intelektualne svojine koje je UK implementiralo pre 31. decembra 2020. godine ostaće na snazi, osim ako ih ukine ili izmeni domaće zakonodavstvo. Postoje opsežne odredbe koje postavljaju minimalne standarde u pogledu zaštite intelektualne svojine koje suštinski odražavaju *acquis* EU. Mnoge promene, male i velike, stupile su na snagu u 31. decembra 2020. godine, a bile su neophodne kao posledica toga što je Ujedinjeno Kraljevstvo prestalo da bude država članica EU. Žigovi Evropske unije i dizajni zajednice su jedinstvena prava intelektualne svojine koja pokrivaju teritoriju EU. Povlačenje Velike Britanije iz EU imalo je neophodnu posledicu da su EUTM (*European Trade Mark*) i CD-ovi (*Community design*) prestali da pokrivaju UK.¹³² To su samo neki od brojnih primera promena koje je na pravo intelektualne svojine ostavio izlazak UK iz EU.

Prema trenutnom zakonu o autorskim pravima u UK, korišćenje dela zaštićenih autorskih prava, kao unosa podataka za AI (veštačku inteligenciju), predstavljalo bi kršenje autorskih prava. Proces bi uključivao kopiranje dela i stoga bi bila potrebna licenca, osim ako se ne primeni izuzetak autorskih prava. S druge strane, zaštita autorskih prava za dela stvorena od veštačke

¹³⁰ Trade and Cooperation Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part [2020] OJ L444/14.

¹³¹ Arnold, Richard. "Divergence of UK law from EU law after Brexit: the example of intellectual property. The 22nd Burrell Lecture." *Queen Mary Journal of Intellectual Property* 12, no. 2 (2022): 172-184.

¹³² Arnold, Richard. "Divergence of UK law from EU law after Brexit: the example of intellectual property. The 22nd Burrell Lecture." *Queen Mary Journal of Intellectual Property* 12, no. 2 (2022): 172-184.

inteligencije trenutno može da dobije zaštitu u skladu sa članom 178 Zakona o autorskim dizajnima i patentima (Copyright Designs and Patents Act) 1988, koji označava autora takvog dela kao „osobu od koje se preduzimaju aranžmani neophodni za stvaranje dela”. To je u skladu sa ekonomskom opravdanošću autorskih prava nagrađivanjem osobe koja je uložila u razvoj softvera koji je stvorio proizvod. Definicija kompjuterski generisanih dela data je u odeljku 178 Zakona o autorskim dizajnima i patentima 1988, što znači da je delo generisano računarnom u okolnostima u kojima ne postoji ljudski autor dela. Kao što je poznato, trenutno su ljudi u velikoj meri uključeni u stvaranje dela generisanih veštačkom inteligencijom. Moglo bi se razmotriti da li se u ovim okolnostima delo može tačnije zaštititi kao delo zajedničkog autorstva.¹³³

U uporednoj studiji upravljanja intelektualnom svojinom u Ujedinjenom Kraljevstvu i Japanu, gde je ilustrovana uloga intelektualne svojine u licenciranju i kontinuiranom učenju, bilo putem licenciranja ili upravljanja informacijama o patentima, japanske kompanije aktivno traže tehnologiju za licenciranje u većoj meri nego u UK, gde su stavovi prema intelektualnoj svojini statičniji, iako je aktivni marketing za licenciranje tehnologije sličan. Pokazano je da se strategija intelektualne svojine javlja u prostoru definisanom vremenom, tehničko-pravnim obimom i tehnološkom prednošću i da odluke o licenciranju zahtevaju razmatranje sa stanovišta korisnika licence i davaoca licence, i to sa dinamičkog, a ne statičkog stanovišta.¹³⁴

Japanska tehnološka superiornost

„Ono što vodi i vuče svet, nisu lokomotive, nego ideje.”

Viktor Igo / Victor Hugo

Japan je prihvatao napredne tehnologije SAD i EU, u koje je integrisao svoju jedinstvenu kreativnost i vrednu radnu snagu kako bi uspešno uspostavio najbolji svetski sistem za proizvodnju materijalnih dobara. To je posebno važno za osamdesete godine, ali se posle devedesetih takozvana ekonomija mehura raspala i Japan je upao u produženu recesiju, kada je 2002. godine realni rast

¹³³ Boshier, Hayleigh. “UK IPO Artificial Intelligence Call for Views: Copyright and Related Rights Response of Brunel Law School & Centre for Artificial Intelligence.” (2020).

¹³⁴ Pitkethly, Robert H. “Intellectual property strategy in Japanese and UK companies: patent licensing decisions and learning opportunities.” *Research Policy* 30, no. 3 (2001): 425-442.

GDP bio 0,1%, sa stopom nezaposlenosti iznad 5% i sa problemom deflacije.¹³⁵ Proučavajući odgovore preduzeća na japanske patentne reforme iz 1988. godine (Reforme japanskog zakona o patentima 1988) koje su proširile obim patentnih prava, Sakakibara i Brandšteter (*Sakakibara* and *Branstetter*) otkrili su da je povećanje napora u istraživanju i razvoju i inovativnog rezultata bilo prilično skromno.¹³⁶ Po ugledu na SAD, koja je isto imala probleme sa stagnacijom, a koja je uspela da pokrene svoju ekonomiju sa propatentnom politikom, uvođenjem apelacionog suda i promocijom saradnje između industrije i akademije, što je dovelo do ekonomskog buma, i Japan je pokrenuo svoju ekonomiju sa znanjem zasnovanom industrijom, savremenim tehnologijama i razvojem intelektualne svojine.¹³⁷ Patenti, *know-how* i digitalna ekonomija su sile koje su pokrenule pokleknut razvoj u Japanu.

Japan je ojačao zaštitu prava intelektualne svojine, fokusirajući se na proširenje patentiranog predmeta, ograničenje mogućnosti prinudnog licenciranja, jače odvracanje od kršenja prava i uvođenje doktrine ekvivalenata. Istraživačko-razvojni intenzitet domaće industrije, licenciranje žigova, unakrsno licenciranje i, u manjem stepenu, odredbe o monopolu su sve značajne determinante sve češćoj pojavi vrednih ugovora o autorskim honorarima i čini se da je jača zaštita prava intelektualne svojine povećala učestalost ugovora sa visokim honorarima u drugoj polovini devedesetih godina u japanskim industrijama za koje je patent važan za funkcionisanje. Japanska politika za snažniju zaštitu prava intelektualne svojine tokom devedesetih dovela je do širenja patentibilnog predmeta, ograničenja prinudnog licenciranja, snažnijeg odvracanja od kršenja prava i uvođenja doktrine ekvivalenata. To su bile važne i suštinske promene u japanskoj politici prava intelektualne svojine.¹³⁸

Poboljšana strategija za stvaranje, zaštitu i korišćenje intelektualne svojine u japanskoj ekonomiji, potaknuta govorom japanskog premijera 2002. godine, veoma je brzo evoluirala. Glavni elementi i dostignuća nove strategije mogu se sagledati u pet kategorija:

¹³⁵ Arai, Hisamitsu. "Intellectual property strategy in Japan." *International Journal of Intellectual Property-Law, Economy and Management* 1, no. 1 (2005): 5-12.

¹³⁶ Sakakibara, Mariko, and Lee G. Branstetter. "Do stronger patents induce more innovation? Evidence from the 1988 Japanese patent law reforms." (1999).

¹³⁷ Arai, Hisamitsu. "Intellectual property strategy in Japan." *International Journal of Intellectual Property-Law, Economy and Management* 1, no. 1 (2005): 5-12.

¹³⁸ Nagaoka, Sadao. "Determinants of high-royalty contracts and the impact of stronger protection of intellectual property rights in Japan." *Journal of the Japanese and international economies* 19, no. 2 (2005): 233-254.

- kreativnost i inventivnost (npr. olakšavanje transfera tehnologije sa univerziteta u privatni sektor);
- zaštita (npr. trilateralna podela istraživačkih i rezultata pretrage, brže ispitivanje i uspostavljanje višeg suda za intelektualnu svojinu);
- eksploatacija (npr. proširenje spektra organizacija kojima je dozvoljeno da pomognu malim i srednjim preduzećima);
- sadržaj (uglavnom aspekti intelektualne svojine u filmskoj industriji);
- negovanje ljudskih resursa (npr. povećan naglasak na obrazovanju u vezi sa intelektualnom svojinom na univerzitetima).

Do 2009. godine Japan je pretvoren u „zemlju bogatu intelektualnom svojinom”, gde se intelektualna svojina potpunije integrisala u poslovni rast.¹³⁹

Kako se saradnja između industrije i univerziteta promoviše u cilju komercijalizacije univerzitetskog istraživanja i podsticanja ekonomskog rasta, važno je razumeti kako kompanije imaju koristi od ove saradnje i osigurati da se akademska otkrića koja se iz toga proizvedu razvijaju u korist svih zainteresovanih strana: kompanija, univerziteta i javnosti. Zaključavanje pronalazaka i cenzuru akademskih publikacija, ako je to izvodljivo, treba izbegavati. U analizi studije slučaja rađene intervjuom sa 90 kompanija u Kanadi, Japanu, UK i SAD procenjuje se obim ovog izazova i predlažu moguća rešenja. Kompanije učesnice zamoljene su da opišu važnu interakciju sa univerzitetima, a većina je opisala zajedničko istraživanje. Najčešće pominjane tenzije ticale su se upravljanja intelektualnom svojinom i slobode objavljivanja. Nesuglasice o intelektualnoj svojini najčešće su bile u kontekstu usko fokusirane saradnje sa američkim univerzitetima. Međutim, u slučaju preliminarnog istraživanja, da bi se razjasnila tačna priroda problema koji treba rešiti, kompanije su prihvatile praksu upravljanja intelektualnom svojinom američkih univerziteta. Možda bi imalo smisla dozvoliti kompanijama da imaju automatsku ekskluzivnu licencu za intelektualnu svojinu iz usko definisane saradnje, ali podsticati univerzitete da upravljaju pronalascima iz istraživačke saradnje kako bi se osigurali razvojni podsticaji. Iako Kanada, UK i SAD imaju snažne garancije slobode objavljivanja, tenzije oko ovog pitanja često su se javljale u fokusiranoj saradnji, iako su bile retke u istraživačkoj saradnji.¹⁴⁰

¹³⁹ Arai, Hisamitsu. “Japan’s intellectual property strategy.” *World patent information* 28, no. 4 (2006): 323-326.

¹⁴⁰ Kneller, Robert, Marcel Mongeon, Jeff Cope, Cathy Garner, and Philip Ternouth. “Industry-university collaborations in Canada, Japan, the UK and USA—With emphasis on publication freedom and managing the intellectual property lock-up problem.” *PLoS one* 9, no. 3 (2014): e90302.

Lambertov sporazum u Velikoj Britaniji daje sponzorima opciju da kontrolišu publikacije u zamenu za plaćanje pune ekonomske cene projekta. To bi moglo da ponudi model za ostale tri zemlje. Ono što je jedinstveno za ove četiri zemlje jeste da Japan omogućava kompanijama da kontrolišu isključivo većinu zajedničkih izuma i cenzurišu akademske publikacije. Uprkos ovom visokom stepenu kontrole, intervjui sugerišu da mnoge kompanije ne razvijaju univerzitetska otkrića do svog punog potencijala. Predloženi koraci mogu ponovo da izbalansiraju situaciju u Japanu. Sve u svemu, intervjui otkrivaju složenost ovih pitanja i potrebu za fleksibilnošću univerziteta i kompanija.¹⁴¹

Osim ovih konkretnih sugestija, intervjui pokazuju složenost pitanja vezanih za intelektualnu svojinu i slobodu objavljivanja, koja se često javljaju u kontekstu zajedničkog istraživanja. Kompanijama, posebno *start-up* kompanijama i onim koje su uključene u ciljanu saradnju sa univerzitetima, često su potrebna ekskluzivna prava intelektualne svojine na otkrića koja proizilaze iz ovih projekata. Ipak, ako sponzori automatski isključivo kontrolišu zajednička otkrića i ne suočavaju se sa razvojnim obavezama, problem zaključavanja postaje veoma stvaran, posebno u slučaju široko primenljivih pronalazaka gde su kompanije platile samo delić stvarnih troškova istraživanja. Slično, kompanije su ponekad opravdano zabrinute da će konkurenti imati koristi ako se otkriju rezultati sponzorisanog istraživanja. Međutim, osnovna društvena vrednost akademskog istraživanja zavisi od slobodnog protoka informacija. Intervjui pokazuju da kompanije i društvo u celini mogu imati velike koristi od saradnje sa univerzitetima, ali da uspostavljanje odgovarajuće ravnoteže između interesa kompanija, univerziteta i društva u celini može biti problematično. Iz ovih intervjua proizilazi molba za fleksibilnost i razboritost univerziteta i kompanija u bavljenju ovim složenim pitanjima. U širem smislu, univerziteti imaju odgovornost da dobro upravljaju otkrićima koja proističu iz zajedničkog istraživanja – za dobrobit svih zainteresovanih strana. Sposobnost ispunjavanja ove odgovornosti ne može se izgraditi preko noći, ali trebalo bi da postoje dugoročne obaveze za njihov razvoj.¹⁴²

¹⁴¹ Kneller, Robert, Marcel Mongeon, Jeff Cope, Cathy Garner, and Philip Ternouth. "Industry-university collaborations in Canada, Japan, the UK and USA—With emphasis on publication freedom and managing the intellectual property lock-up problem." *PloS one* 9, no. 3 (2014): e90302.

¹⁴² Kneller, Robert, Marcel Mongeon, Jeff Cope, Cathy Garner, and Philip Ternouth. "Industry-university collaborations in Canada, Japan, the UK and USA—With emphasis on publication freedom and managing the intellectual property lock-up problem." *PloS one* 9, no. 3 (2014): e90302.

Veza između regionalnih inovacija u Japanu i efektivne gustine železničkih stanica za vozove velike brzine u regionu, kroz empirijsku analizu Komikado i saradnika (*Komikado et. al.*) koja pokriva period od 1981. do 2014, dala je rezultate o pozitivnoj i statistički značajnoj povezanosti postojanja stanica brzih vozova sa produktivnošću znanja. Takođe je primećen značajan efekat interakcije ove dve varijable, što implicira da je povezanost stanica sa produktivnošću regionalnog znanja pozitivna samo u nižim slučajevima efektivne gustine. Štaviše, rezultati otkrivaju da aglomeracija finansijske industrije ima pozitivnu vezu sa regionalnim inovacijama. Razmatraju se političke implikacije iz nalaza, kao što su indirektni efekat razvoja saobraćajne infrastrukture na regionalne inovacije kroz pristupačnost i važnost implementacije strategija razvoja saobraćaja zajedno sa regionalnim industrijskim razvojem.¹⁴³

Dok je politika digitalne transformacije japanske vlade počela 2001. godine, tada nazvana e-Japan strategija i nekoliko godina kasnije zamenjena strategijom i-Japan, za 20 narednih godina informaciona tehnologija nije bila uspešna u administrativnom sistemu Japana. S druge strane, privatni sektor, zabrinut zbog zaostajanja Japana u usvajanju informacione tehnologije, postepeno se kreće napred ka merama digitalne transformacije, kao što su elektronski ugovori. Zatim, kada je izbila pandemija kovida 19, potreba za digitalnom transformacijom postala je imperativ u svim aspektima japanskog društva, posebno u vladinom i poslovnom sektoru. U prvoj polovini 2020. godine vlada je brzo uspostavila politiku digitalne transformacije. Na primer, građanski sudski postupci, tradicionalni običaj rezbarenja pečata i podnošenje administrativnih dokumenata vladinim agencijama takođe su bili primorani da pređu na digitalnu transformaciju zbog kovida 19. Moglo bi se reći da je kriza bila katalizator za prelazak Japana na digitalnu transformaciju. Međutim, proći će najmanje nekoliko godina pre nego što se bude moglo znati da li će japanska digitalna transformacija uspeti.¹⁴⁴

Položaj Japana kao zemlje koja je istovremeno i vodeći izvoznik i uvoznik tehnologije i koja je tu poziciju dostigla uz pomoć, a ne uprkos sistemu intelektualne svojine, predstavlja zanimljiv primer kada se druge zemlje u

¹⁴³ Komikado, Hiroshi, So Morikawa, Ayushman Bhatt, and Hironori Kato. "High-speed rail, inter-regional accessibility, and regional innovation: Evidence from Japan." *Technological Forecasting and Social Change* 167 (2021): 120697.

¹⁴⁴ Iida, Junzo. "Digital transformation vs COVID-19: The case of Japan." *Digital Law Journal* 1, no. 2 (2020): 8-16.

razvoju pitaju o korisnosti sistema intelektualne svojine. U isto vreme razvijene zemlje koje su se u poslednje vreme više koncentrisale na zaštitne aspekte zakona o intelektualnoj svojini takođe mogu da nauče iz upotrebe Japana o diseminativnoj ulozi zakona o intelektualnoj svojini i njegovog primera kontinuiranog učenja i radoznalosti o razvoju na drugim mestima kako bi se dopunila domaća tehnologija. Japan stoga služi kao primer da se naglasi da se Strategija intelektualne svojine, a posebno licenciranje i unakrsno licenciranje, iako su podložni različitim uticajima, odvijaju u prostoru definisanom dimenzijama vremena, tehnološkim napretkom i tehničko-pravnim opsegom.¹⁴⁵ Prema tome, japansko upravljanje intelektualnom svojinom, posebno sa ključnim karakteristikama koje obuhvataju proaktivne elemente učenja od drugih o licenciranju tehnologija, samom licenciranju i upravljanjem patentnim informacijama, pokazalo se uspešnim.

Intelektualna svojina je brzo postala oblast od strateške brige za korporativni menadžment i upravljanje tehnologijom u vodećim kompanijama, uz istovremeni rast resursa intelektualne svojine. Način kako velike japanske korporacije organizuju i upravljaju svojim operacijama intelektualne svojine prilično se razlikuje od tradicionalne patentne organizacije u kompanijama Zapadne Evrope i SAD. Čini se da je japanska industrija razvila još jednu oblast upravljanja o kojoj zapadne kompanije moraju mnogo da nauče. Tipično odeljenje za intelektualnu svojinu u velikoj japanskoj korporaciji evoluiralo je u relativno veliko odeljenje, koje je sveobuhvatno u pogledu odgovornosti za intelektualnu svojinu, kojim dominiraju inženjeri, ugrađeno je u korporativnu kulturu patenta i od strateškog je značaja za poslovanje, tehnologiju i top menadžere. Ovaj novi tip organizacije intelektualne svojine je preteča daljih proširenja i upravljanje intelektualnom svojinom se sve više proširuje na ono što se može nazvati upravljanjem distribuiranim intelektualnim kapitalom. Za mnoge velike japanske korporacije takođe bi se moglo reći da poseduju neku vrstu patentne kulture, koja se može okarakterisati kao: uključenost najvišeg menadžmenta u patentiranje i intelektualnu svojinu; patentiranje i intelektualna svojina kao zajednička briga svih inženjera; patentne politike i strategije integrisane u poslovne planove; jasni ciljevi patenta; jasni podsticaji za patentiranje za istraživačko-razvojno osoblje i organizacione jedinice; stavovi i norme ponašanja koje doprinose zaštiti tehnologije i tehnološke

¹⁴⁵ Pitkethly, Robert H. "Intellectual property strategy in Japanese and UK companies: patent licensing decisions and learning opportunities." *Research Policy* 30, no. 3 (2001): 425-442.

inteligencije; vidljiva organizaciona sredstva za promovisanje pažnje na patentiranje; poseban jezik, metodologija i filozofija.¹⁴⁶

Kina i kreativno kopiranje

„Inovacija je nepresušan motor ekonomskog razvoja.” (*Inovation is an inexhaustible engine for economic development.*)

Li Kečang / Li Keqiang

Kina se nije svojevrijem zalagala za veće standarde intelektualne svojine sve do sredine dvehiljaditih godina, nakon što je usvojila Nacionalnu strategiju intelektualne svojine i kada je počela da uvodi reforme koje su se prvenstveno fokusirale na domaće potrebe, interese, uslove i prioritete, za razliku od ispunjavanja spoljnih zahteva.¹⁴⁷ Ipak, bez ikakvog spoljnog pritiska, nejasno je da li će Kina moći brzo da uspostavi moderan sistem intelektualne svojine. U protekle tri decenije zemlja je iz temelja izgradila novi sistem intelektualne svojine brže od bilo koje druge zemlje u istoriji.¹⁴⁸ Međutim, nikada nećemo sa sigurnošću znati koliki je deo ovog građevinskog projekta ubrzan taktikom prinude SAD i koliko je pokrenut otporom Kine toj taktici.¹⁴⁹

Uprkos sadašnjoj poziciji SAD, one nisu uvek bile vodeći zagovornik prava intelektualne svojine. Umesto toga, tokom devetnaestog veka one su bile vodeći prekršitelj prava intelektualne svojine. Pogled na istoriju intelektualne svojine zasnovan na institucijama sugerise da i američko odbijanje da zaštite strana prava intelektualne svojine u 19. veku i trenutni nedostatak entuzijazma Kine da ispuni zahteve za intelektualnu svojinu SAD predstavljaju racionalne izbore. Međutim, kako se razmatranja troškova i koristi menjaju tokom vremena, tako

¹⁴⁶ Chalmers, Ove Granstrand. “Corporate management of intellectual property in Japan.” *International Journal of Technology Management* 19, no. 1-2 (2000): 121-148.

¹⁴⁷ Yu, P.K. (2018), ‘A half-century of scholarship on the Chinese intellectual property system’, *American University Law Review*, 67(4), 1045–140. str. 1079–87; Yu, P.K. (2020), ‘China’s innovative turn and the changing pharmaceutical landscape’, *University of the Pacific Law Review*, 51(3), 593–620. pp. 599–608.

¹⁴⁸ Yu, P.K. (2013), ‘Building the ladder: Three decades of development of the Chinese patent system’, *WIPO Journal*, 5(1), 1–16. str. 2; Yu, P.K. (2015), ‘Trade secret hacking, online data breaches, and China’s cyberthreats’, *Cardozo Law Review de novo*, 2015, 130–50. p. 139.

¹⁴⁹ Yu, Peter K. “US-China intellectual property trade wars.” (2022): 271-87.

su i institucionalne tranzicije u ovim stavovima moguće. Može se sa određenom dozom sigurnosti predvideti da će u istoj meri kako su SAD dobrovoljno pristale da ojačaju zaštitu prava intelektualne svojine kada je njihova ekonomija postala dovoljno vođena inovacijama, tako će i Kina na sličan način poboljšati svoju zaštitu intelektualne svojine.¹⁵⁰

Dobro je poznato da su kršenja prava intelektualne svojine u srcu ekonomskog sukoba zapadnih privreda sa Kinom. Međutim, postoji malo saglasnosti o poreklu i rešenjima za ovaj problem. Uopšteno govoreći, predložena su dva recepta: pogled na prirodnu evoluciju i pogled na vladavinu prava. Iako oba imaju zasluge i doprinose našem razumevanju, oni ne idu dovoljno daleko da bi se pozabavili fundamentalnijim pitanjem politike intelektualne svojine: Kina je imala koristi od vladavine prava u inostranstvu i vladavine zakona u zemlji, stvarajući nepravednu prednost svojim firmama, od kojih su mnoge u vlasništvu i/ili pod uticajem vlade. Prepoznajući nedavne napore Kine u poboljšanju zaštite intelektualne svojine, postoji suštinska kontradikcija u političkoj ekonomiji Kine između održavanja jednostranačke partijske vladavine, s jedne strane, i zaštite prava intelektualne svojine od strane nezavisnog suda, s druge. Razumevanje ove tenzije u primeni zakona o intelektualnoj svojini može pomoći u potrazi za efikasnijim rešenjima za politiku intelektualne svojine u Kini.¹⁵¹

U globalnoj istoriji zaštite i kršenja prava intelektualne svojine Kina se izdvaja iz više razloga. Najvažniji razlog za razlikovanje od drugih država je politički sistem Kine, u kome Komunistička partija namerava da vlada zauvek. Ovo je čini suštinski drugačijim od evolucije zaštite prava intelektualne svojine u većini demokratskih država, posebno u SAD, u kojima je demokratsko učešće imalo ključnu ulogu u usvajanju globalnog standarda za zaštitu intelektualne svojine. Takođe, značajan razlog je veličina i ekonomska snaga Kine. Kada su SAD kršile prava intelektualne svojine od kraja 18. do početka 19. veka, njihova ekonomija je bila mala, činila je oko pedesetinu svetskog BDP-a.¹⁵² Kina danas čini skoro jednu petinu svetskog BDP-a, sa 23 triliona dolara, od čega

¹⁵⁰ Peng, Mike W., David Ahlstrom, Shawn M. Carraher, and Weilei Stone Shi. "History and the debate over intellectual property." *Management and Organization Review* 13, no. 1 (2017): 15-38.

¹⁵¹ Li, Shaomin, and Ilan Alon. "China's intellectual property rights provocation: A political economy view." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 60-72.

¹⁵² Drabble, D. 2019. Shared of world GDP throughout history. *Infogram*. Accessed May 12, 2019, from <https://infogram.com/share-of-world-gdp-throughout-history-1gjk92e6yjqm16>.

Komunistička partija kontroliše oko 56%.¹⁵³ Kombinacija ova dva faktora čini uticaj kineskog pitanja intelektualne svojine izvan poređenja sa bilo kojom zemljom u istoriji i evoluciji zaštite ili kršenja prava intelektualne svojine.

Većina studija o institucionalnim promenama u komunističkim ili bivšim komunističkim zemljama normativno pretpostavlja da je promena u pravcu od komunizma ka demokratiji, vladavini prava i slobodnom tržištu. Međutim, ono što se dešavalo u toku reformi i otvaranja u Kini od sedamdesetih godina dovelo je u pitanje takvu pretpostavku: posle 40 godina reformi demokratija i vladavina prava nisu zaživeli u Kini, uspostavljena je partijska kontrola nad političkim, novostečenim bogatstvom i ojačane su ekonomske i društvene institucije. Implikacija preokretanja pitanja prava intelektualne svojine je da, na domaćem planu, država-partija prisiljava strane firme da prenesu svoja prava intelektualne svojine na domaće proizvođače, a na međunarodnom planu stranka aktivno učestvuje u postavljanju pravila i koristi prednosti vladavine prava u svoju korist.¹⁵⁴

Radna grupa za aktivnosti kineskog uticaja u Sjedinjenim Državama 2018. godine je u izveštaju pod nazivom *Kineski uticaj i američki interesi: promovisanje konstruktivne budnosti*, preporučila tri široka principa koji bi trebalo da služe kao osnova za zaštitu demokratskih vrednosti i vladavinu prava: transparentnost, integritet i reciprocitet.¹⁵⁵ Transparentnost ne samo da će otkriti slučajeve kršenja u vezi sa Kinom, već će i podstaći žrtve da istupe i preduzmu odgovarajući mere. Održavanje integriteta je važno, jer zbog nedostatka zakona i visokog nivoa korupcije poslovanje u Kini može potkopati integritet stranih firmi, slabeći njihovu sposobnost da se bore protiv kršenja prava intelektualne svojine. Zahtevanje reciprociteta od Kine je razumno i efikasno; na primer, međunarodna zajednica trebalo bi da bude u mogućnosti da širi znanje o zaštiti intelektualne svojine u Kini. Činjenica da se Kina u velikoj meri oslanja na globalnu trgovinu i da mora da posluje u drugim zemljama može se posmatrati kao pozitivan faktor u mogućoj promeni Kine ka usvajanju vladavine prava.¹⁵⁶

¹⁵³ CIA. 2019. The World Factbook. www.cia.gov 16/4/2023.

¹⁵⁴ Li, Shaomin, and Ilan Alon. "China's intellectual property rights provocation: A political economy view." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 60-72.

¹⁵⁵ Working Group on Chinese Influence Activities in the United States. 2018. *Chinese influence & American interests: Promoting constructive vigilance*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University.

¹⁵⁶ Li, Shaomin, and Ilan Alon. "China's intellectual property rights provocation: A political economy view." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 60-72.

Problemi životne sredine izazvani klimatskim promenama postaju sve izraženiji u svetu, a značajna uloga tehnološkog napretka u smanjenju zagađenja životne sredine dobija sve više pažnje. U uslovima otvorene ekonomije međunarodno prelivanje tehnologije postalo je važan način da se poboljšaju sposobnosti jedne zemlje za tehnološke inovacije. Trgovina i kretanje (priliv i odliv) stranih direktnih investicija povećavaju regionalne emisije ugljenika, od čega trgovina ima najveći uticaj na rast emisija ugljenika. Uticaj kineskog sistema zaštite intelektualne svojine i međunarodnog prelivanja tehnologije na emisije ugljenika ima regionalnu heterogenost u Kini. Za istočni i centralni region interakcija međunarodnog prelivanja tehnologije i kineski sistem zaštite intelektualne svojine povećava emisije ugljenika, dok ima značajan inhibitorski efekat na emisije ugljenika u zapadnom regionu. Stoga, da bi se u potpunosti shvatila uloga međunarodnog prelivanja tehnologije i kineskog sistema zaštite intelektualne svojine u smanjenju emisija ugljenika, Kina bi trebalo da primeni diferencirane politike sistema zaštite intelektualne svojine i međunarodne politike prelivanja tehnologije.¹⁵⁷

Kako Kina postaje najveća privreda na svetu, sve su veći domaći faktori koji od nje zahtevaju da se bliže angažuje u globalnom upravljanju različitim pitanjima. Što se tiče intelektualne svojine, Kina se nedavno odgovorno i aktivno uključila u globalno upravljanje intelektualnom svojinom. Ona ima jasniju i dosledniju poziciju u svom odgovornom angažovanju nego u aktivnom angažovanju. Drugim rečima, Kina je afirmativnija u stvaranju odbrambenih koalicija koje se suprotstavljaju standardima TRIPS-plus koje predlažu razvijene zemlje nego u promovisanju sopstvenih inicijativa za intelektualnu svojinu regionalno ili plurilateralno. Pozicije Kine u ovim odbrambenim koalicijama su klasične pozicije zemalja u razvoju koje podržavaju razvoj. Njen aktivni angažman oko intelektualne svojine je raznovrsniji. Konkretno, Kina drži nizak profil i ne pokušava da preuzme vođstvo u pregovorima o intelektualnoj svojini u RCEP (*Regional Comprehensive Economic Partnership*). Nasuprot tome, pojavila se kao model izvoznika, fokusirajući se na izgradnju kapaciteta za intelektualnu svojinu u svojim aranžmanima o intelektualnoj svojini u inicijativi „Pojas i put“ (BRI) i BRICS (Brazil, Rusija, Indija, Kina i Južna Afrika).¹⁵⁸ Uprkos značajnom napretku u pogledu usvajanja formalne zaštite prava intelektualne svojine, primena i

¹⁵⁷ Hao, Yu, Ning Ba, Siyu Ren, and Haitao Wu. "How does international technology spillover affect China's carbon emissions? A new perspective through intellectual property protection." *Sustainable Production and Consumption* 25 (2021): 577-590.

¹⁵⁸ Cheng, Wenting. "China engages with the global intellectual property governance: The recent trend." *The Journal of World Intellectual Property* 22, no. 3-4 (2019): 146-161.

usklađenost sa propisima o intelektualnoj svojini u Kini, kao jednoj od najvećih savremenih privreda sveta, ostaju sporno pitanje.

Tokom proteklih decenija Kina se pojavila kao ključni faktor na globalnoj areni intelektualne svojine, zahvaljujući, s jedne strane, svojoj ekonomskoj moći i ambiciji te njenom značaju za svetsku ekonomiju. S druge strane, kineske firme i institucije često su bile u centru optužbi za kršenje intelektualne svojine, što je dokumentovano u medijskim naslovima kao što je „Kina ima vodeći svetski talent za proizvodnju kopija i falsifikata” ili „Kako kineski pravni sistem omogućava krađu intelektualne svojine”.¹⁵⁹ Naučnici karakterišu Kinu kao „i najvećeg proizvođača i najvećeg potrošača falsifikovanih proizvoda”, iako se neki naučnici ne slažu sa ozbiljnošću piraterije u Kini.¹⁶⁰

U međuvremenu Kina je postala aktivnija u zaštiti prava intelektualne svojine u sopstvenoj zemlji. Tokom 2019. i 2020. godine kineska vlada je revidirala propise u vezi sa intelektualnom svojinom, kao što je smanjenje tereta dokazivanja za tužene za patentno pravo i povećanje maksimalne štete za kršenje zakona o autorskim pravima. Broj tužbi u vezi sa intelektualnom svojinom u Kini se više od tri puta povećao u periodu od 2016. do 2020. godine. Umesto da se bave potencijalnim povredama od strane kineskih kompanija, kao što je to tradicionalno bio slučaj, strane kompanije u Kini sve više moraju da budu spremne da budu tužene od kineskih konkurenata. Na primer, kompanija „Riohin Keikaku”, sa sedištem u Tokiju, morala je da se suoči sa tužbom za žig od dve kineske kompanije. Iako je japanska kompanija dobila spor, sudski proces je trajao dve i po godine.¹⁶¹ S druge strane, kineske

¹⁵⁹ Henningsen, L. (2010). *Copyright Matters: Imitation, Creativity and Authenticity in Contemporary Chinese Literature*. Berlin: BWV Verlag; The New York Times (2007). *Memo to the Dept. of Magical Copyright Enforcement*. Available online at: <https://www.nytimes.com/2007/08/10/opinion/10potter.html> 15/07/2022.; The Diplomat (2020). *How China's Legal System Enables Intellectual Property Theft*. <https://thediplomat.com/2020/11/how-chinas-legal-system-enables-intellectual-property-theft/> 11/12/2021.

¹⁶⁰ International Anti-Counterfeiting Coalition (2014). *Counterfeiting statistics*. Retrieved from <https://www.iacc.org/resources/about/statistics>; Cheung, W. L., and Prendergast, G. (2006). Buyers' perceptions of pirated products in China. *Market. Intellig. Plan.* 24, 446–462. doi: 10.1108/02634500610682854; Bian, X., Wang, K. Y., Smith, A., and Yannopoulou, N. (2016). New insights into unethical counterfeit consumption. *J. Bus. Res.* 69, 4249–4258. doi: 10.1016/j.jbusres.2016.02.038; Schwabach, A. (2008). Intellectual property piracy: perception and reality in China, the United States, and elsewhere. *J. Int. Media Entertainment Law* 2008, 65–82.

¹⁶¹ Sagami, M. (2020). *China Goes on an Intellectual Property Offensive*, *Financial Times*. Available online at: <https://www.ft.com/content/c78b69e3-82bd-4f72-881c-12b2ca1ce926> 27/10/2022.

kompanije u inostranstvu stekle su više iskustva u vođenju sudskih sporova. Primer je pravni spor između kineske tehnološke kompanije „Huawei“ (*Huawei*) i francuske modne kuće „Šanel“ (*Chanel*). U 2017, kada je „Huawei“ podneo zahtev za zaštitu žiga u EU za svoj računarski hardver, „Šanel“ se usprotivio ponudi tvrdeći da je logo previše sličan. Opšti sud EU zaključio je da su „vizuelne razlike značajne“ i, kao rezultat toga, „Šanel“ je nakon dugogodišnje borbe za žigove izgubio od „Huaveja”.¹⁶²

¹⁶² Muehlfeld, Katrin, and Mei Wang. “Intellectual Property Rights in China—A Literature Review on the Public’s Perspective.” *Frontiers in Sociology* 7 (2022): 793165.

SAVREMENI TRENDovi I KONTROVERZE EKONOMSKE EKSPLOATACIJE INOVACIJA U SVETSKOJ PRIVREDI

„Intelektualna svojina je nafta 21. veka. Pogledajte najbogatije ljude pre sto godina – svi su zarađivali crpeći prirodne resurse ili ih seleći. Svi najbogatiji ljudi današnjice su svoj novac zaradili od intelektualne svojine.“ (*Intellectual property is the oil of the 21 century. Look at the richest men a hundred years ago; they all made their money extracting natural resources or moving them around. All today's richest men have made their money out of intellectual property.*)

Mark Geti / Mark Getty

Trgovina visokotehnoškim proizvodima i intelektualna svojina

„U informatičkom društvu znanje nije čast i privilegija, već glavni resurs za rast i profit.“

Džon Nezbitt / John Naisbitt

Stalni napredak na polju intelektualne svojine i širenje primene novih pronalazaka imaju veoma značajan uticaj na svetsku privredu. Na globalnom planu svakim danom dolazi do uvećane stope tehnološke inovacije, do poplave novih naučnih i tehnoloških dostignuća na širokom broju polja, kao što su telekomunikacije, biotehnologija i nove biljke i materijali. Intenzivirana međunarodna konkurencija stimulisala je naučne i tehnološke inovacije, kao i ubrzanje tempa tehnoloških promena.¹⁶³

Ključni cilj Lisabonske strategije EU je ubrzanje tranzicije zemalja ka ekonomiji zasnovanoj na znanju. Lisabonska strategija podrazumeva da obrazovanje, istraživanje, obuka i inovacije efektivno doprinose ekonomskom i ukupnom rastu zemlje. Konkurentnost visokotehnoških proizvoda na

¹⁶³ Jelisavac Trošić, Sanja. "Položaj Srbije u međunarodnim tokovima intelektualne svojine." In: Položaj Srbije u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima, Institut za međunarodnu politiku i privredu, (2012): 128-150.

svetskom tržištu je značajnija u odnosu na proizvode srednjeg i niskog kvaliteta. Povećanje inovacijskih performansi, kao bazične karakteristike visokotehnoških proizvoda, trebalo bi da dovede do usvajanja visokih tehnologija u proizvodnji i, posledično, do povećanog izvoza visokotehnoških proizvoda kao jednog od bitnih faktora konkurentnosti privrede.¹⁶⁴

Prava intelektualne svojine doživela su poslednjih decenija pravi procvat, pa mnogi smatraju da je reč o njihovom „zlatnom dobu“. Istovremeno, došlo je i do procvata novih pojava oblika zloupotrebe ovih prava u domenu patenata i autorskog prava, tako da se može reći da postojeći sistem zaštite ima osnovne slabosti, dok bi moguća rešenja mogla proizaći iz ubrzanog razvoja novih tehnologija. Danas niko ne može osporiti činjenicu da je naglo ubrzanje industrijskog razvoja imalo za posledicu iskorišćavanje sistema pravne zaštite intelektualne svojine na način koji je doveo do ugrožavanja i potiskivanja njegovog osnovnog koncepta legitimne svojine pojedinca i njegove „zloupotrebe“ u korist drugih nosilaca prava, pre svega krupnih privrednih subjekata. Prava intelektualne svojine posmatraju se u funkciji dalje globalizacije svetskog tržišta i omogućavanja ekstra profiterstva rezervisanog za „ekonomsku i trgovinsku elitu“, koja sa kreativnim činom nema nikakve direktne veze.¹⁶⁵

Ključna funkcija upravljanja za dobar i uspešan rad preduzeća postalo je upravljanje znanjem o intelektualnoj svojini. Međutim, vodeće tehnološke kompanije ulažu ogromne sume u patente i druge oblike intelektualnog znanja i često prinos izostaje. Razvoj intelektualnog kapitala u kompanijama često rezultira velikim brojem prijavljenih patenata sa malim rezultatima, osim zaštite istorijskih patenata firmi od upada u intelektualnu svojinu od strane trenutnih ili budućih konkurenata. Može se zaključiti da je potreban novi pristup u usklađivanju korporativnih strategija intelektualne svojine, sposobnosti upravljanja i procesa sa strateškom namerom koji omogućava preduzećima da osiguraju da su sva potrebna razmatranja prisutna u sveobuhvatnoj strategiji razvoja intelektualnog kapitala, posebno u tehnološkim firmama.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Domazet, Ivana, Darko Marjanović, Deniz Ahmetagić, and Milica Bugarčić. "Uticaј inovacionih indikatora na povećanje izvoza visoko tehnoloških proizvoda." *Ekonomika preduzeća* 69, no. 1-2 (2021): 31-40. <https://doi.org/10.5937/EKOPRE2102031D>.

¹⁶⁵ Damjanović, Katarina. "Globalizacija-„zlatno doba“ ili „sumrak“ prava intelektualne svojine." *Pravni zapisi* 2 (2013).

¹⁶⁶ Harlow, Harold. "Do Patents Matter? High-Technology Patent Filers Business Performance Over Five Years'(2011-2015)." In *European Conference on Knowledge Management*, pp. 489-XXI. Academic Conferences International Limited, 2019.

Tehnologija utiče na produktivnost, a zatim i na ekonomski rast. Sumirajući osnovne načine za postizanje tranzicije nacionalnog inovacionog sistema iz trenutnog stanja ka poželjnom, teorija ističe neophodnost donošenja određenih politika, kao što su politike tehnološkog razvoja, strateške tehnološke politike razvoja određenih sektora privrede, politike transformacije istraživačko-razvojnog sistema, politike razvoja ljudskih resursa u nauci i tehnologiji, politike međunarodne naučno-tehnološke saradnje, inovacione politike i druge. Kapacitet za apsorpciju, kao sposobnost preuzimanja novog znanja i prilagođavanja uvezenih tehnologija, ključan je za tranzicione ekonomije koje hvataju priključak u razvoju i inovacijama. Preduzetnička aktivnost je takođe važan faktor, jer pomaže transfer ideja i istraživanja u pronalasku i nove tehnologije i poboljšava interakciju između inovativnih agenata.¹⁶⁷

Ključni pokretači inovativne ekonomije uključuju znanje, resurse, ljudski kapital, baze podataka znanja. Stalna potreba za inovacijama diktirana je potrebom za poboljšanjem proizvoda, razvojem i usvajanjem novih tehnologija i sprovođenjem istraživanja i razvoja. Inovativne tehnologije imaju glavnu ulogu u razvoju proizvodnje. Za tehnološko liderstvo preduzeća treba da preduzmu: intenzivna istraživanja pre tehnološkog razvoja, kreiranje intelektualne proizvodnje i transfer tehnologije. Informacije imaju ulogu premošćavanja u proizvodnji i promociji dobara. Napredna analitika (napredni analitičar) radi sa velikim količinama podataka kako bi pomogla preduzećima da donose profitabilne strateške odluke. Ovaj pristup omogućava identifikaciju slabosti proizvoda i tačke rasta, predviđanje trendova i potencijalnih događaja. Pravilna implementacija naprednih analitičkih sistema obezbeđuje brzu otplatu i konkurentsku prednost na tržištu. U sektoru proizvodnje visoke tehnologije istraživanje i razvoj imaju vodeću ulogu u inovacijama. Softverski proizvodi koriste se u svim fazama inovacionog procesa kao podrška analizi i razvoju naprednih tehnologija.¹⁶⁸

Studija Bučinske (*Buchinskaya*), ispitujući međuodnos izvoza visoke tehnologije i rasta nacionalnih ekonomija evropskih zemalja, počiva na pretpostavci da je mogućnost učešća u izvozu visokotehnološke robe i intelektualne svojine od suštinskog značaja za postizanje visokog ekonomskog

¹⁶⁷ Vasilić, Nikola, Dušica Semenčenko, Đuro Kutlača, and Sanja Popović-Pantić. "Rangiranje nacionalnih inovacionih sistema pojedinih evropskih zemalja." (2021): 167-178.

¹⁶⁸ Pyataeva, Olga, Liliya Ustinova, Maya Evdokimova, Anna Khvorostyanaya, and Artyom Gavrilyuk. "Digitalization of Technology Transfer for High-Technology Products." In *International Scientific and Practical Conference Digital and Information Technologies in Economics and Management*, pp. 15-26. Cham: Springer International Publishing, 2021.

nivoa zemlje. Dakle, za zemlje sa nižim stepenom ekonomskog razvoja postoji blagi stepen korelacije između nivoa BDP-a i proučavanih indikatora. U radu se ekonometrijski procenjuju odnosi između bruto domaćeg proizvoda, inostranih naknada za korišćenje intelektualne svojine i izvoza visoke tehnologije. Informacionu bazu istraživanja čine podaci Svetske banke za 38 evropskih država za period 1992–2016. godine. Rezultati studije generalno potvrđuju predloženu hipotezu, pa zaista razvijene zemlje pokazuju pozitivnu korelaciju rasta bruto domaćeg proizvoda i ovih faktora, a po značaju prevladava izvoz intelektualne svojine nad visokotehnološkim proizvodima. U zemljama u razvoju koje sustižu ove razvijene zemlje istraživanje registruje dvosmislene zavisnosti. Autori ukazuju na složenost tumačenja pokazatelja visine naknade za korišćenje intelektualne svojine, koja proizilazi iz implicitne diferencijacije prihoda od domaćih intelektualnih kretanja i razvoja korišćenih u montažnom poslovanju.¹⁶⁹

Kina je 2015. godine objavila strateški plan „Napravljeno u Kini” (*Made in China*) sa ciljem da do 2020. godine u proizvodnji koristi 40% domaćih komponenti, a do 2025. podigne učešće na 70%. U okviru ovog plana objavila je nameru da preuzme liderstvo u robotici, veštačkoj inteligenciji, informacionim tehnologijama, medicini, svemirskoj, ali i zelenoj tehnologiji. Kina ima plan da postane glavna sila u industriji visoke tehnologije. Istraživanje pokazuje da je preko 60% kineskih investicija u Nemačkoj u proteklom godinama bilo u pomenutim sektorima.¹⁷⁰

Trenutno se odvija konkurentna borba za tehnološku nadmoć između Kine, kao rastuće tehnološke sile, i SAD, trenutnog globalnog autoriteta u visokoj tehnologiji i velikog kreatora novih industrija, inovativnih proizvoda, procesa i usluga. Ta borba se uglavnom odnosi na trku Kine ne samo da sustigne već i da smeni sadašnje globalne lidere u istraživanju, razvoju i inovacijama, u ogromnom nacionalnom pokušaju da se prekine tehnološka zavisnost od SAD i drugih tehnološki naprednih zemalja, koristeći sva raspoloživa sredstva, legitimna ili ne, da se ubrza napredak nacije ka samodovoljnosti, ekonomiji vođenoj inovacijama i konačnom cilju dostizanja globalne tehnološke dominacije.¹⁷¹

¹⁶⁹ Buchinskaya, Olga N., and Evgeniy P. Dyatel. “Influence of high-technology exports and foreign charges for the use of intellectual property on economic growth.” *Journal of new economy* 20, no. 2 (2019): 114-126.

¹⁷⁰ Filipović, Sanja. “Efekti trgovinskog rata na Evropu.” *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji*. Institut društvenih nauka (2020): 28-45.

¹⁷¹ Pencea, Sarmiza. “China’s Race to Rise and Shine in High Technology.” *Global Economic Observer* 9, no. 1 (2021).

Kina je zauzela 14. mesto u Globalnom indeksu inovacija 2021. godine, koji su zajedno objavili Univerzitet Kornel i Svetska organizacija za intelektualnu svojinu Ujedinjenih nacija. Švajcarska je na prvom mestu, a slede Švedska, SAD i UK. Najbolje rangirani u Aziji su Singapur, koji je zauzeo osmo mesto, Južna Koreja deseto mesto i Kina četrnaesto mesto, ispred Japana (16), Malezije (33) i Indije (48). Učinak Kine je impresivan s obzirom na njen i dalje nizak rang bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika (56) i status novopridošlice na listu inovatora. Pored poboljšanja ranga kao inovativne nacije, njena dostignuća u podsticanju moćnih visokotehnoških, inovativno konkurentnih kompanija su takođe izuzetna, a „Huawei” je rangiran kao osmi među 50 najinovativnijih kompanija na svetu – odmah iza prvih pet („Apple”, „Alphabet/Gugl”, „Amazon”, „Mikrosoft” i „Tesla”), a slede neki drugi kineski giganti: „Alibaba” (14), „Lenovo” (25), „Tencent” (25), „Xiaomi” (31).

Kina definitivno napreduje ka statusu velike tehnološke sile, ali još uvek ima dug put pre nego što može da nadmaši SAD i druge zapadne zemlje u tehnološkom umeću i inovacijama. Ona i dalje mora da ulaže ogromne količine novca, vremena i truda u osnovna istraživanja, koja je zanemarila, kao i u tehnološki sofisticirane sektore kao što su poluprovodnici, koji su od vitalnog značaja za svaku industriju budućnosti. Takođe, treba da pronađe rešenja za usporavanje rasta produktivnosti, pošto ne može da postane istinska inovacija bez visokih performansi produktivnosti, i mora da ukroti preteranu sklonost ekonomskoj agresiji. Takođe, preporučljivo je da odustane od merkantilističke politike, za koju je dokazano da erodira tržišni udeo, smanjuje prihode i, posledično, smanjuje ulaganja u sledeći krug globalnih inovacija, obuzdavajući budući razvoj. S jedne strane, dok je fer konkurencija zdrava i podsticajna, s druge, nemilosrdno rivalstvo je štetno u svakom pogledu i ne donosi pobednike. Velike sile treba da budu dovoljno mudre da pronađu najbolje načine kako da sarađuju i da se pošteno takmiče.¹⁷² Zaista postoji ogromna doza zabrinutosti, od kreatora politike pa do ekonomskih stručnjaka, da konkurencija u visokotehnoškom sektoru ne funkcioniše kako bi trebalo. Velike kompanije, posebno u domenu interneta, koje su postale sve veće, spajaju ili gutaju svoju konkurenciju, tako da novi konglomerati ugrožavaju, ako ne i ukidaju svaki vid konkurencije. Vlade zemalja počele su sve više da se pozivaju da uvedu oštrije antimonopolsko zakonodavstvo, uključujući i razbijanje ogromnih visokotehnoških kompanija, da uvede ograničenja u njihovom poslovanju, a

¹⁷² Pencea, Sarmiza. “China’s Race to Rise and Shine in High Technology.” *Global Economic Observer* 9, no. 1 (2021).

sve radi zaštite drugih manjih kompanija koje u svom radu zavise od ovih velikih (najbolji primer su digitalne platforme).

Zemlje u tranziciji počele su da slede strategiju rasta vođenu izvozom zajedno sa ubrzanim procesima liberalizacije i globalizacije. Jedan od ključnih ciljeva ove strategije je povećanje udela visokotehnološkog izvoza uz relativno mnogo veću dodatu vrednost u izvozu. Analize otkrivaju da prava intelektualne svojine i izdaci za istraživanje i razvoj pozitivno utiču na izvoz visoke tehnologije, dok strane direktne investicije dugoročno utiču negativno. Veliki broj zemalja promenio je svoju strategiju ka industrijalizaciji vođenoj izvozom od industrijalizacije koja zamenjuje uvoz kako bi povećale udeo robe sa visokom dodatkom vrednošću u izvozu. U tom kontekstu mnogi institucionalni, pravni, ekonomski, politički i kulturni faktori dokumentovani su kao pokretači izvoza visoke tehnologije. S tim u vezi teoretski se očekuje da će prava intelektualne svojine, izdaci za istraživanje i razvoj te prilivi stranih direktnih investicija povećati obim visokotehnološkog izvoza zemalja u zavisnosti od specifičnosti zemlje. Dugoročne ekonometrijske analize otkrile su da su i prava intelektualne svojine i izdaci za istraživanje i razvoj dugoročno pozitivno uticali na izvoz visoke tehnologije, dok su prilivi SDI negativno uticali na izvoz visoke tehnologije u kratkom roku. Ali efekat izdataka za istraživanje i razvoj na izvoz visoke tehnologije bio je mnogo veći nego efekat prava intelektualne svojine i priliva stranih direktnih investicija. Međutim, analiza uzročnosti otkrila je jednostranu uzročnost od prava intelektualne svojine i priliva SDI na izvoz visoke tehnologije, ali istraživanje i razvoj nije imalo značajan uticaj na izvoz visoke tehnologije u kratkom roku. Relevantna teorijska i empirijska literatura otkrila je da je optimalna zaštita prava intelektualne svojine unapredila tehnološki razvoj podsticanjem firmi na izdatke za istraživanje i razvoj i zauzvrat povećala izvoz visoke tehnologije. Međutim, uticaj izdataka za istraživanje i razvoj na izvoz visoke tehnologije može biti mnogo veći s obzirom na direktne i indirektne efekte. Štaviše, trenutni ljudski i fizički kapital je odlučujući za efekat i na prava intelektualne svojine, i na izdatke za istraživanje i razvoj na izvoz visoke tehnologije. Prava intelektualne svojine su pozitivno uticala na izvoz visoke tehnologije u Bugarskoj, Estoniji, Mađarskoj, Litvaniji, Poljskoj i Slovačkoj. Međutim, rashodi za istraživanje i razvoj imali su pozitivan uticaj na izvoz visoke tehnologije u Hrvatskoj, Češkoj, Mađarskoj, Letoniji, Litvaniji, Poljskoj, Rumuniji i Slovačkoj, ali su koeficijenti značajno varirali među zemljama u zavisnosti od karakteristika zemlje. Konačno, uticaj priliva SDI na izvoz visoke tehnologije može varirati u zavisnosti od vrste SDI, kvaliteta ljudskog kapitala, ekonomskog i tehnološkog razvoja zemalja. Zemlje sa višim kvalifikovanim ljudskim kapitalom i višim stepenom razvoja generalno privlače prilive tehnološke SDI,

što poboljšava inovativnost i tehnološke kapacitete zemalja. Druge vrste priliva SDI mogu negativno uticati na tehnološki razvoj zemalja ograničavajući ih tradicionalnom proizvodnjom. Dakle, negativan efekat priliva SDI na izvoz visoke tehnologije u Bugarskoj, Češkoj, Mađarskoj, Letoniji, Rumuniji i Slovačkoj može se pripisati specifičnostima zemlje. Shodno tome, optimalna zaštita sistemom prava intelektualne svojine i rashodi za istraživanje i razvoj su značajna komplementarnost rasta vođenog izvozom. Štaviše, viši kvalitet ljudskog kapitala i fizički kapital trebalo bi da privlače tehnološke SDI.¹⁷³

Suprotno svojim severnim EU susedima, zemlje Zapadnog Balkana specijalizovale su se u industrijama sa niskim i srednjim tehnologijama i imaju relativno mali broj visokotehnoloških proizvoda, pretežno u mašinskoj, automobilskoj ili hemijskoj industriji, sa kojim bi mogli da izađu na međunarodno tržište. Komparativne slabosti u visokotehnološkim industrijama postaju manje u mnogim zemljama Zapadnog Balkana, ali je jasno da neće moći svaka EU članica da se specijalizuje u proizvodnji automobila i elektronskih proizvoda. Buduća strategija EU trebalo bi da to prepozna i da razvije strategije za industrijsku budućnost Južne Evrope.¹⁷⁴ Takođe, Srbija treba da razvija strategije razvoja visokotehnoloških proizvoda koji će biti konkurentni na tržištu Evropske unije.

Lekovi i pravo na lečenje

„Gde god se voli umetnost lečenja, tu se u isto vreme voli i humanost.”

Hipokrat

Brz rast falsifikovanja lekova u poslednje dve decenije stvorio je jedan od najvećih problema sa kojima se farmaceutska industrija suočava na globalnom nivou, a za posledicu ima gubitak prihoda, povlačenje proizvoda, gubitak vrednosti brenda itd. Ali nije samo to problem prava intelektualne svojine farmaceutske industrije, to je i problem regulatornih organa zdravstvene zaštite, čija je najveća briga rizik po javno zdravlje. Proizvođači lekova, zajedno sa veletrgovcima i maloprodajama, imaju suštinsku ulogu u borbi protiv

¹⁷³ Bayar, Ylmaz, Rita Remeikienė, and Ligita Gasparėnienė. “Intellectual property rights, R&D expenditures, and high-tech exports in the EU transition economies.” (2020).

¹⁷⁴ Nikolić, Goran, Trgovinski odnosi Srbije i EU od 2000: komparativna analiza dinamike i strukturnih promena srpskog robnog izvoza u EU. *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji*. Institut društvenih nauka, 2020.

falsifikovanih lekova primenom različitih tehnologija protiv falsifikovanja za obezbeđivanje lanca snabdevanja lekovima. Zaštita ambalaže lekova ima specifičnu ulogu u procesu razvoja lekova, kao i u borbi protiv falsifikovanih lekova. Autentičnost leka i forenzičkih elemenata za zaštitu na ambalaži mogu se potvrditi različitim tehnologijama. Praćenje farmaceutskih proizvoda u lancu snabdevanja, vođenje elektronske evidencije za sve faze distribucije i provera autentičnosti leka su ključni elementi i efikasno rešenje za blagovremeno otkrivanje falsifikovanih lekova i zaštitu prava intelektualne svojine. Borba protiv falsifikovanih lekova obuhvata multilateralni pristup zasnovan na uspostavljanju i primeni zakonodavstva i izradi strategije saradnje nadležnih organa na nacionalnom i globalnom nivou. Većina zemalja je već uspostavila pravni osnov koji podržava borbu protiv falsifikovanih lekova, a regulatorni organi za lekove, zajedno sa farmaceutskom industrijom, već preduzimaju radnje na izgradnji efikasnog sistema praćenja i obezbeđenja lanca snabdevanja. Nadležni organi preduzimaju se dodatne mere za pojačano krivično delo i kazne za falsifikatore. Ali u nekim zemljama nedostaje implementacija utvrđenih mera, a falsifikatori koriste postojeće regulatorne praznine krivičnog zakona i zakona za prava intelektualne svojine. Usklađenost sa propisima za serije sve više postaje oblast fokusa za farmaceutske proizvođače, kao i za partnere u lancu snabdevanja. Regulatorni pritisak da se obezbedi lanac snabdevanja lekovima rezultat je pojačanih kriminalnih aktivnosti u vezi sa lekovima i neefikasnosti, kao i slabosti, u lancu snabdevanja. Ulažu se naponi da se spreče falsifikovani lekovi i neovlašćeni paralelni lanci snabdevanja, kao i da se poboljša transparentnost lanca snabdevanja i reše poteškoće u praćenju lekova.¹⁷⁵

Dodela patenta i zaštita intelektualne svojine bile su ključne za osiguranje visokog povraćaja sredstava za inovativnu farmaceutsku industriju. Ove barijere za ulazak konkurencije dozvolile su inovativnoj industriji da cenama koje tržište može da podrži osigura vraćanje ulaganja u istraživanje i razvoj. U isto vreme generička industrija, koja je odigrala ključnu ulogu obezbeđujući više jeftinijih lekova za pacijente (potrošače), po isticanju patenata za originalne lekove takođe može biti inovativna. Prema tome, može se zaključiti da su tržištu i društvu potrebna oba tipa kompanija i lekova.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Ančevska-Netkovska, Katerina, Katerina Brezovska, Nikola Geškovski, Jasmina Tonik-Ribarska, Biljana Petrovska-Jakimovska, Blagoj Achevski, and Katerina Goračinova. "Uloga prava intelektualne svojine i sigurnosnih karakteristika pakovanja u prevenciji falsifikovanih lekova." *Arhiv za farmaciju* 70, no. 6 (2020): 332-343.

¹⁷⁶ Jovanović, Slobodanka, Dragomir Marisavljević, and Danijela Matović. "Uticao intelektualne svojine na prodajnu cenu lekova." *Industrija* 38, no. 2 (2010): 55-80.

Postoje TRIPS zahtevi za intelektualnu svojinu i TRIPS-plus odredbe koje mogu negativno uticati na pristup lekovima, čija lista zajedno može da uključuje: (1) relaksirane standarde patentabilnosti, uključujući patente o novim upotrebama, modifikacije aktivnih farmaceutskih sastojaka, nove formulacije/doze¹⁷⁷ (2) produženja roka trajanja patenta radi nadoknade kašnjenja u odlukama o patentiranju i registraciji¹⁷⁸; (3) ograničavanje ili eliminisanje protivljenja patentima; (4) ekskluzivnost podataka/marketinških podataka;¹⁷⁹ (5) povezanost patenta/registracije; (6) TRIPS-plus ograničenja u pogledu obaveznih i državnih dozvola za korišćenje;¹⁸⁰ (7) poboljšanu primenu intelektualne svojine i pravne lekove.¹⁸¹

Integracija intelektualne svojine sa pravilima međunarodne trgovine dovela je do globalizacije farmaceutskog patentiranja, a zatim su regionalnim i bilateralnim trgovinskim sporazumima uvedene dodatne odredbe vezane za farmaceutske proizvode. Dodatna pravila TRIPS-Plus, sadržana u nedavnim trgovinskim sporazumima, prevazilaze zahteve TRIPS sporazuma Svetske trgovinske organizacije i mogu stvoriti potencijalne izazove za zemlje u razvoju. U zavisnosti od toga kada su zemlje počele da dozvoljavaju patentiranje lekova, odredbe TRIPS-Plusa imaju različite efekte, a kada farmaceutsko patentiranje bude na snazi za više zemalja duže vreme, efekti odredbi TRIPS-Plus će se ponovo promeniti. Dok je TRIPS od zemalja zahtevao da usvoje farmaceutske patente, što mnoge do tog trenutka nisu uradile, bilateralni i regionalni trgovinski sporazumi o kojima se pregovaralo od tada imali su tendenciju da prošire zaštitu u TRIPS-u dodatnim odredbama. Za neke odredbe trgovinskih

¹⁷⁷ Romandini, Roberto. "Flexibilities Under TRIPS: An Analysis of the Proposal for Reforming Brazilian Patent Law, 15 J. Marshall Rev. Intell. Prop. L. 150 (2016)." *UIC Review of Intellectual Property Law* 15, no. 2 (2016): 1.

¹⁷⁸ Mercurio Bryan. In: Bartels L, Ortino F, editors. *Trips-Plus Provisions in FTAs: Recent Trends in Regional Trade Agreements and the WTO Legal System*: Oxford University Press; 2006. p. 215–37.

¹⁷⁹ Baker B. Trans-Pacific partnership provisions in intellectual property, transparency, and investment chapters threaten access to medicines in the US and elsewhere. *PLoS Med.* 2016;13:e1001970.

¹⁸⁰ Romandini R. Flexibilities under TRIPS: an analysis of the proposal for reforming Brazilian patent law. *John Marshall Review of Intellectual Property Law*. 2016.

¹⁸¹ Islam, Md Deen, Warren A. Kaplan, Danielle Trachtenberg, Rachel Thrasher, Kevin P. Gallagher, and Veronika J. Wirtz. "Impacts of intellectual property provisions in trade treaties on access to medicine in low and middle income countries: a systematic review." *Globalization and Health* 15, no. 1 (2019): 1-14.

sporazuma koje utiču na konkurenciju pri kraju patentnih rokova broj lekova na koje se utiče u mnogim zemljama i dalje može biti mali, posebno u onima koje su primenile farmaceutsku patentnu zaštitu tek nakon TRIPS-a. Treba pažljivo napraviti razliku između njihovih tranzicionih efekata i dugoročnih efekata stabilnog stanja u zemljama u razvoju.¹⁸²

Nekoliko analiza TRIPS-Plus odredbi u trgovinskim sporazumima, pa čak i TRIPS-a, otkrile su ograničene efekte odredbi o farmaceutskim patentima na cene lekova i zaključile da su zabrinutosti oko patenata i cena „prevelike“, jer bi zemlje u razvoju mogle zaobići svoje obaveze u ovim sporazumima, da zaštita patenata na lekove može da funkcioniše drugačije, što se razume iz iskustva SAD, ili da farmaceutske kompanije mogu biti manje agresivne u određivanju cena u zemljama u razvoju nego u prošlosti.¹⁸³

Publikacija STO iz 2013. o istoriji i budućnosti ovog globalnog trgovinskog tela pronicljivo je zaključila da „logiku patenata može biti teže odbraniti pred krizom javnog zdravlja, posebno kada postoji malo efikasnih lekova i oni ostaju u okviru patenta, što može dovesti do poziva na razbijanje ili ublažavanje patenata“. Suočeni sa očiglednim nestašicama i brzim prenosom SARS-CoV-2, Indija i Južna Afrika su 2. oktobra 2020. godine predložile privremeno odustajanje od TRIPS sporazuma, što bi dozvolilo zemljama da suspenduju zaštitu intelektualne svojine medicinske proizvode za kovid 19, uključujući vakcine, lekove, dijagnostiku, ličnu zaštitnu opremu i respiratore za vreme trajanja pandemije. Cilj je da se ubrza pristup pristupačnim medicinskim proizvodima za prevenciju, obuzdavanje ili lečenje kovid 19. Takođe uključuje „klauzulu o miru“ da preduzete mere neće biti predmet osporavanja u sporovima pred STO.¹⁸⁴ Posle određenih neslaganja pojedinih zemalja ovaj predlog je na kraju usvojen, dok je najupornija u protivljenju bila Evropska unija.

Uticaj trgovinskih sporazuma na pristup lekovima je veoma bitna oblast globalne zdravstvene politike. Uključivanje mehanizama koji unapređuju

¹⁸² Shadlen, Kenneth C., Bhaven N. Sampat, and Amy Kapczynski. “Patents, trade and medicines: past, present and future.” *Review of International Political Economy* 27, no. 1 (2020): 75-97.

¹⁸³ Bollyky, Thomas J. 2016. “The TPP and Drug Prices: Why U.S. Trade Deals Haven’t Exported U.S. Drug Prices.” *Foreign Affairs*, March 23, 2016.; Duggan, Mark, Craig Garthwaite, and Aparajita Goyal. 2016. “The Market Impacts of Pharmaceutical Product Patents in Developing Countries: Evidence from India.” *American Economic Review* 106 (1): 99-135.

¹⁸⁴ Zarocostas, John. “What next for a COVID-19 intellectual property waiver?.” *The Lancet* 397, no. 10288 (2021): 1871-1872.

transparentnost i odgovornost u pregovorima o trgovinskim sporazumima je ključno radi osiguranja da trgovinske politike ne potkopavaju javno dobro, uključujući poboljšanje pristupa stanovništva lekovima. Na primer, ispitivanje procesa javnih konsultacija u SAD tokom pregovora o USMCA, kroz prizmu farmaceutske proizvoda i pristupa lekovima, otkriva različite rezultate u pogledu nivoa transparentnosti postignutog u procesu trgovinskih pregovora SAD.¹⁸⁵ Iako se aktivno tražio doprinos javnosti u celini, nejasan je stepen u kome su ovi komentari uzeti u obzir u sadržaju konačnog sporazuma, posebno s obzirom na to da su se zainteresovane strane iz industrije i van industrije zalagale za uglavnom nekompatibilne trgovinske politike vezane za farmaceutske proizvode. Pregovarači bi mogli da povećaju javnu transparentnost, kada biraju da unaprede jedan konkurentski trgovinski cilj u odnosu na drugi, aktivnim pružanjem javnosti jasnog obrazloženja pregovaračke pozicije. Bez veće jasnoće u vezi sa ovim aspektima postoji rizik da proces javnih konsultacija posluži kao površni vladin mehanizam, bez odgovornosti i potkopavanja poverenja javnosti u proces trgovinskih pregovora i njegove ishode.¹⁸⁶

Trgovinski i investicioni sporazumi postignuti nakon Sporazuma Svetske trgovinske organizacije o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS) uključivali su sve veću zaštitu prava intelektualne svojine zajedno sa širim nizom pravila koja utiču na mnoge aspekte farmaceutske politike. Svaki od četiri nova trgovinska sporazuma (TPP, CPTPP, CETA, USMCA) sadrži poglavlja o intelektualnoj svojini, koja uključuju odredbe o intelektualnoj svojini TRIPS-Plus, koje, u zavisnosti od postojećih zakona o intelektualnoj svojini i farmaceutske politike neke zemlje, mogu da odlože generičku konkurenciju i potencijalno negativno utiču na pristup lekovima. Na primer, svaki od ovih sporazuma uključuje prilagođavanje patentnih rokova i zaštitu podataka za nove farmaceutske proizvode. Odredbe o intelektualnoj svojini u ovim sporazumima mogu odložiti ulazak na tržište jeftinijih generičkih i biološki sličnih lekova, održavajući cene na visokim nivou u dužem vremenskom periodu, što zauzvrat utiče na državnu potrošnju za farmaceutske proizvode i/ili troškove iz sopstvenog džepa za potrošače, u zavisnosti od stanja

¹⁸⁵ The United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) stupio je na snagu 1. jula 2020. godine USMCA je zamenio the North America Free Trade Agreement (NAFTA).

¹⁸⁶ Wong, A.S.Y., Cole, C.B. & Kohler, J.C. Intellectual property and access to medicines: mapping public attitudes toward pharmaceuticals during the United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) negotiation process. *Global Health* 17, 92 (2021). <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00740-1>

zdravstvenog sistema u svakoj zemlji. Oni takođe mogu „zaključati” visoke nivoe zaštite intelektualne svojine, sprečavajući ili ograničavajući reformu, pošto revizija trgovinskih sporazuma obično zahteva saglasnost svih strana potpisnica. Da li će posebne odredbe u konkretnim sporazumima imati ove efekte zavisi od mnogih faktora, uključujući postojeće domaće zakone o intelektualnoj svojini u zemljama članicama, detalje o njihovim zdravstvenim i farmaceutskim sistemima i tržištima, kao i odluke panela za rešavanje sporova, ukoliko postoje žalbe.¹⁸⁷

Vina i alkoholna pića – zaštita i promet

„Neka vaša hrana bude lek, a vaš lek vaša hrana.”

Hipokrat

Pravno regulisanje vina uzelo je maha, tako da je ova oblast jedna od najregulisanijih, ako ne i previše regulisanih sektora u nacionalnim jurisdikcijama, ali i u širem kontekstu međunarodnog ekonomskog prava. Takva analiza pokazuje se veoma izazovnom, jer je vino u modernim društvima široko regulisano, a još uvek se stvaraju nove regulative. Takođe, o ovoj temi se i razgovara i piše, kako sa pravnog, tako i sa ekonomskog i političkog stanovišta.

Još od starih vremena vinova loza i gajenje vina je bilo uzdizano i posebno isticano. Dionis je stari grčki bog plodnosti, vegetacije, života, vina i uživanja, čije se ime i dan danas vezuje za različite proslave uz vino. Značaj i raznovrsnost ovoga specifičnog pića i danas je inspiracija za pesnike, ali očigledno i za možda i preterano birokratsko regulisanje. U Srbiji se takođe obratila posebna pažnja na regulisanje, tako da je Zakon o vinu i rakiji zamenjen sa novijim Zakonom o vinu.¹⁸⁸ Ovim zakonom uređuje se: proizvodnja, prerada, kvalitet i promet grožđa namenjenog za proizvodnju vina; proizvodnja, prerada i kvalitet šire, vina i drugih proizvoda od grožđa, šire, kljuka i vina koji se koriste u proizvodnji vina; označavanje vina sa geografskim poreklom; promet grožđa, vina i drugih

¹⁸⁷ Gleeson, Deborah, Joel Lexchin, Ronald Labonté, Belinda Townsend, Marc-André Gagnon, Jillian Kohler, Lisa Forman, and Kenneth C. Shadlen. “Analyzing the impact of trade and investment agreements on pharmaceutical policy: provisions, pathways and potential impacts.” *Globalization and Health* 15, no. 1 (2019): 1-17.

¹⁸⁸ Zakon o vinu i rakiji “*Sl. glasnik RS*”, br. 70/94 i “*Sl. list SRJ*”, br. 13/2002 - odluka SUS; Zakon o vinu *Službeni glasnik RS*, 41/2009 i 93/2012

proizvoda od grožđa, šire, kljuka i vina koji se koriste u proizvodnji vina, kao i druga pitanja od značaja za grožđe, širu, vino i druge proizvode od grožđa. Tako i naša zemlja ima vina sa geografskim poreklom, kao i potencijal da ih još više zaštititi i uradi međunarodnu registraciju oznaka geografskog porekla vina. S druge strane, u Srbiji je i Zakon o rakiji i drugim alkoholnim pićima dobio novu varijantu u vidu Zakona o jakim alkoholnim pićima.¹⁸⁹ Ovim zakonom uređuje se proizvodnja, geografska oznaka, kvalitet, opis, predstavljanje i deklarisanje i promet jakih alkoholnih pića, kao i druga pitanja od značaja za jaka alkoholna pića. Jaka alkoholna pića, u smislu ovog zakona, jesu sva pića namenjena za ljudsku upotrebu sa specifičnim senzornim osobinama i minimalnom alkoholnom jačinom 15% vol.

Zakoni i propisi o vinu izazvali su ogromnu neravnotežu između različitih jurisdikcija, što je ili dovelo do prekomerne regulative, ugušivši tako inovacije, ili nedovoljno propisa, zbog čega mnogi potrošači vina ne znaju o tome šta piju. Zakon i politika o vinu postepeno su evoluirali od čisto domaćih, ako ne i lokalnih propisa, do složenijeg i globalnog regulatornog okvira. Države, lokalne samouprave, kompanije, međunarodne organizacije itd. imaju ulogu u oblikovanju pravila i politika i bave se izazovima njihove primene. Tu su bitni i uloga međunarodnih tribunala, kao što je Telo za rešavanje sporova Svetske trgovinske organizacije, sudovi EU, kao i domaći sudovi itd. Zakon i politika vina još uvek nisu u potpunosti globalni, jer postoje mnoge razlike između država i regiona u poštovanju osnovnih pojmova, kao što su zaštita geografskog porekla ili zaštita žiga. Međutim, regulatorni okvir sve više spaja pravne koncepte i tradicije sa efektom globalizacije zakona i politike vina i to je dinamika koja će verovatno ostati pokretačka snaga regulacije vina.¹⁹⁰

U vinogradarstvu se mogu razviti nove sorte grožđa, koje su, na primer, otporne na sušu ili određene bolesti, daju veće prinose ili sadrže veće količine antioksidanasa. Prema jednom od osnovnih principa TRIPS sporazuma članice Svetske trgovinske organizacije „obezbeđuju zaštitu biljnih sorti bilo patentima ili efikasnim *sui generis* sistemom ili bilo kojom kombinacijom toga”. Pošto patentna zaštita nije uvek dostupna za nove biljne sorte, kao što je u EU (gde su u toku pokušaji da se ona učini nedostupnom za sve inovacije biljaka koje su

¹⁸⁹ Zakon o rakiji i drugim alkoholnim pićima: “Službeni glasnik RS”, br. 41/2009; Zakon o jakim alkoholnim pićima: “Sl. glasnik RS”, br. 92/2015.

¹⁹⁰ Chaisse, Julien, Fernando Dias Simões, and Danny Friedmann. “An Introduction to Wine Regulation in a Globalized Market: Prospects and Limits of Wine Governance.” In *Wine Law and Policy*, pp. 1-32. Brill Nijhoff, 2020.

rezultat procesa ukrštanja i selekcije), *sui generis* put za zaštitu biljnih sorti je dobio veći značaj. Mehanizam zaštite biljne sorte *sui generis* kreirala je Međunarodna unija za zaštitu novih sorti biljaka (UPOV), međuvladina organizacija sa sedištem u Ženevi, osnovana Međunarodnom konvencijom za zaštitu novih sorti biljaka, usvojenim u Parizu 1961. godine. Misija UPOV-a je da „obezbedi i unapredi efikasan sistem zaštite biljnih sorti, sa ciljem podsticanja razvoja novih sorti biljaka, za dobrobit društva“. Konvencija je više puta revidirana – 1972, 1978. i, što je najvažnije, 1991. godine (od tada je postala poznata kao „UPOV 1991“), kada su prava odgajivača značajno ojačana. U Evropsku uniju UPOV 1991. implementiran je kroz Uredbu EU 2100/94 o pravu na biljnu sortu (Uredba EU). I prema UPOV 1991 i po Uredbi EU nosiocu prava na biljnu sortu dato je ekskluzivno pravo da spreči treća lica koja nisu dobila njegovu saglasnost da obavljaju određene aktivnosti u vezi sa razmnožavanjem i žetvenim materijalom njegove zaštićene sorte, kao i, u pojedinim jurisdikcijama, u vezi sa proizvodima koji se direktno proizvode/pribavljaju od tako ubranog materijala.¹⁹¹ Zaštita vinove loze, grožđa i vina u EU se sve više radi prema pomenutim odredbama o pravima na biljne sorte.

Geografska imena se obično smatraju delom javnog domena. Međutim, pod određenim okolnostima geografska imena su takođe prisvajana registracijom žiga. Naša analiza sugerise da su se zakoni o intelektualnoj svojini koji podržavaju geografske oznake prvi put pojavili u Evropi i proširili se širom sveta kao odgovor na pretnju neopravdanom uzurpacijom ili privatnom konfiskacijom putem registracije žiga. Stoga naglašavamo prirodu kompromisa sa kojima se suočavamo kada se geografske oznake prebacuju iz javnog domena u režime zajedničke imovine, kako je definisano zakonodavstvom EU koje se odnosi na geografske oznake. U kontekstu globalizacije trgovine takođe je potrebno uporediti prednosti i nedostatke regulisanja geografskih oznaka *ex-ante*, a ne upuštanja u *ex-post* parnice u vezi sa žigom na sudovima. Geografska imena mogu, u zavisnosti od pravnih režima i specifičnih pravila kolektivnog delovanja i usvojenih propisa, da pređu iz jedne kategorije u drugu i smatrati se javnim dobrom, ili privatnim dobrom, ili zajedničkim resursom. Dok se čini da je rastuće usvajanje geografskih oznaka širom sveta pragmatičan odgovor na neprikladno privatno prisvajanje geografskih imena putem registracije žigova i pokušaj da se usvoji pozitivan i inkluzivan pristup javnom domenu,

¹⁹¹ de Jong, Philippe. “The Protection of Vines, Grapes and Wine under Plant Variety Rights Law, with a Particular Focus on the EU.” In *Wine Law and Policy*, pp. 499-522. Brill Nijhoff, 2020.

postavljanje pravilno dizajniranih institucionalnih aranžmana ostaje ključni uslov za prevazilaženje dileme kolektivne akcije i njene evolucije kroz kontekste omeđene vremenom i prostorom.¹⁹² Jedan socioekonomski problem koji zahteva dalje razmatranje je da indikatori kvaliteta i autentičnosti, čak i kada se njihova upotreba širi, i dalje imaju tendenciju da budu povezani sa proizvodima iz određenih niša i sa onim proizvodima koji su više nego prosečno skupi. Međutim, dugoročno gledano okretanje lokalnim proizvodima, koje geografske oznake predstavljaju i promovišu, najverovatnije će imati koristi za sve potrošače, bogate i siromašne.¹⁹³

Interesantna i specifična za vino je veza između između arbitraže i zakona o vinu i mogućnost većeg pribegavanja arbitraži u sporovima u vezi sa vinom. Još od antičkog doba proizvodnja i komercijalizacija vina bili su podvrgnuti posebnim propisima, koji su progresivno doveli do modernih zakona o vinu. Zakon o vinu je prvenstveno fokusiran na zaštitu geografskog porekla i brendiranja vina, kao i na zaštitu potrošača, oblasti koje su obično neadekvatne za arbitražu. Međutim, zakon o vinu takođe pokriva komercijalizaciju vina i srodne operacije, kao što je prodaja vinograda, koje nude mnoge mogućnosti za arbitražu u svetlu internacionalizacije proizvodnje i trgovine vina. Ovo je posebno tačno, jer sektor vina karakterišu i veoma specifične trgovinske upotrebe i visok stepen tehnikalija, koji zahtevaju od sudija u sporovima u vezi sa vinom da imaju visok stepen sektorske ekspertize. Stoga se čini da je arbitražu posebno pogodno sredstvo za odlučivanje u sporovima za parnice vezane za vino.¹⁹⁴

Primećeno je da postoji suštinska nekompatibilnost između napora vlade neke zemlje da minimizira štetu povezanu sa alkoholom, posebno regulisanjem njegove ponude, i međunarodnim komercijalnim ugovorima koji promovišu slobodniji protok roba, usluga i investicija. Ovi sporazumi su već nametnuli promene u mnogim državnim merama koje utiču na dostupnost i kontrolu alkohola, prvenstveno ograničavanjem aktivnosti državnih monopola na alkohol i promenom poreskih režima. Severnoamerički sporazum o slobodnoj

¹⁹² Mazé, Armelle. "Geographical indications as global knowledge commons: Ostrom's law on common intellectual property and collective action." *Journal of Institutional Economics* (2023): 1-17.

¹⁹³ Dutfield, Graham, and Uma Suthersanen. "Responding to the Global Food Fraud Crisis: What Is the Role of Intellectual Property and Trade Law?" *Queen Mary Law Research Paper* 378 (2022).

¹⁹⁴ Menjuq, Michel, and Laurent Gouiffès. "The grapes of dispute resolution: arbitration and wine." *Arbitration International* 36, no. 4 (2020): 465-474.

trgovini i sporazumi Svetske trgovinske organizacije otvaraju nove puteve za izazove protiv mera kontrole alkohola. Neki od ovih sporazuma protežu se dalje od trgovine, graničnih mera i diferencijalnog oporezivanja i dozvoljavaju izazove koji zadiru u oblasti nediskriminatorne domaće regulative koja utiče na pristup tržištu, intelektualnu svojinu, investicije i usluge. Efikasna zaštita od ovih sporazuma za vitalne mere javnog zdravlja retko je postignuta, iako je sve važnija. Sporazum STO o „uslugama”, koji je u osnovi nepoznat javnosti, trenutno se ponovo pregovara i predstavlja najveći novi izazov politikama koje su osmišljene da utiču na obrasce upotrebe alkohola i minimiziraju štetu od alkohola. U budućnosti će ovi međunarodni sporazumi verovatno negativno uticati na one pristupe alkoholu koji se smatraju najefikasnijim. To uključuje: održavanje efektivnih državnih monopola, ograničavanje broja i lokacija maloprodajnih objekata, oporezivanje i regulisanje pića u skladu sa jačinom alkohola, ograničavanje komercijalnog oglašavanja i održavanje i unapređenje javnih programa edukacije o alkoholu i lečenja. Zauzvrat, može se očekivati da će ovi efekti povećati dostupnost i pristup alkoholu, smanjiti poreze na alkohol i povećati oglašavanje i promociju, što će rezultirati povećanom konzumacijom alkohola i povezanim zdravstvenim problemima.¹⁹⁵

Kontroverze genetski modifikovanih organizama (GMO)

„Nauka je majka znanja, ali mišljenja rađaju neznanje.”

Hipokrat

DNK, gen ili genetski sastav bilo kog organizma, uključujući mikroorganizme, biljku ili životinje, mogu se promeniti korišćenjem tehnike poznate kao genetski inženjering ili tehnologija rekombinantne DNK, poznata kao genetski modifikovani organizmi (GMO). U ratarstvu tehnika genetskog inženjeringa daje ogromne prednosti, jer pomaže u povećanju prinosa useva, smanjenju troškova i razvoju biljnih vrsta otpornih na štetočine i insekte. Ekonomski i medicinski važne biljne vrste i različiti GMO otporni na stres mogu se razviti korišćenjem genetskog inženjeringa, međutim potrebna su i ogromna početna ulaganja i finansijska sredstva za sprovođenje istraživanja o biljnoj genetici i biotehnologiji. Pravo intelektualne svojine zadržava pravo da koristi

¹⁹⁵ Grieshaber-Otto, Jim, Scott Sinclair, and Noel Schacter. “Impacts of international trade, services and investment treaties on alcohol regulation.” *Addiction* 95, no. 12s4 (2000): 491-504.

GMO isključivo za originalnog istraživača ili kompaniju. Poslovne tajne, patent, autorska prava, geološke oznake i prava oplemenjivača su različiti oblici intelektualne svojine pomoću kojih se može isključiti neovlašćeno korišćenje njihovog proizvoda. Pravo intelektualne svojine obezbeđuje da se povrate ulaganja u vidu tantijema ili partnerstva za istraživača da nastavi istraživanje i razvoj u budućnosti. Korišćenje bilo kog oblika nečijeg istraživanja je neetično i podložno je kriminalu, a protiv njega se može preduzeti pravni postupak.¹⁹⁶

Genetski inženjering je fenomen koji se pojavio u drugoj polovini 20. veka, a koji je omogućio da se različitim tehnikama prenesu funkcionalni geni u neki organizam sa ciljem produkcije organizama sa novim osobinama. Krajem devedesetih godina, od samih početaka setve genetički modifikovanih useva u svetu, javlja se potreba za pravnim regulisanjem pitanja dozvole i zabrane setve ovakvih useva. Obuhvat proizvodnje u svetu zasnovane na genetskom inženjeringu se od tada multiplicirao, tako da danas više od 18 miliona poljoprivrednika učestvuje u njoj, i to većinom u zemljama u razvoju. Zagovarači te proizvodnje tumače njenu korisnost kroz povećanje prinosa i niže troškove proizvodnje, ali i generalno kroz ublažavanje siromaštva i gladi u svetu, jer taj koncept pruža mogućnost za značajno povećanje proizvodnje hrane. Međutim, postoje i dijametralno oprečni stavovi i snažne kritike, koji ističu da takva proizvodnja vodi čovečanstvo u propast, prvenstveno kroz njene negativne uticaje na zdravlje čoveka i pogubnost koju izaziva na prirodu. Ono što ponajviše izaziva čuđenje je nepostojanje saglasnosti oficijelne nauke oko potencijalnih koristi ili šteta, što stavlja pod znak pitanja sve pravne izvore i zakonska rešenja o GMO proizvodnji, koja bi morala biti bazirana na naučnim saznanjima i preporukama.¹⁹⁷

Biotehnologija, genetički inženjering, trans-geni ili genetički modificirani organizmi (GMO) izazivaju u poslednjih dvadesetak godina brojne kontroverze širom Zemljine kugle. Naučne studije o produkciji i upotrebi GMO-a ne nude jednostavne odgovore na iskazane dileme, ali pokazuju da GMO hrana donosi mogući rizik po ljudsko zdravlje, štetan uticaj na okruženje i generalno pogoršanje kvaliteta poljoprivrednih kultura. Tome treba dodati i klasična bioetička pitanja u vezi sa potencijalno nenadoknadivom štetom koju sadašnjoj, ali i budućim generacijama može doneti na ovakav način izmenjeno biološko

¹⁹⁶ Solanki, Krupa, and Tushar Chauhan. "Values of IPRs-Intellectual Property rights in Genetic Engineering." (2019).

¹⁹⁷ Čolaković, Namik, Sadik Bahtić, and Emina Čolaković. "Pravni i ekonomski kontekst gmo proizvodnje i kontroverze oko genetskog inženjeringa." (2019).

nasleđe. Implementacija ove, kako je njeni pobornici nazivaju, najbrže usvojene biljne tehnologije u modernoj istoriji čovečanstva, ugrožava, sa socijalne strane gledano, tradicionalnu poljoprivrednu proizvodnju i produbljuje i onako veliku društvenu nejednakosti između bogatih i siromašnih farmera. Evidentne su, takođe, intervencije velikih država i biotehnoških kompanija prilikom donošenja ili korigovanja odgovarajućih zakona i uredbi o GMO, koje iako deklarativno naglašavaju opšte potrebe i zajedničku dobrobit, u stvari (ne)vešto prikrivaju vlastite interese. Analize mnogih naučnika i bioetičara, konačno, pokazuju da teza da će „genska revolucija” rešiti problem gladi u svetu jednostavno nije dokazana u proteklih dvadesetak godina.¹⁹⁸

Očigledno je da je došlo do velikog napretka u tehnikama genetičkog inženjeringa, koji se ogleda u većoj mogućnosti dubljeg i složenijeg zahvata u genetski sastav i metaboličke puteve živih organizama. To je dovelo do pojave dva nova područja genetskog inženjeringa koja se međusobno preklapaju: sintetičke biologije i skupa tehnika genetskog inženjeringa, koji se eufemistički zovu nove tehnike oplemenjivanja biljaka (engl. *New plant breeding techniques* – NPBT). U Evropskoj uniji postoje direktive koje se odnose na GMO proizvode, međutim sa sve inventivnijim načinima treba odlučiti pokrivaju li zakoni EU o GMO te nove proizvode ili te nove tehnike. Moguća primena tehnika genetičkog modifikovanja zahteva strogu primenu načela opreza i potrebno je sistematsko praćenje i evaluacija u svim fazama u skladu s EU Direktivom 2001/18. Biotehnoška industrija tvrdi da ove tehnike nisu tehnike genetičkog modifikovanja u skladu s trenutnom pravnom definicijom GMO-a, te da pomenuta Direktiva treba da izuzme ove tehnike. Jasno je da je sa sve modernijim laboratorijama i eksperimentima i probojima nauke sve teže doneti takvu odluku. Međutim, treba prepoznati i pojavu da nove tehnike genetičkog modifikovanja koje su zaštićene patentima vode pre svega privatni interesi i privatne kompanije, pa to ne bi smela biti rešenja za budućnost poljoprivrede. Takođe, trgovinski sporazumi kao što su CETA i TTIP ne smeju se koristiti za uvođenje odredbi kojima se dopušta izuzeće ovih novih tehnologija iz regulative EU o genetičkom modifikovanju.¹⁹⁹

Biljke i njihovi različiti proizvodi dobijeni biotehnoškim pristupom postali su gotovo neizbežni za životne potrebe savremenog čoveka. Pojava različitih

¹⁹⁸ Kaluđerović, Željko. “Genetički modifikirane biljke: bioetički pristup.” *Jahr-European Journal of Bioethics* 10, no. 2 (2019): 395-410.

¹⁹⁹ Kelam, Ivica. “GMO 2.0: Novi naziv–stari problem.” *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline* 26, no. 1-2 (2017): 45-59.

tipova, varijeteta, sorti ili proizvodnja drugih hormona na komercijalnom nivou primenom novih tehnika zahteva takođe i zaštitu imovinskih prava, kao i biološku bezbednost procedura koje čuvaju čovečanstvo sigurnim i bezbednim. Biološka sigurnost je u ovom slučaju najvažnija, jer u suprotnom, ako se svi biotehnološki procesi ostave otvorenim, mogu izazvati gubitak na individualnom nivou ili ogromnu katastrofu usled iznenadnog biološkog rata kroz terorističke aktivnosti i slično. Bezbednost, sigurnost i pravilna replikacija bez ikakvih mutacija je preduslov biološke bezbednosti biotehnoloških proizvoda. Prava intelektualne svojine i zaštita intelektualne svojine su sledeće dve faze bezbednosti i sigurnosti bilo kog biotehnološkog pronalaska i otkrića. Prava intelektualne svojine i zaštita intelektualne svojine obezbeđuju osnovno pravo zaštite novih ideja, novih procedura, novih proizvoda, a zatim i njihovog komercijalnog širenja bez ikakvog straha od gubitka, piraterije i nepotrebnog upuštanja lica ili preduzeća u sudske sporove. Registracija patenata, zaštita autorskih prava i licenciranje nekih postupaka kao opšte pravilo i princip pretpostavlja da će oni biti uvek zaštićeni i bezbedni pod okriljem prava intelektualne svojine za poboljšanje i dobrobit čovečanstva. Pravilo koje važi danas je da su bezbednost i sigurnost hrane, zajedno sa drugim životnim potrebštinama i priborom za život, obezbeđeni samo kada su sve biotehnološke i nove ideje, izumi i proizvodi pravilno dokumentovani i regulisani, što se slovom i duhom ispunjava pravilima o biološkoj bezbednosti, pravima i zaštitom prava intelektualne svojine, koji su proglašeni u svakoj zemlji i generalno zaštićeni od Svetske međunarodne organizacije za zaštitu intelektualne svojine.²⁰⁰

Dilema o GMO nisu pošteđene ni manje razvijene zemlje, U susednoj Hrvatskoj 2004. godine doneta je tzv. „Lošinjska deklaracija o biotičkom suverenitetu”, koja je nastala u okviru 3. Lošinjskih dana bioetike, nakon okruglog stola o GMO i biološkoj suverenosti. Motiv za izradu ove deklaracije bio je, pre svega, nepostojanje zakona o GMO u Republici Hrvatskoj, ali i strah da bi nedostatak takvog zakona ugrozio biotičku suverenost Republike Hrvatske. Kada je došlo do pojave novih tehnika genetičkog inženjerstva, od kojih je najpoznatija i najučestalija CRISPR-Cas9 tehnika uređivanja genoma, javio se pokušaj da ona ne potpadne pod Direktivu 2001/18/EC. Nakon

²⁰⁰ Ishtiaq, Muhammad, Muhammad Waqas Mazhar, Mehwish Maqbool, Muhammad Ajajib, Tanveer Hussain, Mahnoor Muzamil, and Mubashir Mazhar. “Biosafety, Intellectual Property Rights (IPR), and Protection (IPP).” In *Genetic Engineering*, pp. 1-22. Apple Academic Press, 2023.

odlaganja odluke, umešao se i Evropski sud pravde kada je doneo presudu br. C-528/16 u kojoj je potvrđeno da je tehnika CRISPR-Cas9, kao i njoj slične tehnike, oblik genetičkog inženjerstva, te da su svi organizmi dobijeni uz asistenciju tih tehnika – genetski modifikovani organizmi. Svaka mutageneza, po definiciji Suda, proizvodi genetski modifikovane organizme i kao takva podleže odredbama pomenute evropske Direktive.²⁰¹

Treba se osvrnuti i na ekološku filozofiju (ekozofiju) indijske autorke Vandane Šiva (*Vandana Shiva*), koja pojmom biopirastvo označava krađu prirodnih dobara zemalja Trećeg sveta, a na primeru patenata i genetički modifikovanih organizama pokazuje na koje se sve načine eksploatiše Treći svet. Patenti oduzimaju mogućnost ljudske kreativnosti, a genetički modifikovani organizmi čine poslednju tačku ljudskog uplitanja u prirodu. Delovanje ljudi na Zemlji dovodi do smanjenja bioraznolikosti, do lokalnih i globalnih ekoloških kriza, a kulminacija ljudskog izrabljivanja prirode ogleda se u klimatskim promenama, kojima ih sistem proizvodnje, koji ih je i stvorio, izrabljuje u svoju korist i tako produbljuje problem klimatskih promena, a ujedno ih maskira kao odgovornost pojedinca.²⁰²

Bitno je videti koje je stanovište i koji su interesi SAD u pogledu izvoza svojih GMO proizvoda. SAD, prema istraživanju Smita i Konga (*Smith & Kong*), imaju tendenciju da izvoze manje GMO useva u zemlje sa jakim režimima intelektualne svojine, patentibilnošću biljaka i pravima na biljne sorte. Ovi rezultati su u skladu sa efektom tržišne moći, gde SAD ograničavaju izvoz u zemlje sa jakom zaštitom da bi izvukle monopolske cene. Drugo, sprovođenje prava intelektualne svojine jača efekat tržišne moći. Treće, efekat tržišne moći je snažan zajedno sa GMO propisima i asinhronim odobrenjima. Četvrto, efekat tržišne moći je veći za useve koji se samooprašuju u odnosu na hibride. Međutim, takođe nalazimo premiju cena u zemljama sa manje lakog pristupa tržištu SAD, sa više domaće proizvodnje GMO i sa slabim zahtevima za sledljivost. Ove karakteristike igraju i jaču ulogu od prava intelektualne svojine u određivanju cene.²⁰³

²⁰¹ Kelam, Ivica. "Važnost biotičkog suvereniteta u kontekstu budućih promjena pravne regulacije genetički modificiranih usjeva u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj." *Filozofska istraživanja* 42, no. 2 (2022): 251-269.

²⁰² Čavar, Teo. "Ekozofija Vandane Shiva." PhD diss., University of Zagreb. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Philosophy, 2022.

²⁰³ Smith, Pamela, and Xiangwen Kong. "Intellectual property rights and trade: The exceptional case of GMOs." *The World Economy* 45, no. 3 (2022): 763-811.

Osim genetski modifikovanih biljaka, napori da se proizvode životinjski proizvodi iz ćelijskih kultura ili genetski modifikovanih mikroba kao što je kvasac, a ne direktno iz tela životinja, postali su istaknutiji i uspješniji od 2013. godine, kada je Mark Post (*Mark Post*) otkrio prvi ćelijski kultivisan hamburger. Od tada je veliki broj *start-up* kompanija obećao da će ćelijski uzgojeno meso verovatno smanjiti emisije ugljenika, smanjiti zemljište i vodu koji se koriste za hranu, smanjiti ili eliminisati patnju životinja na farmama i na kraju nadmašiti konvencionalne životinjske proizvode u pogledu cene. Evropa i SAD su prostori gde su razvijeni prvi proizvodi od kultivisanog mesa, gde se nalazi većina (iako ne svi) *start-upovi* za kultivisano meso i tržišta koja su najviše na meti sadašnjih kompanija za uzgoj mesa (ne isključujući zemlje poput Singapura i Kine). Međutim, oni nisu računali na negativnu reakciju javnosti. Dosadašnja iskustva oko usvajanja GMO u SAD i Evropi sugerišu da će usvajanje uzgojenog mesa biti sporije, teže i komplikovanije nego što pristalice tehnologije to žele. Meso koje se uzgaja u ćelijama suočice se sa izazovima oko strukture industrije, bezbednosti, neprirodnosti, finansiranja i kontrole intelektualne svojine.²⁰⁴ Istraživanje za razvoj novih GMO proizvoda nastavlja se sporije i sa manje sredstava nego da je tržište za GMO veće, odnosno da se ovaj vid uzgoja proširio na ceo svet. Najveće prepreke sa kojima se danas suočava usvajanje GMO hrane su „nisko poverenje potrošača u bezbednost snabdevanja hranom na ključnim tržištima” (posebno u EU), zabrinutost zbog „dugoročnih efekata na zdravlje i životnu sredinu”, pitanja o korporativnoj kontroli zaliha hrane i „nedovoljne koristi za potrošače od GMO proizvoda”.²⁰⁵ Ukratko, menjanje gena izgleda rizično, uključene su nepouzdanе korporacije, a GMO hrana ne izgleda ništa ukusnija ili bezbednija, delom zato što je većina poljoprivrednih GMO primena išla ka delimičnom smanjenju troškova i povećanju prinosa, od kojih su oba potrošačima manje očigledna, a pri tome nije dovoljno dokazana sigurnost za životnu sredinu.

Pomalo je paradoksalno da su naučni krugovi, kad je GMO u pitanju, ušli u začarani krug i da su skoro svi aspekti posmatranja problematike GMO postali kontroverzni. Stoga se može postaviti i upitnost svih donesenih zakonskih rešenja, jer ako postoje kontroverze oko korisnosti ili štetnosti, onda ni zakonska rešenja nisu zasnovana na naučnom legitimitetu.²⁰⁶

²⁰⁴ Mohorčich, J., and Jacy Reese. “Cell-cultured meat: Lessons from GMO adoption and resistance.” *Appetite* 143 (2019): 104408.

²⁰⁵ Tomas Bernauer. *Genes, trade, and regulation - the seeds of conflict in food biotechnology*. Princeton University Press (2016).

²⁰⁶ Čolaković, Namik, Sadik Bahtić, and Emina Čolaković. “Pravni i ekonomski kontekst gmo proizvodnje i kontroverze oko genetskog inženjeringa.” (2019).

Da li je krađa intelektualne svojine sve češća?

„Akcije trebaju biti primerene sposobnostima ljudi koji ih trebaju realizovati.”

Piter Druker / Piter Draker

Kada se osvrnemo na prošlost, možemo uočiti da je krađe i piraterije bilo uvek. Interesantan je primer krajem devetnaestog veka kada je američka intelektualna svojina bila sve više piratizovana van SAD, posebno u Kanadi. Slično samim Amerikancima, Kanađani su nudili zaštitu intelektualne svojine domaćim (Kanadsko i Britansko carstvo) pronalazačima, autorima i izdavačima, ali nisu nudili zaštitu prava intelektualne svojine strancima (u suštini Amerikancima). Tako su piratske američke publikacije bile široko rasprostranjene u Kanadi, što je izazvalo pometnju među američkim izdavačima i piscima kao što je Mark Tven. Mark Tven je morao na kraju da uspostavi prebivalište u Kanadi da bi zaštitio autorska prava na svoj roman „Kraljević i prosjak”. S obzirom na troškove koji su uključeni, malo je autora to moglo da priušti, tako da su njihova dela faktički bila nezaštićena pravom intelektualne svojine van granica sopstvene države.²⁰⁷

Piraterija lišava proizvođača, a tako i prodavca, svoje dobiti.²⁰⁸ Međutim, uvek treba imati u vidu i glavne izazove implementacije zaštite prava intelektualne svojine sa kojima se suočavaju zemlje u razvoju i predložiti načine implementacije novih obaveza na način koji je u skladu sa nivoom razvoja i tehnološkim potrebama tih zemalja. Takođe, treba uzeti u obzir i javni interes u različitim osetljivim oblastima, posebno u pogledu zdravlja, ishrane, obrazovanja i industrijskog i tehnološkog razvoja.

Plagijatori se nazivaju „lopovi” ili „kriminalci”, a plagijat „zločin”, „krađa”, „pljačka” ili „piraterija”. Plagijat nikada nije, a verovatno nikada i ne bi trebalo da bude gonjen kao krađa. Iako se najčešće tretira kao etičko, a ne kao zakonsko kršenje, osnovna paradigma nepropisnog kopiranja obrađena je izuzetno širokim spektrom građanskih pravnih sredstava, uključujući autorska prava, nelojalnu konkurenciju i moralna prava. Efektivno pravo je, pre svega, proizvod delotvornih normi. Kako se širi jaz između onoga što je zakon i onoga

²⁰⁷ Peng, Mike W., David Ahlstrom, Shawn M. Carraher, and Weilei Stone Shi. “History and the debate over intellectual property.” *Management and Organization Review* 13, no. 1 (2017): 15-38.

²⁰⁸ Gosri, Aksel. “Je li piraterija krađa?” (2009)

što ljudi misle da bi trebalo da bude, zakon o intelektualnoj svojini suočava se sa rastućom krizom, koja se manifestuje u široko rasprostranjenom i flagrantnom kršenju njegovih ograničenja. Suprotno tome, pravilo atribucije zasnovano na normama – uprkos izvesnom kršenju oko ivica – i dalje se, barem od strane onih unutar relevantnih zajednica, smatra da nameće snažan moralni imperativ. Dok tražimo načine da naš zakon o intelektualnoj svojini učinimo robusnijim, bilo bi dobro da pogledamo normativne strukture koje okružuju plagijat za smernice.²⁰⁹

Borba između otvorenog pristupa i vlasnika intelektualne svojine traje, a zakoni o intelektualnoj svojini su pokušaj da se nađe kompromis. Sekjuritizacija intelektualne svojine podiže debatu o zaštiti intelektualne svojine još za jedan nivo više. Kako jezik nacionalne bezbednosti kolonizuje debatu o intelektualnoj svojini, oni koji bi se zalagali za otvoreni pristup, slobodno deljenje informacija, pa čak i transfer tehnologije, naći će se sa još ograničenijim osnovama na kojima mogu da stoje ako se ovom narativnom potezu ne odupre. Budućnost nije svetla kada kada bilo šta što se deli na računaru sada može narušiti nacionalnu bezbednost SAD. Pre otprilike dve decenije intelektualna svojina je počela da se sistematski tretira kao pretnja nacionalnoj bezbednosti SAD. Opseg pretnje je široko zamišljen, tako da uključuje hakovanje, krađu poslovne tajne, deljenje datoteka, pa čak i strane studente koji se upisuju na američke univerzitete. U svakom slučaju, tvrdi se da je ugrožena nacionalna bezbednost SAD, a ne samo njihova ekonomska konkurentnost. Fokus na krađi intelektualne svojine kao bezbednosnom pitanju pomaže da se opravda pojačani nadzor i kontrola nad internetom i njegovim budućim razvojem. Takvo uokviravanje intelektualne svojine ima posledice na to kako razumemo razmenu informacija na internetu i na budućnost diplomatskih odnosa SAD širom sveta.²¹⁰

Takođe imamo i insajdersku krađu intelektualne svojine, koja uključuje incidente u kojima je primarni cilj insajdera krađa poverljivih ili vlasničkih informacija iz organizacije.²¹¹ Krađa intelektualne svojine može se odnositi na nekoga ko krade patente, autorska prava, žigove ili poslovne tajne. To uključuje

²⁰⁹ Green, Stuart P. "Plagiarism, norms, and the limits of theft law: Some observations on the use of criminal sanctions in enforcing intellectual property rights." *Hastings LJ* 54 (2002): 167.

²¹⁰ Halbert, Debora. "Intellectual property theft and national security: Agendas and assumptions." *The Information Society* 32, no. 4 (2016): 256-268.

²¹¹ Moore, Andrew P., Dawn M. Cappelli, Thomas C. Caron, Eric D. Shaw, Derrick Spooner, and Randall F. Trzeciak. "A Preliminary Model of Insider Theft of Intellectual Property." *J. Wirel. Mob. Networks Ubiquitous Comput. Dependable Appl.* 2, no. 1 (2011): 28-49.

imena, žigove, simbole, pronalaskе, liste klijenata i još mnogo toga. Slučajevi krađe intelektualne svojine su izuzetno česti, posebno u savremenoj ekonomiji, i zahtevaju pametan softver za upravljanje intelektualnom svojinom kako bi se izbegli.

Krađa intelektualne svojine iznosi milijarde dolara godišnje širom sveta. Poslednjih godina poboljšан pristup muzici i video-zapisima putem onlajn strimovanja i onlajn prodavnica značajno je smanjio muzičku pirateriju. Dalji prodor u ovakvo ponašanje može se napraviti kroz bolji pristup kupovini na mreži i kroz edukaciju potrošača o etici i rezultatima digitalnog preuzimanja. Godišnji gubici muzičke industrije iznose oko 5–29 milijardi dolara. Mnogi smatraju preuzimanje i „deljenje” muzike i video-zapisa prihvatljivim. Društveni pogled na ponašanje preuzimanja je da je ono nezakonito, ali opšteprihvaćeno.²¹²

Poslovne tajne kao oblik intelektualne svojine postaju sve važnije pitanje u globalnom upravljanju trgovinom. U savremenoj ekonomiji, zasnovanoj na podacima sa ubrzanim tempom inovacija, poslovne tajne su postale jedan od kamena temeljaca strategija preduzeća, delom zato što podaci i algoritmi koji koriste podatke nisu patentibilni ili smisljeno zaštićeni autorskim pravom, ali i zbog relativne lakoće i fleksibilnosti korišćenja poslovnih tajni za zaštitu vredne intelektualne svojine u tehnološki fluidnom okruženju u kojem firme sada funkcionišu. Sa svoje strane, vlade širom sveta uvode nove zakone kako bi proširile i pooštrile zaštitu poslovnih tajni, uključujući i poglavlja trgovinskih sporazuma o intelektualnoj svojini. A imajući u vidu alarmantne procene troškova krađe poslovne tajne od jednog do tri procenta BDP-a naprednih zemalja (što bi samo za SAD iznosilo od 180 do 540 milijardi dolara), poslovne tajne su postale jedan od glavnih izvora kontroverzi u globalnoj ekonomiji, kao i jedan od glavnih pokretača trgovinskog i tehnološkog sukoba između SAD i Kine. S obzirom na to da je zaštita intelektualne svojine mač sa dve oštrice, postoje rizici kolateralne štete po vitalnost savremene inovativno intenzivne ekonomije ekspanzivnije zaštite i strožih krivičnih sankcija. Dok evolucija ekonomije zahteva modernizaciju zaštite intelektualne svojine kako bi se rešio savremeni kontekst krađe poslovne tajne, dostupni dokazi ne podržavaju opsežne tvrdnje o krađi poslovne tajne koje su podstakle međunarodne tenzije i, šire, ukazuju na reformske napore koji se fokusiraju na ažuriranje i

²¹² Reardon, J., McCorkle, D., Radon, A. and Abraha, D., 2019. A global consumer decision model of intellectual property theft. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 13(4), pp. 509-528.

razjašnjavanje režima poslovne tajne sa uravnoteženom perspektivom zaštite vredne intelektualne svojine preduzeća, a da pritom ne potkopavaju dinamiku sistema inovacija.²¹³

Decenijama se patenti koriste za zaštitu ideja i tehnologija. Kroz naučni napredak i konkurentno kapitalističko okruženje u SAD patenti su tokom vremena odobreni i za biološki materijal, kao što su DNK i geni, ali i razne biljke, bilje i začini. Jedan od uslova za prijavu patenta je da ideja ili tehnologija moraju biti nove, međutim postoji mnogo slučajeva u kojima patentirane ideje i tehnologije to nisu. Na primer, kurkuma se u Indiji obično koristi kao lek za zarastanje rana ili ulje, ali ne kao pesticid. Starosedeoci su i mnogim zemljama vekovima tradicionalno koristili mnoge proizvode koje su kompanije u SAD nedavno patentirale. Biološka piraterija tradicionalnog znanja iz Indije od SAD obavljena je direktno upotrebom zakona o patentima, a indirektno kroz ekonomsku moć i kulturni imperijalizam ove zemlje.²¹⁴ Ovaj primer je direktni pokazatelj kako se pravo intelektualne svojine može koristiti i u lošu svrhu, tj. kako pravo jačeg može da ugrožava pravo slabijeg.

Jasno je da su inovacije potrebne za proizvodnju sve tehnološki naprednije robe. Prava intelektualne svojine garantuju da dobit od inovacija prisvaja firma koja ih poseduje i na taj način to bi trebalo da bude podsticaj za inovacije. Međunarodna trgovina, kao i inovacije, presudno su povezane sa ekonomskim rastom. Isto tako, i prava intelektualne svojine su povezana sa inovacijama i rastom. Kada se roba trguje u različitim zemljama i kada firme prenesu deo svoje proizvodnje stranim zemljama, međunarodno priznanje intelektualne svojine je problem. Poštovanje domaće intelektualne svojine je podsticaj za domaću inovativnu aktivnost. Ako država odluči da ne poštuje stranu intelektualnu svojinu, strani inovatori su oštećeni. Međutim, zemlja će biti inovativnija ako poštuje i domaću i stranu intelektualnu svojinu. Poštovanje strane intelektualne svojine stoga nije samo najbolje za globalne inovacije, već donosi i domaće prednosti u smislu tehnološkog napretka i konkurentne prednosti. Indeks globalne konkurentnosti pokazuje da zemlje koje štite intelektualnu svojinu stranaca, kao i svoju sopstvenu, imaju tehnološki sofisticiranije proizvodne procese i da su globalno konkurentnije sa jedinstvenim proizvodima. Intuitivno, strano poštovanje domaće intelektualne

²¹³ Ciuriak, Dan, and Maria Ptashkina. "Quantifying trade secret theft: policy implications." *CIGI Paper* 253 (2021).

²¹⁴ Kumar, Daanyaal R. "United States Patents, Biopiracy, and Cultural Imperialism: The Theft of India's Traditional Knowledge." *Inquiries Journal* 11, no. 10 (2019).

svojine je takođe snažno povezano sa inovacijama. Zemlja ne samo da treba da usvoji snažan režim prava intelektualne svojine da bi uspela u inovativnim naporima, već joj je potrebna široka ekonomska struktura koja vodi inovacijama i trgovini koja uključuje prava intelektualne svojine. Prava intelektualne svojine i za građane i za strance doprinose domaćoj inovaciji i konkurentskoj prednosti. U najboljem je interesu svake zemlje da zaštiti intelektualnu svojinu svojih građana, kao i stranaca.²¹⁵

U ovoj eri brzog tempa globalizacije bilo koja informacija može biti vrlo lako ukradena i modifikovana. Kreacije uma, bilo da su u pitanju ideja, misao, plan, naprava, tehnologija ili fikcija, sve su obuhvaćene pravnim terminom koji se zove intelektualna svojina. Da bi se sprečila zloupotreba intelektualnih sadržaja i ideja, prava intelektualne svojine su veoma bitna. Prava intelektualne svojine su zakonska prava koja obezbeđuju od krađe pisanje, dizajn, izum, metode, umetnička dela, inovacije i intelektualne ideje. Registrovani zaštitni znak, autorska prava ili patentirana ideja, tehnologija ili pronalazak ostaju zaštićeni od krađe. Za svakog budućeg istraživača i preduzetnika veoma je važno da poznaje svoja prava obuhvaćena okriljem prava intelektualne svojine.²¹⁶

Debate o privrženosti Kine globalnim normama intelektualne svojine intenzivirane su kako Kina nastavlja svoj put brzog tehnološkog sustizanja. Kineska glad za tehnologijom je neporeciva – podaci MMF-a pokazuju da je Kina 2018. platila 35.782.960.000 američkih dolara za korišćenje intelektualne svojine, u odnosu na 543.000.000 dolara 1997. godine. Ipak, podstaknuti pričama o industrijskoj špijunaži i prisilnim transferima tehnologije, bivši vlasnici tehnologije zaštitu njihove inovacije dobijaju u Kini. Prema nekim izveštajima kineska krađa intelektualne svojine koštala je SAD od 225 do 600 milijardi dolara godišnje, a reforma intelektualne svojine je svakako ključna tačka u trgovinskim pregovorima između SAD i Kine.²¹⁷ Šaomin Li i Ilan Alon tvrde da je jedini način da se poveća zaštita intelektualne svojine kroz promociju „vladavine zakona“ (pod kojom oni zaista podrazumevaju odgovornost, transparentnost i demokratiju), ali pošto je poštovanje vladavine prava u kineskom političkom sistemu u ovom smislu problematično, ne treba očekivati promene u praksi

²¹⁵ Gmeiner, Robert, and Michael Gmeiner. “Encouraging domestic innovation by protecting foreign intellectual property.” *International Review of Law and Economics* 67 (2021): 106000.

²¹⁶ Zafar, Tabassum. “Intellectual property rights.” *Biotechnology Business-Concept to Delivery* (2020): 147-157.

²¹⁷ Huang, Y., & Smith, J. 2019. China’s second on intellectual property rights is getting better and better. *Foreign Policy*, October 16.

intelektualne svojine u Kini. Drugim rečima, Kina neće reformisati praksu intelektualne svojine, jer to ne može učiniti bez podrivanja čitavog režima. *Miniuan Zhao* tvrdi da će zaštita intelektualne svojine uvek biti rezultat delikatne i dinamičke ravnoteže između državnih interesa, interesa vlasnika intelektualne svojine i lokalnih firmi. Stoga, tvrdi ona, daleko je od izvesnog šta kineska vlada želi da uradi i šta može, ali ona ukazuje na već postignuti napredak. Njeni argumenti su u skladu sa nalazima *Dimitrova*, koji pokazuje da kineska država može biti istovremeno slaba i jaka u svom kapacitetu da sprovodi svoje zakone o intelektualnoj svojini – pokazujući loše i kvalitetne odluke, veliki obim krivičnog gonjenja u slučaju kršenja autorskih prava i žigova i visokokvalitetnih odluka, ali mali obim krivičnog gonjenja u slučaju zakona o patentima.²¹⁸

Položaj zemalja u razvoju i nerazvijenih u politici zaštite intelektualne svojine

„Nezadovoljstvo je poticaj napretka.”

Rabindranat Tagore / Rabindranath Tagore

Kada je u okviru STO stvaran TRIPS, trebalo je da se interesi najrazvijenijih zemalja sveta poštuju na isti način kao i interesi onih manje razvijenih, a najpre nerazvijenih i ekonomski najslabijih zemalja. Međutim, sam sporazum daje sliku kao da su razmotreni i zaštićeni interesi najvećih firmi koje imaju većinu patenata u svetu. Uzimajući u obzir da su patenti u velikom broju širom sveta u vlasništvu velikih korporacija koje potiču iz razvijenih zemalja, zemlje u razvoju tvrdile su da nuđenje monopola prava intelektualne svojine na njihovim tržištima nužno favorizuje ekonomske interese ovih stranih korporacija u odnosu na nacionalne interese.²¹⁹ To znači da je ideju slobodne trgovine i nepostojanja barijera u međunarodnoj trgovini nemoguće sprovesti, a iza „lepih reči” krije se interes jakih industrijskih grupa koje stvaraju monopole. TRIPS

²¹⁸ Athreye, Suma. “China’s intellectual property regime.” *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 58-59.; Dimitrov, M.K. 2009. *Piracy and the state: The politics of intellectual property rights in China*. Cambridge: Cambridge University Press.

²¹⁹ Watal, J. (2001). *Intellectual Property Rights in the WTO and developing Countries*. Cambridge: Oxford University Press.; Deere-Birkbeck, C. (2010). *Developing Countries in the Global IP System Before TRIPS: the Political Context for the TRIPS negotiations*. In: C.M. Correa (Eds.), *Research Handbook on the Protection of Intellectual Property under WTO Rules*. Intellectual property in the WTO. Volume I. Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar Publishing Limited.

sporazum zapravo nije težio slobodnom tržištu, već je, naprotiv, imao za cilj da zaštiti i konsoliduje ekskluzivna prava nosilaca prava intelektualne svojine, uglavnom onih iz razvijenih zemalja, i da istovremeno prenese rente iz siromašnih zemalja u razvoju na one bogate.²²⁰

Položaj zemalja koje nemaju razvijen sistem patentiranja i tehnološki nisu trenutno napredne u okruženju koje surovo želi da zaštiti i eksploatiše svaki mali pomak, inovaciju, kreativnost i drugo, nije nimalo lak. S jedne strane, SAD u svojim sporazumima o slobodnoj trgovini nameću patente biljkama i životinjama, dok EU i Japan, s druge, u korist svojih biotehnoških kompanija, u Konvenciji UPOV (*Union for the Protection of New Varieties of Plants*) podstiču skup pravila sličnih patentima kako bi sprečili farmere da čuvaju seme. U međuvremenu farmaceutske korporacije okrenule su se sporazumima o slobodnoj trgovini kao instrumentima za nametanje strožih pravila koja sprečavaju proizvodnju i trgovinu generičkim lekovima. Za mnoge zemlje i mnoge narode ovi predlozi nisu ništa drugo do ograničavajući, jer to znači da oni moraju:

- proširiti zaštitu za brendirane lekove i ograničiti paralelni uvoz, ometajući dostupnost pristupačnih generičkih lekova;
- započeti patentiranje biljaka i životinja, što znači da farmeri ne mogu da sačuvaju seme ili da reprodukuju rase ribe ili stoke;
- oslobode se „ekranskih” kvota koje daju prednost prikazivanju domaćih filmova;
- početi sa patentiranjem kompjuterskog softvera, na štetu lokalnih programera i kreativnih pokreta otvorenog koda koji sada rastu širom sveta kao jeftinija alternativa za npr. Microsoft;
- proširiti zaštitu autorskih prava, što već stvara ozbiljne probleme studentima, bibliotekama i obrazovnim institucijama;
- suzbijati pirateriju popularne robe široke potrošnje, poput digitalnih proizvoda, odeće i muzike;
- da kršenje prava intelektualne svojine učine krivičnim delom, iako su kod njih prava intelektualne svojine deo građanskog prava.

Ova lista se može nastaviti, a pri tome se velike kompanije, sa jakim pravnim timovima, dovijaju kako bi svaki i najmanji tehnološki pomak zaštitile pravom intelektualne svojine i na taj način onemogućile konkurenciju da napreduje,

²²⁰ World Bank (2002). *Global Economic Prospects and the Developing Countries. Making Trade Work for the World's Poor.* Washington, DC-New York: World Bank.; Srinivasan, T.N. (2002). *Developing Countries and the Multilateral Trading System after Doha.* Economic Growth Center – Center Discussion Paper of Yale University, 842, pp. 1-37.

sve u borbi za dominaciju na tržištu.²²¹ Nažalost, sa takvim stavovima i trendovima sve je teže onima koji nisu u vrhu tehnološki naprednih i industrijski razvijenih zemalja. Osim toga i krajnjim kupcima se na taj način ograničava pravo izbora i dodaju troškovi zaštite intelektualne svojine na cenu proizvoda koji plaćaju. Pored svega toga, sa globalizacijom i razvojem interneta dolazi do konflikta između zaštite prava intelektualne svojine i prava na privatnost, prava na slobodu izražavanja i razne internet slobode, kao i prava na proizvodnju generičkih lekova. Ova i mnoga duga pitanja danas su kontroverzna i već se neko vreme polarizuju dve grupe – grupa zastupnika oštre primene i zaštite prava intelektualne svojine i grupa zastupnika prava na slobodu i individualno privređivanje.

Zbog ozbiljnih implikacija koje poglavlja sporazuma o intelektualnoj svojini TRIPS-plus imaju na široke delove društava, u nekim borbama protiv sporazuma o slobodnoj trgovini, kao što je bila borba protiv sporazuma o slobodnoj trgovini između SAD i Tajlanda, poljoprivrednici i osobe koje žive sa HIV-om/AIDS-om udružili su se u protivljenju ovoj novoj pretnji njihovom opstanku. Izražena je i zabrinutost u vezi sa načinom na koji sporazumi o zaštiti životne sredine EU uključuju odredbe TRIPS-plus, dok autohtoni narodi u mnogim zemljama nastavljaju da zastupaju alternativne okvire za upotrebu i razmenu tradicionalnog znanja, koji osporavaju kapitalističku, komodifikovanu logiku „prava intelektualne svojine” sadržanu u sporazumima o slobodnoj trgovini i investicijama.²²²

Kada je ekonomska moć nekih ugovornih strana prejaka, monopol koji je prirodan rezultat intelektualne zaštite može naneti štetu slabijim stranama. Zaštita prava intelektualne svojine omogućava stvaranje monopola, pa samim tim ograničava konkurenciju i smanjuje društvene koristi za potrošače ograničavanjem industrijske primene tehnologije i znanja slabijih zemalja u razvoju, koje su prinuđene da uvoze skupe strane tehnologije. Nema dovoljno finansijskih sredstava i mogućnosti da ih stvore na svojim domaćim tržištima. Da bi se uravnotežili, ovi suprotstavljeni interesi, sistemi prava intelektualne svojine moraju se pažljivo uspostaviti kako se ne bi sprečila fer i slobodna konkurencija. Oni ne bi trebalo da štite samo interese razvijenih zemalja, već i da podstiču zemlje u razvoju da stvaraju sopstvene inovacije, kao i da zaštite svoje tradicionalno znanje.²²³

²²¹ Intellectual property, <https://www.bilaterals.org/?-intellectual-property->, 4/7/2023.

²²² Intellectual property, <https://www.bilaterals.org/?-intellectual-property->, 4/7/2023.

²²³ Bochańczyk-Kupka, Dominika. "Intellectual property protection strategies in high-developed countries." *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska* 144 (2020): 25-32. p. 30.

Režimi prava intelektualne svojine razlikuju se između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. U razvijenim zemljama režim intelektualne svojine štiti sve kategorije intelektualne svojine snažnim mehanizmima i ima dobro strukturisanu administraciju za stvaranje uslova koji kompenzuju velike investicije u istraživanje i razvoj. Glavni cilj je promovisanje ekonomskog rasta podsticanjem kreativnih i inovativnih aktivnosti.²²⁴ U zemljama u razvoju zaštićeno je uglavnom samo nekoliko tipova prava intelektualne svojine, i to samo na rudimentarni način. Ova vrsta zaštite, odnosno njen nedostatak, omogućava stranim razvijenim firmama da investiraju u zemlje u razvoju promovišući imitaciju. Imitacija je glavni izvor tehnološkog razvoja u ovim zemljama: čini se da je niža zaštita intelektualne svojine najbolji način da se podstaknu profitabilnije domaće aktivnosti, obezbeđujući održiv ekonomski rast. Prenos znanja iz razvijenih zemalja javlja se kao osnova i podsticajni izvor domaćih inovativnih aktivnosti.²²⁵

Prilikom utvrđivanja mogućnosti korišćenja iskustva evropskih zemalja u razvoju kreativne industrije kao pokretačke snage ekonomskog rasta za privrede u tranziciji, Bilan i saradnici (*Bilan et. al.*) proučavali su koncept kreativne industrije i analizirali podatke o svetskim trendovima u razvoju kreativne industrije i karakteristikama ovih procesa u privredama u tranziciji. Na osnovu dobijenih rezultata ključni pokretači na koje treba da utiče državna regulacija u privredama u tranziciji su: obezbeđivanje pristupa finansijama, obezbeđivanje efikasnog sistema obrazovanja na svim nivoima kako bi se obezbedila dostupnost kvalifikovane radne snage i pismenost potrošača kreativnih proizvoda, dostupnost visokokvalitetne infrastrukture i regulatornog sistema. Polazeći od toga, preporuke za razvoj kreativne industrije u privredama u tranziciji strukturisane su u smislu ključnih aktera: vlade, lokalne samouprave (regioni i gradovi), visokoškolske ustanove, kreativne industrije i drugi predstavnici privrede.²²⁶

U istraživanju Mensfield (*Mansfield*) je došao do zaključaka da u relativno visokotehnološkim industrijama, kao što su hemijska, farmaceutska, industrija

²²⁴ Falvey, Rodney E., Neil Foster, and Olga Memedovic. *The role of intellectual property rights in technology transfer and economic growth: theory and evidence*. Geneva: UNIDO, 2006.

²²⁵ Neves, Pedro Cunha, Oscar Afonso, Diana Silva, and Elena Sochirca. "The link between intellectual property rights, innovation, and growth: A meta-analysis." *Economic Modelling* 97 (2021): 196-209.

²²⁶ Bilan, Yuriy, Tetyana Vasilyeva, Olena Kryklii, and Gulbarshyn Shilimbetova. "The creative industry as a factor in the development of the economy: dissemination of European experience in the countries with economies in transition." *Creativity Studies* 12, no. 1 (2019): 75-101.

mašina i električne opreme, sistem zaštite intelektualne svojine u zemlji često ima značajan uticaj na veličinu i vrstu tehnološkog transfera i direktnih investicija u tu zemlju japanskih, nemačkih i preduzeća iz SAD.²²⁷

Srbija je imala na polju prava intelektualne svojine malo drugačiji razvojni put, jer je već i u doba socijalizma privreda imala neke oblike tržišne privrede, pa su i prava proistekla iz privatne intelektualne svojine imala odlike zapadnog neoliberalnog koncepta. Kada je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju 2008. godine, ona je već imala zakone u oblasti prava intelektualne svojine koji su u dobroj meri bili usklađeni sa pravom EU i TRIPS sporazumom.²²⁸

Uticaj promena u patentnoj politici na inovacije u jednoj studiji koja je uzela u obzir 60 država tokom 150 godina i 177 promena patentne politike pokazao je nedostatak pozitivnog uticaja jačanja patentne zaštite na inovacije. Rezultat je protiv intuicije ekonomista da podsticaji utiču na ponašanje i u suprotnosti je sa nalazima u literaturi o „zakonima i finansijama” da jača imovinska prava (npr. ona koja vlasnicima kapitala daju više prerogativnosti) podstiču ekonomski rast. Kratkoročno gledano, na primer, povećana strana ulaganja mogu „izgurati” inovacije domaćih subjekata. Dugoročno, kao što sugerišu iskustva indijske i izraelske industrije informacionih tehnologija, povećanje inostranog patentiranja i ulaganja može biti važan kanal kroz koji se podstiču domaće inovacije.²²⁹ Uprkos ovim upozorenjima, neuspeh domaćeg patentiranja da reaguje na poboljšanja patentne zaštite i, posebno, slabi efekti uočeni u zemljama u razvoju bili su prilično upečatljivi. Uticaj pojačane patentne zaštite može jednostavno biti mnogo manji na inovativne aktivnosti nego što se pretpostavlja u velikom delu ekonomske i političke literature.²³⁰

²²⁷ Mansfield, Edwin, ed. *Intellectual property protection, direct investment, and technology transfer: Germany, Japan, and the United States*. Vol. 27. World Bank Publications, 1995.

²²⁸ Marković, Slobodan. “Položaj Srbije u globalnoj i evropskoj harmonizaciji prava intelektualne svojine.” *Pravo i privreda* 60, no. 3 (2022): 425-446. 436.

²²⁹ Branstetter, Lee G., Raymond Fisman, and C. Fritz Foley. 2006. “Do Stronger Intellectual Property Rights Increase International Technology Transfer? Empirical Evidence from US Firm-Level Panel Data.” *Quarterly Journal of Economics*, 121(1): 321-49.

²³⁰ Lerner, Josh. “The empirical impact of intellectual property rights on innovation: Puzzles and clues.” *American Economic Review* 99, no. 2 (2009): 343-348.

SPECIFIČNA PITANJA INTELEKTUALNE SVOJINE I MEĐUNARODNIH EKONOMSKIH ODNOSA

„Ako čovek ne zna ka kojoj luci plovi, nijedan vetar nije povoljan.”

Seneka / Seneca

Intelektualna svojina i održivi razvoj

„Ne moramo da žrtvuemo snažnu ekonomiju za zdravu životnu sredinu.”
(*We don't have to sacrifice a strong economy for a healthy environment.*)

Denis Viver / Dennis Wever

Konvencionalni pristupi ekonomskom rastu – „rastimo sada, očistimo kasnije” – počeli su da dovode u pitanje održivi razvoj sve većeg broja svetskih ekonomija, dovodeći budućnost čitavih privreda i društava u opasnost. Postepeno je postalo jasno da je neophodno preduzeti odlučne korake ka promenama na konvencionalnom načinu ostvarivanja ekonomskog rasta.²³¹ Okretanje održivom razvoju i tzv. „zelena tranzicija” je velika ideja za rešavanje krize i obnovu privrede i društva od učestalih svetskih kriza. To je način za anuliranje postojećih strukturnih neravnoteža i pogrešnih koncepcija reaktivnih politika, kao i platforma za održiv ekonomski rast koji je u skladu sa ograničenjima prirode. Ovaj pristup je posebno pogodan za privrede u razvoju u njihovom nastojanju da dostizanje razvijenih zemalja ostvare novom industrijalizacijom.²³²

Postoje mišljenja da je u sporazumima o slobodnoj trgovini Evropske unije potrebno jačanje radnih i ekoloških standarda. Što se tiče suštine ovih standarda, umesto da se bave nejasnim aspiracijama ili mekim pravom, fokus

²³¹ Tošović-Stevanović, Aleksandra, Sanja Jelisavac Trošić, and Vladimir Ristanović. “Eco-efficiency and sustainable agricultural development in Central and Southeast Europe.” *Međunarodna politika* 74 (2023): 107-132. https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2023.74.1187.5 p. 109.

²³² Đuričin, Dragan, Iva Vuksanović-Herceg, and Vukašin Kuč. “How a structural crisis is flipping the economic script and calling for the green transition in Serbia.” *Ekonomika preduzeća* 71, no. 1-2 (2023): 1-29.

poglavlja o održivosti u sporazumima o slobodnoj trgovini EU treba da bude na učvršćivanju postojećih međunarodnih obaveza (na primer, kao što su one u Pariskom sporazumu o klimatskim promenama). Pored toga, takozvane klauzule o neregresiji i neizvršenju zabranjuju smanjenje zaštite prema domaćim zakonima o održivosti, pod uslovom da to podstiče ili utiče na trgovinu ili investicije. Međutim, formulacija ovih klauzula nije konzistentna. Kako se nakon Bregzita pojavljuju i u nedavnom trgovinskom sporazumu EU-UK, potreba za odgovarajućim tumačenjem verovatno će postati hitna. Takođe, privatni akteri uključeni u praćenje primene standarda o radu i životnoj sredini u sporazumima o slobodnoj trgovini trebalo bi da dobiju pravo na peticiju da zahtevaju detaljne istrage o svim kršenjima koja su identifikovali, kako od same EU, tako i od njenih trgovinskih partnera. Osim toga, radne i ekološke obaveze nisu drugorazredne. To je dokazao i izveštaj panela objavljen u januaru 2021. godine o radnom sporu između EU i Koreje, koji je pokazao da se pravna priroda mnogih standarda održivosti ne razlikuje od drugih normi o slobodnoj trgovini koje su predmet redovnog rešavanja sporova. Shodno tome, svi sporovi u vezi sa sporazumom o slobodnoj trgovini treba da se rešavaju kroz isti mehanizam i da rezultiraju obavezujućim presudama. A što se tiče sankcija, one pre dopunjuju nego što su u suprotnosti sa promotivnim pristupom EU prema održivosti. Preporuka je da EU uključi finansijske kazne u svoje buduće sporazume o slobodnoj trgovini kao primarni mehanizam za podsticanje usklađenosti. Pored toga, EU bi trebalo da doda ciljne sankcije svom alatu, ograničavajući snabdevanje koje je umešano u prekršaje u vezi sa radom i životnom sredinom. Svakako, jačanje i sprovođenje standarda održivosti funkcioniše u oba smera. To će staviti dodatnu odgovornost na EU i njene države članice, kao i za zaštitu njihove radne snage i životne sredine.²³³

U Srbiji ne postoji sistemski pristup razvoju kreativnih industrija. Ovaj sektor nalazi se na marginama razvojnih strategija, a mere koje se preduzmaju su *ad-hock*, parcijalnog i kratkoročnog karaktera i često nisu usaglašene sa drugim prioritetima i merama (privatizacija, održivi razvoj, ekologija, jačanje pravnog sistema, reforma javnog sektora, razvoj turizma, ekonomski rast, inkluzija socijalno ranjivih grupa, socijalno preduzetništvo, razvoj malih i srednjih preduzeća i sl.).²³⁴ Razvoj, podsticanje kreativnih industrija i zaštita intelektualne svojine, a u okviru toga i odnos prema održivom razvoju, u našoj

²³³ Bronckers, Marco, and Giovanni Gruni. "Retooling the sustainability standards in EU Free Trade Agreements." *Journal of International Economic Law* 24, no. 1 (2021): 25-51.

²³⁴ Mikić, Hristina. "Razvoj kreativnih industrija u Srbiji-mogućnosti i ograničenja." *Ekonomski vidici* 21, no. 2-3 (2016): 101-116.

zemlji razvija se samo zahvaljujući usaglašavanjima sa Evropskom unijom, a nikako kao samostalno dobro koje bi donelo koristi svim učesnicima u privredi i stanovništvu uopšte.

Inovacije imaju primarnu ulogu u današnjem modelu ekonomskog rasta i smatraju se bitnim faktorom održivog razvoja. Zbog toga je potrebno definisanje adekvatne inovacione politike, kao i izgradnja inovacione klime, koju treba ojačati kako na makro, tako i na nivou poslovnih subjekata. Najveći broj poslovnih subjekata u industriji Srbije svoju konkurentnost ne temelji na razvoju inovativnosti, kao što je praksa u razvijenim zemljama. Preporuka srpskoj privredi je donošenje održive razvojne strategije i obezbeđenje da se rast ostvari kroz inovacije, kao i usaglašenosti između opšte razvojne strategije i strategije inovativnosti. Srbija nema zavidan nivo inovativnih aktivnosti i podsticaje za inovacije. Pravac u kojem poslovni subjekti u industriji Srbije mogu da se razvijaju u tranzicionom okruženju, koji će omogućiti održivi razvoj, jeste inovativni pristup realnim potrebama tržišta. Ovaj pravac će početi od strukture koja ima najveći potencijal za otvaranje novih radnih mesta, kao i mogućnosti iskorišćavanja kreativnosti, veštine i nadarenosti, uz optimalno korišćenje prirodnih resursa. Da bi poslovni subjekti u industriji Srbije uspeali da izgrade svoju konkurentnost i bili važan faktor održivog razvoja i poslovnog uspeha, veliku pažnju moraju da usmere na korišćenje informaciono-komunikacionih tehnologija, te sticanje novih znanja i veština kroz sistem doživotnog obrazovanja.²³⁵

U cilju stalnog povećanja privrednog razvoja, a uz stalni rast stanovništva, došlo je do prekomernog korišćenja prirodnih resursa u svetu. Savremeno društvo veoma opterećuje životnu sredinu i sve segmente društveno-ekonomskog sistema. To je uslovalo traženje dugoročnog rešenja u odnosu na trenutno trošenje svetskih resursa, te stvaranje koncepta održivog razvoja. Na samitu održanom 25. septembra 2015. Ujedinjene nacije usvojile su Agendu za održivi razvoj do 2030. godine (Agenda 2030), u okviru koje je usvojeno 17 ciljeva održivog razvoja. Agenda 2030 je univerzalna strategija i od zemalja potpisnica se očekuje da mobilizuju sve resurse za postizanje ovih ciljeva. Tih 17 ciljeva obuhvataju tri dimenzije održivog razvoja: ekonomski rast, socijalno uključivanje i zaštitu životne sredine. Sa konstatacijom da održivi razvoj danas ne može biti spontan, dolazi i do spoznaje da proces moraju da vode međunarodne organizacije, nacionalne države, lokalne samouprave, pa sve do

²³⁵ Mitrović, Vladimir, and Ivana Mitrović. "Politika inovacija poslovnih subjekata u industriji kao faktor održivog razvoja u tranzicionom okruženju." *Ekonomski signali* (2020) 658: 497-11.

kompanija i pojedinaca.²³⁶ Republika Srbija je učestvovala u razvoju i pisanju Agende 2030 o održivom razvoju, međutim, i pored preuzetih obaveza, čini se da održivi razvoj nije opšteprihvaćena paradigma razvoja u Srbiji.²³⁷

Potrebno je istaći i opasnost koju donosi tzv. zeleno pranje/zataškavanje (*greenwashing*). Zeleno pranje predstavlja svesno i ciljano predstavljanje poslovanja pojedinca, preduzeća ili neke organizacije ekološki održivijim nego što je to u praksi slučaj. Na taj način želi se iskoristiti rastuća potražnja za ekološki prihvatljivim proizvodima. Zbog toga je bitno imati informacije koje potvrđuju autentičnost, promovišu razvoj održivih proizvoda, štite prava intelektualne svojine za dobavljače zelenih proizvoda i snabdevanje potrošača zelenim proizvodima. Potrošačima su potrebne ključne informacije koje osiguravaju poreklo zelenih proizvoda.²³⁸

Postoje mnogobrojni izazovi koji se odnose na održivost i razvoj u širem smislu. Prepoznavanje potrebe društva da se uhvati u koštac sa izazovima obezbeđivanja održivog razvoja veoma je bitno. Takođe, treba uočiti da uspeh održivog razvoja zavisi od zakonskih mehanizama za očuvanje znanja i razvoj novih znanja. Da bi ti mehanizmi doprineli i inovacijama i razvoju znanja, kao i održivosti, verovatno bi morali da budu tržišno zasnovani i konkretni. Uloga prava intelektualne svojine u postizanju ciljeva održivog razvoja jedva je vidljiva u Agendi 2030 (iako je to naglašeno na drugim mestima), dok se važnost tehnologije i tehnološkog razvoja naglašava svuda. Na taj način možemo videti ne samo važnost već i složenost i dvosmislenost intelektualne svojine kao alata za promovisanje održivog razvoja, kao i ukazivanje na moguće alternative zaštiti intelektualne svojine u unapređenju inovacija u korist održivog razvoja. U tom pogledu pojednostavljene pristupe – kao što su polarizovana diskusija o tome da li prava intelektualne svojine ometaju pristup resursima ili podstiču inovacije neophodne za razvoj održivog razvoja – treba izbegavati barem na opštem nivou, pošto se uloga i uticaj prava

²³⁶ Jelisavac Trošić, Sanja, Tošović Stevanović, Aleksandra, Benhida, Zakia, Challenges of Sustainable Development and Implementation of the Sustainable Development Goals of Serbia and the Countries in the Region, *International Review*, Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, No 1-2, 2023, pp. 79-89, <https://www.international-review.com/index.php/ir/issue/view/24/6> DOI: 10.5937/intrev2302085J

²³⁷ Vučić, Vladan. "Srbija 2030: Agenda održivog razvoja–izazovi i ograničenja." *Horizonti menadžmenta* 2, no. 1 (2022): 53-75.

²³⁸ Nygaard, Arne, and Ragnhild Silkoset. "Sustainable development and greenwashing: How blockchain technology information can empower green consumers." *Business Strategy and the Environment* 32, no. 6 (2023): 3801-3813.

intelektualne svojine mogu razlikovati. Postoje višestruki aspekti intelektualne svojine u odnosu na održivi razvoj i čitav niz različitih uglova o tome kako intelektualna svojina može da igra ulogu u politici održivog razvoja. U tom pogledu opšti i univerzalni pristup teško da je moguć. Naprotiv, važno je uzeti u obzir „lokalne potrebe, nacionalne interese, tehnološke sposobnosti i institucionalne kapacitete i uslove javnog zdravlja” zbog „razlike u ekonomskim uslovima, imitativnim ili inovativnim kapacitetima, istraživačko-razvojnoj produktivnosti, i dostupnosti ljudskog kapitala. Inovativni model koji dobro funkcioniše u jednoj zemlji možda neće odgovarati potrebama i interesima druge”. Dakle, iako je održivi razvoj globalni fenomen i odgovornost, zaista postoje problemi koji se tiču traženja globalnih ili univerzalnih rešenja za međuodnos između intelektualne svojine i održivog razvoja.²³⁹

Danas se već mogu naći i stavovi o strateškoj ulozi intelektualnog kapitala za postizanje ciljeva održivog razvoja. Iako su empirijske i teorijske studije pokazale pozitivnu vezu između intelektualnog kapitala i održivosti, dublje istraživanje njihovog međuodnosa ostaje oblast koja je tek u nastajanju i od koje se očekuje sve veći značaj. Iako trenutno ne postoji eksplicitna specijalizacija u ovoj temi, diskusije ukazuju na to da neki od 17 ciljeva održivog razvoja počinju da se istražuju više od drugih (npr. kvalitetno obrazovanje, infrastruktura, zdravstvo, gradovi i zajednice) i da se tek nedavno neke studije specijalizuju posebno za važnost tehnologije za rešavanje ciljeva održivog razvoja.²⁴⁰

Odgovarajući na decenijske kritike, modna industrija je počela ubrzano da se inovira u cilju da promovise održivost i promeni kulturu potrošnje i proizvodnje brze mode. Mnoge od ovih inovacija razvile su nove pridošlice u industriji u vidu preduzetničkih poduhvata, zagovarajući nove tehnologije i poslovne modele, pa je shodno tome došlo do priliva nove intelektualne svojine. Međutim, uloga intelektualne svojine u promovisanju održivosti je još uvek sporna, jer se tvrdilo da je u stanju da podstakne održive inovacije, kao i da spreči njihovo širenje i usvajanje. Intelektualna svojina može omogućiti saradnju sa postojećim

²³⁹ Rognstad, Ole-Andreas, and Inger B. Ørstavik. "Intellectual property and sustainable markets: Introduction." In *Intellectual Property and Sustainable Markets*, pp. 1-11. Edward Elgar Publishing, 2021.

²⁴⁰ Secundo, Giustina, Valentina Ndou, Pasquale Del Vecchio, and Gianluigi De Pascale. "Sustainable development, intellectual capital and technology policies: A structured literature review and future research agenda." *Technological Forecasting and Social Change* 153 (2020): 119917.

preduzećima, podržati stvaranje novih tržišta i ponude vrednosti i pomoći u podizanju svesti o pitanjima održivosti saopštavanjem vrednosti i legitimiteta, obezbeđivanjem slobode rada, olakšavanjem imitacije, omogućavanjem licenciranja i zaštitom konkurentske prednosti. No postoje brojni institucionalni problemi u vezi sa inovacijama, proizvodnjom i kulturom potrošnje u modnoj industriji koji predstavljaju izazov za efikasnost sistema intelektualne svojine u smislu omogućavanja održivosti. Na kraju se u ovom slučaju, na primeru modne industrije, može videti da su potrebne potencijalne promene sistema intelektualne svojine. To bi uključivalo i olakšavanje funkcionisanja održivije kulture proizvodnje i potrošnje, posebno promovisanjem pravičnije raspodele potencijala za sticanje vrednosti duž lanca vrednosti.²⁴¹

Intelektualna svojina i investicije

„Život je kratak, sticanje znanja dugo, iskustvo varljivo, a povoljna prilika trenutačna.”

Hipokrat

Potrebno je obratiti pažnju na karakteristike nacionalnih pravnih sistema koji se koriste za zaštitu intelektualne svojine i, s tim u vezi, kako su oni ugrađeni u strane direktne investicije. Formalni i neformalni institucionalni aranžmani imaju uticaj na to kako režimi intelektualne svojine utiču na transakcione troškove i rizik povezan sa pretvaranjem vlasničkih prava nad intelektualnom svojinom u ekonomska prava. Smatra se da neformalne institucije utiču na ponašanje agenata uključenih u sprovođenje zakonskih prava. Ovo ponašanje utiče na to kako se zakon o intelektualnoj svojini primenjuje i na taj način utiče na efikasnost režima intelektualne svojine kako bi se obezbedila ekonomska prava od korišćenja imovine intelektualne svojine. Koristeći podatke o spoljnim stranim direktnim investicijama iz SAD u 42 zemlje domaćina, rezultati studije Papageorgiadisa (*Papageorgiadis et. al.*) otkrivaju da snaga neformalnih institucija povezanih sa sprovođenjem intelektualne svojine u zemlji direktno utiče na ishode i pozitivno umanjuje efekat formalno-pravnih aspekata zakona o intelektualnoj svojini na tokove stranih direktnih investicija. Rezultati ističu važnost neformalnih

²⁴¹ van Santen, Sarah. “Changing the Fast Fashion Paradigm: The Role of Intellectual Property and Sustainable Entrepreneurship.” Available at SSRN 4589180.

institucionalnih aspekata povezanih sa ponašanjem izvršitelja kada koriste nacionalne pravne sisteme za zaštitu prava intelektualne svojine u prekograničnim transakcijama.²⁴²

Kada se ispituje veza između zaštite prava intelektualne svojine i priliva stranih direktnih investicija u zemljama niskog i nižeg srednjeg dohotka, ne može se doći do jasnog zaključka. Jaka zaštita intelektualne svojine zapravo može i smanjiti količinu stranih direktnih investicija koje dolaze u zemlju. Odnos između stranih direktnih investicija i prava intelektualne svojine je komplikovan i daje različite rezultate kada ga proučavaju ekonomisti. Glas i Saggi, Braga i Fink i Majer i Fister otkrili su da jačanje prava intelektualne svojine može imati negativan uticaj na priliv stranih direktnih investicija, dok su *Li* i *Mensfeld*, *Nunenkamp* i *Spac*, kao i *Javorčik* otkrili da investicije imaju tendenciju povećanja sa boljom zaštitom intelektualne svojine.²⁴³ Nameće se zaključak da su potrebna dalja istraživanja da bi se u potpunosti razumela veza između intelektualne svojine i stranih direktnih investicija u zemljama sa nižim prihodima, idealno sa velikim uzorkom i detaljnim podacima.²⁴⁴

Međunarodna proizvodnja putem stranih direktnih investicija danas je prilično uobičajena zbog tehnološkog napretka koji unapređuje transport i telekomunikacije. Dostupnost stranih direktnih investicija omogućava firmama da izaberu da proizvode robu u zemlji ili inostranstvu, što znači da jačanje zaštite

²⁴² Papageorgiadis, Nikolaos, Frank McDonald, Chengang Wang, and Palitha Konara. "The characteristics of intellectual property rights regimes: How formal and informal institutions affect outward FDI location." *International Business Review* 29, no. 1 (2020): 101620.

²⁴³ Glass, A. J., & Saggi, K. (2002). Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investments. *Journal of International Economics*, 56(2), 387-410.; Braga, C., & Fink, C. (1998). The relationship between intellectual property rights and foreign direct investment. *Journal of Comparative and International Law*, 9(163), 163-187.; Mayer, T., & Pfister, E. (2001). Do stronger patent rights attract foreign direct investment? Evidence from French multinationals' location. *Region Et Développement*, 13(1), 99-122; Lee, J., & Mansfield, E. (1996). Intellectual Property Protection and U.S. Foreign Direct Investment. *The Review of Economics and Statistics*, 78(2), 181-186; Nunnenkamp, P., & Spatz, J. (2004). Intellectual property rights and foreign direct investment: A disaggregated analysis. *Review of World Economics*, 140(3), 393-414.; Javorcik, B. S. (2004). The composition of foreign direct investment and protection of intellectual property rights: Evidence from transition economies. *European Economic Review*, 48(1), 39-62.

²⁴⁴ Borovitsky, Daria. "Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment in Low Income Countries." (2020).

prava intelektualne svojine u jednoj zemlji izaziva uticaje među zemljama zbog prilagođavanja obrasca proizvodnje za preduzeća kao odgovor na ovu promenu politike. Pošto jača zaštita prava intelektualne svojine smanjuje rizik od imitacije za firme koje proizvode u zemljama u razvoju kroz strane direktne investicije, uobičajeno je uverenje da takva politika može imati koristi i za razvijene i zemlje u razvoju. Za razvijene zemlje jača zaštita prava intelektualne svojine podstiče inovacije zahvaljujući smanjenju rizika od imitacije. Zemlje u razvoju mogu imati koristi od snažnije zaštite intelektualne svojine tako što će privući preduzeća da proizvode u tim zemljama. Povećanje aktivnosti stranih direktnih investicija takođe ima dodatne prednosti smanjenja relativnih zarada između razvijenih i zemalja u razvoju i donošenje najsavremenijih tehnologija u zemlje u razvoju. Kompanije, u isto vreme, mogu smanjiti troškove proizvodnje prebacivanjem proizvodnje iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju. Međutim, postoje i protivljenja snažnijoj zaštiti prava intelektualne svojine, jer je sumnjivo da li ona zaista povećava stopu inovacija i istovremeno smanjuje relativnu razliku u zaradama između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Gledano globalno, inovacija se najčešće dešava na severu, dok se imitacija dešava na jugu. Kompanije sa juga mogu da imitiraju ili robu proizvedenu na severu, ili robu koju proizvode multinacionalne kompanije na jugu. Ako je cilj jačanja zaštite intelektualne svojine roba proizvedena na severu, onda takva promena politike smanjuje stopu inovacija i povećava relativnu platu sever-jug na duži rok. Međutim, efekti na dugoročnu stopu inovacija i relativnu platu sever-jug se obrću ako je cilj multinacionalna roba proizvedena na jugu. Što se tiče obrasca proizvodnje, jačanje zaštite intelektualne svojine povećava dugoročni obim stranih direktnih investicija i južne proizvodnje imitirajući robu koju proizvode multinacionalne kompanije, a smanjuje dugoročne obime severne proizvodnje i južne proizvodnje koja imitira robu proizvedenu na severu, bez obzira na cilj jače zaštite intelektualne svojine. Kvantitativna analiza ukazuje da dve politike jačanja zaštite intelektualne svojine izazivaju gubitke u blagostanju i za severne i za južne potrošače ako se uzmu u obzir akumulirani efekti tokom tranzicione dinamike.²⁴⁵

Pravo intelektualne svojine je deo poslovnog okruženja, a stroža prava intelektualne svojine u poslovanju dobar su podsticaj za unapređenje blagostanja obe strane. Međutim, na oligopolskom tržištu sa vertikalnim inovacijama stroža zaštita prava intelektualne svojine šteti i severu i jugu. Na monopolističkom tržištu konkurencije sa horizontalnim inovacijama stroža

²⁴⁵ Chen, Hung-Ju. "Innovation and FDI: Does the target of intellectual property rights protection matter?" *Journal of International Money and Finance* 118 (2021): 102458.

zaštita prava intelektualne svojine donosi koristi za oba regiona na kratak rok, ali štete i severu i jugu na dugi rok. Vreme je da se izgradi bolje okruženje za intelektualnu svojinu, ali se moraju uzeti u obzir troškovi politike sprovođenja patenata i trgovinske barijere.²⁴⁶

Korisni su nalazi koje je doneo rad Lija i saradnika (*Li et. al.*), koji je empirijski analizirao uticaj zaštite intelektualne svojine zemlje domaćina na kineske strane direktne investicije, koristeći panel podatke o zalihama stranih direktnih investicija u 109 zemalja domaćina i nivoima zaštite intelektualne svojine. Na osnovu rezultata regresije zaključuje se da zaštita intelektualne svojine zemlje domaćina ima značajan uticaj na kineske strane direktne investicije. Može se videti da trgovinska otvorenost zemlje domaćina pojačava uticaj zaštite intelektualne svojine na strane direktne investicije. Utvrđen je pozitivan efekat zaštite prava intelektualne svojine zemlje domaćina na kineske strane direktne investicije i on je jači u zemljama duž kineske inicijative „Pojas i put”. Za zemlje sa nižim stepenom zaštite intelektualne svojine od Kine pozitivan efekat zaštite je slabiji nego u zemljama sa višim stepenom zaštite intelektualne svojine. Što je viši nivo ekonomskog razvoja zemlje domaćina, to je veći uticaj zaštite intelektualne svojine na kineske strane direktne investicije. Kako se nivo zaštite intelektualne svojine zemlje domaćina poboljšava, on promovise strane direktne investicije iz Kine.²⁴⁷

Kreatorima politike se može preporučiti da stvore dobro tržišno i pravno okruženje za strana preduzeća, da bi privukli više i kvalitetnije strane direktne investicije. Konkretno, kreatori politike mogu da preduzmu mere kako bi omogućili odeljenjima, tj. Ministarstvima, da pojednostave procedure, poboljšaju efikasnost i usluge kako bi se olakšala strana ulaganja. Kreatori politike takođe treba da poboljšaju zakon o stranim ulaganjima kako bi privukli investicije stranih firmi sa naprednom tehnologijom i sposobnostima upravljanja. Takođe bi trebalo da se obezbede jednaka zaštita prava intelektualne svojine stranih firmi i da se ojača zaštita prava intelektualne svojine kroz poboljšanje zakona i propisa o intelektualnoj svojini i pojačavanje suzbijanja povreda prava intelektualne svojine kako bi se poboljšali efekti prelivanja stranih direktnih investicija i apsorpcioni kapacitet lokalnih firmi. To je ključno za akumulaciju konkurentskih prednosti

²⁴⁶ Hu, Debao, Zhengkai Liu, and Jing Zhao. “Will Intellectual Property Rights Policy Increase Foreign Direct Investment and Promote Technological Innovation?.” *Mathematical Problems in Engineering* 2021 (2021): 1-11.

²⁴⁷ Li, Fengchun, Ting Liang, and Xiang Zhou. “How does intellectual property protection in the host country affect outward foreign direct investment?.” *Research in International Business and Finance* 58 (2021): 101476.

lokalnih firmi i povećanje stranih direktnih investicija. Osim toga, kreatori politike treba da formulišu diferencirane politike zaštite intelektualne svojine u skladu sa stepenom ekonomskog razvoja njihove zemlje. Zemlje sa visokim dohotkom mogu primeniti strožu zaštitu prava intelektualne svojine, jačajući pozitivan efekat stranih direktnih investicija. Međutim, stroga zaštita prava intelektualne svojine u zemljama sa višim srednjim prihodima slabi taj pozitivan efekat. Stoga ove zemlje treba da usvoje politike zaštite intelektualne svojine koje su u skladu sa njihovim stvarnim uslovima. Jačina zaštite intelektualne svojine treba da bude odgovarajuća, a zaštita njenih prava postepeno da se jača sa razvojem ekonomskih i tehnoloških sposobnosti. Zemlje sa nižim srednjim i niskim prihodima treba da ojačaju zaštitu prava intelektualne svojine usavršavanjem zakona o intelektualnoj svojini i unapređenjem sprovođenja zakona kako bi stečeno znanje emigranta u inostranstvu moglo da se vrati u matične zemlje i da se u njima koristi, što poboljšava konkurentsku prednost lokalnih firmi i poboljšava njihovu sposobnost da investiraju u inostranstvu.²⁴⁸

Prema tome, uprkos dugogodišnjoj debati koja se odvija kako na teorijskom, tako i na empirijskom nivou, istraživanja o odnosu između stranih direktnih investicija i prava intelektualne svojine ostaju dvosmislena i nedovoljna. Kao rezultat toga veza između snage zaštite intelektualne svojine i sklonosti multinacionalnih kompanija da investiraju nije dokazana i zavisi od brojnih faktora.²⁴⁹

Uloga intelektualne svojine u podizanju konkurentnosti

„Nema nenadoknadive prednosti. Konkurencija uvek ima vremena da Vas stigne.”

M. Mekormek / M. Mc Cormack

Istraživanje intelektualnog kapitala doprinosi razumevanju nove prirode konkurentnosti nacionalnih ekonomija. Ekonomija bazirana na znanju zasniva se na sve značajnijem udelu nematerijalnih faktora proizvodnje. Razumevanje

²⁴⁸ Zhang, Huiying, and Yikang Liu. “Do foreign direct investment and migration influence the sustainable development of outward foreign direct investment? From the perspective of intellectual property rights protection.” *Sustainability* 14, no. 9 (2022): 5364.

²⁴⁹ Noon, Paul, Glauco De Vita, and Lindsey Appleyard. “What do we know about the impact of intellectual property rights on the foreign direct investment location (country) choice? A review and research agenda.” *Journal of Economic Surveys* 33, no. 2 (2019): 665-688.

uloge nematerijalnih faktora kao ekonomskih pokretača i osnove za sticanje konkurentne prednosti je od strateškog značaja, kako za privredu, tako i za pojedinačne privredne subjekte. Inovacije i znanje su nove mere konkurentnosti na globalnom nivou. Dobro iskorišćeni intelektualni potencijali u dužem vremenskom periodu daju pozitivne efekte i održavaju konkurentnost zemlje stabilnom kada se kontinuirano unapređuju kroz inovacije, obogaćivanje znanja, razvoj ljudskog kapitala i poslovnih mreža. U okviru globalne konkurentnosti zemalja potrebno je posebno se osvrnuti na ulogu intelektualnog kapitala u njegovoj poziciji na svetskoj lestvici konkurentnosti, kao i na uslove za iskorišćavanje potencijala intelektualnog kapitala na nivou jedne zemlje.²⁵⁰

Inovacije se danas smatraju ključnim izvorom konkurentnosti, ali i zaostajanja u nivou ostvarenih performansi privreda zemalja u razvoju. Što se tiče Republike Srbije, na osnovu vrednosti indikatora sadržanih u godišnjem izveštaju Evropske tabele rezultata inovacija (*European Innovation Scoreboard*) i Izveštaju Globalnog indeksa inovativnosti za 2018. godinu, inovativne performanse naše zemlje ocenjuju se kao relativno nezadovoljavajuće. U poređnom ocenom performansi Srbije i zemalja iz okruženja, nažalost, uočava se značajno zaostajanje po većini pokazatelja. Radi poboljšanja ovih loših performansi institucionalne napore pre svega treba usmeriti u kreiranje okruženja koje podstiče inovacije, unapređenje regulatornog okvira, jačanje saradnje između učesnika u inovacionom sistemu, povećanje investicija u istraživanje i razvoj, poboljšanje ukupnih uslova za poslovanje, razvoj preduzetništva, jačanje istraživačke infrastrukture, znanja i tehnološke sposobnosti.²⁵¹

Na osnovu prethodnih analiza mogu se doneti suštinski zaključci o stimulatívnoj ulozi intelektualne svojine u jačanju globalne konkurentnosti nacionalne ekonomije, kao i praktičnih implikacija politike u pogledu stimulisanja komercijalizacije intelektualne svojine u okviru jedne nacionalne privrede.

Sistem intelektualne svojine je značajna pomoć tehnološkom razvoju, a prava intelektualne svojine za kompanije su vredni resursi kojima je potrebno pažljivo upravljanje. Svest o pravima intelektualne svojine drugih kompanija je takođe važna, kako za učenje od njih, tako i za izbegavanje njihovog kršenja i za

²⁵⁰ Jaganjac, Jamila. "Intelektualni kapital i konkurentna prednost." In *Konferencija Izzivi globalizacije in društveno-ekonomsko okolje EUAt: Novo mesto. Univerza v Novem mestu*. 2020.

²⁵¹ Beraha, Isidora. "Ocena inovativnih performansi Republike Srbije." *Ekonomski vidici* 24, no. 3-4 (2019): 137-151. str. 149-150.

donošenje najboljih strateških odluka o sopstvenim pravima intelektualne svojine. Najbolji primer za to su japanske kompanije. Da bi se očuvalo tržišno liderstvo koje prava intelektualne svojine mogu da dodele, internalizacija učenja i jačanje i očuvanje prava intelektualne svojine kompanije kontinuiranim razvojem od suštinskog je značaja. Važnost prikupljanja i analize informacija o patentima, učenja, bilo od upravljanja informacijama o patentima ili licenciranja, te formulisanja dinamičnih strategija intelektualne svojine zasnovane na vremenu, neosporna je. Strategija intelektualne svojine je stoga više od korišćenja prava intelektualne svojine kao barijere za očuvanje konkurentne prednosti. Umesto toga, prava intelektualne svojine su resursi koji se koriste na različite načine, kao dinamički kontrolni mehanizmi za iskorišćavanje toka tehnologije i kao izvori informacija koji sami čine deo tog toka. Sigurno je da je dinamičan, a ne statičan pristup, koji čini deo politike istraživanja i razvoja firme, koji uključuje i učenje o kao i zaštitu tehnološkog razvoja i na taj način kontrolu toka tehnologije u svoju korist, optimalan način za eksploataciju intelektualne svojine i eksplicitnog znanja koje ona obuhvata.²⁵²

Prava intelektualne svojine je termin koji se koristi za označavanje brojnih različitih imovinskih zahteva kao što su patenti, autorska prava, žigovi, biljne sorte i tako dalje. Uprkos razlikama među njima, prava intelektualne svojine na kraju definišu kako se znanje proizvodi, poseduje i distribuira. Ovo znanje se koristi i za podizanje konkurentnosti i preduzeća, i privrede neke države. S obzirom na istaknuto mesto koje se daje znanju u savremenoj takozvanoj „ekonomiji znanja“, način na koji se upravlja pravima intelektualne svojine smatra se pitanjem od najveće važnosti za značajan broj državnih i nedržavnih, posebno poslovnih aktera, koji već neko vreme učestvuju u složenim takmičenjima u oblasti intelektualne svojine koja se odvijaju istovremeno u brojnim forumima upravljanja. U meri u kojoj slika ovih složenih takmičenja u vezi sa intelektualnom svojinom počinje da se pojavljuje, ona je u velikoj meri fokusirana na globalni nivo gde se sada pravi većina pravila u vezi sa intelektualnom svojinom. U mnogim izveštajima SAD se pojavljuju kao ključni i agresivni promotori jačih i strožih globalnih standarda zaštite intelektualne svojine, bilo multilateralno, bilateralno ili jednostrano. Nasuprot tome, često se smatra da je Evropska unija usvojila „meki“ pristup intelektualnoj svojini. Međutim, ova slika je pogrešna, jer je EU, u stvari, pored SAD, odigrala ključnu ulogu u guranju ka „robusnijem“ globalnom sistemu zaštite intelektualne

²⁵² Pitkethly, Robert H. "Intellectual property strategy in Japanese and UK companies: patent licensing decisions and learning opportunities." *Research Policy* 30, no. 3 (2001): 425-442.

svojine. Brzo širenje standarda zaštite intelektualne svojine koji podupiru SAD i EU može se u velikoj meri vezati za pojam konkurentnosti. Potreba za očuvanjem i jačanjem konkurentnosti privreda i SAD i EU konstruisana je i korišćena da se opravda insistiranje za strožim kriterijumima zaštite intelektualne svojine. Takvi diskursi o „konkurentnosti” su imali duboke posledice na način na koji su prava intelektualne svojine vođena unutar i van tih zemalja.²⁵³

Na primeru Kine može se videti odnos zaštite intelektualne svojine i međunarodne konkurentnosti visokotehnoloških industrija, posebno farmaceutske industrije. Ispitivanjem uticaja jačine zaštite intelektualne svojine na međunarodnu konkurentnost kineske farmaceutske proizvodne industrije, koristeći podatke vremenskih serija od 1995. do 2014. godine, studija Čai i saradnika (*Cai et. al.*) pokazala je da stroga zaštita prava intelektualne svojine ne povećava međunarodnu konkurentnost kineske farmaceutske proizvodne industrije. Nalazi sugerišu da je prikladnije usvojiti opušteniji sistem zaštite za farmaceutsku proizvodnu industriju u Kini. Ovaj nalaz takođe može da pruži referencu za zemlje koje imaju slično poreklo.²⁵⁴

Više ne poslujemo u privredi, niti u svetu koju karakteriše oskudica, već ekonomija izobilja, gde se mnoštvo provajdera bori za ograničen prostor. Uspeh u današnjem globalizovanom i veoma prenaseljenom ekonomskom okruženju je u dodavanju vrednosti ponudi diferenciranog proizvoda, bilo da se govori o robi ili uslugama, bilo da kupujemo bicikl ili polisu osiguranja. Ušavši u prodavnicu da kupi bicikl, čovek nije zadovoljan time što jednostavno ode sa predmetom koji ima dva točka, ručku i pedale. Izbor je zasnovan na mnogim drugim faktorima: kako izgleda, da li ima još neke nove i zanimljive karakteristike, ko ga proizvodi i, naravno, koliko košta. Sva ova razmatranja su iznad fizičkog proizvoda i ključna su za proces donošenja odluka. Ona se odnose na dodatnu vrednost: dizajn, reputaciju, brend, tehnologiju koja je ušla u njegovu proizvodnju, tehnologiju koja mu omogućava da funkcioniše na određeni način. Svi oni doprinose da se taj bicikl razlikuje od drugog na tržištu i utiču na odluku o kupovini, koja se zasniva na kombinaciji faktora koji kupcu pružaju najbolju vrednost za novac. Većina ovih aspekata koji utiču na odluku

²⁵³ Muzaka, Valbona. “Intellectual property protection and European ‘competitiveness.’” *Review of International Political Economy* 20, no. 4 (2013): 819-847.

²⁵⁴ Cai, Jiaoli, Hongzhong Zhao, and Peter C. Coyte. “The effect of intellectual property rights protection on the international competitiveness of the pharmaceutical manufacturing industry in China.” *Engineering Economics* 29, no. 1 (2018): 62-71.

o kupovini su nematerijalni, nedodirljivi. Kompanije neće preuzimati nepotrebnii rizik ulaganjem u takve nematerijalne stvari, bilo da se govori o boljem načinu poslovanja, superiornoj tehnologiji koja omogućava novi ili poboljšani proizvod putem poboljšanih karakteristika ili efikasnijih metoda proizvodnje, privlačnog dizajna i drugo, osim ako je rizik smanjen stvaranjem prepreka za neovlašćeno kopiranje ovih nematerijalnih aspekata, na primer, kroz pravnu zaštitu koju pružaju alati sistema intelektualne svojine. Sistem intelektualne svojine obezbeđuje tu zaštitu tako što dozvoljava vlasništvo i ekskluzivna prava, čime se obezbeđuju alati za povećanje konkurentnosti preduzeća i, na kraju, privrede u celini.²⁵⁵

Veoma je bitna uloga intelektualne svojine u savremenoj postindustrijskoj ekonomiji i njena intenzivna komercijalizacija konkurentskih prednosti zemlje u globalnom ekonomskom okruženju. Presudna je uloga razvoja intelektualne svojine u obezbeđivanju proširene javne reprodukcije i omogućavanju globalne konkurentnosti nacionalnih ekonomija kroz inovativnu modernizaciju proizvodnje. Donošenje suštinskih zaključaka o ulozi intelektualne svojine u jačanju globalne konkurentnosti nacionalne ekonomije vodi do praktičnih implikacija politike u pogledu stimulanja komercijalizacije intelektualne svojine u okviru nacionalne ekonomije. Komercijalizacija intelektualne svojine, definisana kao niz aktivnosti predviđanih za brzo sprovođenje intelektualne delatnosti, rezultirala je privrednim obrtom u cilju sticanja strateških konkurentskih prednosti i generisanja ekonomskog profita podržanog transformacijom intelektualne svojine u intelektualni kapital koji se koristi za proizvodnju inovativnih, visokokvalitetnih marginalnih proizvoda. Uloga intelektualne svojine u savremenom sistemu javne reprodukcije je ključna. Multiplikativni uticaj razvoja intelektualne svojine na konkurentno globalno ekonomsko okruženje zemlje dao je osnovu za preporuku da se sprovodi politika razvoja komercijalizacije intelektualne svojine i stimulanja proširene reprodukcije intelektualnog kapitala kao preduslova inovativne modernizacije nacionalnih industrija i sticanja strateških konkurentskih prednosti na globalizovanom tržištu.²⁵⁶

²⁵⁵ Nanayakkara, Tamara. "Role of intellectual property in enhancing the competitiveness of the tourism industry." *Netherland and France* (2011).

²⁵⁶ Virchenko, Volodymyr, Yu Petrunia, Valerii Osetskyi, Mykhailo Illich Makarenko, and Valentyna Sheludko. "Commercialization of intellectual property: innovative impact on global competitiveness of national economies." (2021).

Značaj zaštite intelektualne svojine u međunarodnoj trgovini

„Čovek sa novom idejom je ludak sve dok ta ideja ne uspe.”

Mark Tven / Mark Twain

Potpisivanje TRIPS sporazuma najavilo je do tada neviđenu novu etapu u statusu prava intelektualne svojine u međunarodnim odnosima. U poređenju sa dotadašnjim stanjem međunarodnih odnosa u ovim oblastima, pažnju treba da zasluži četiri serije promena.

Prvo, prava intelektualne svojine uspostavljena su kao komponenta i sastavni deo međunarodne trgovine. Sporazumi o intelektualnoj svojini, o kojima se pregovara u okviru STO, bili su sastavni deo trgovinskih ugovora. Sam naziv TRIPS (*Trade Related Intellectual Property Rights*) prilično je eksplicitan u vezi sa novim statusom koji se pripisuje intelektualnoj svojini u svetskim trgovinskim sporazumima.

U okviru ovog novog okvira i konteksta svim zemljama potpisnicama nametnuti su, kako se nazivaju, „minimalni” standardi: oni su uticali na samu suštinu nacionalnih kodeksa o intelektualnoj svojini – i ako se nisu ticali svakog predmeta, pokrivali su suštinske aspekte, čime su okončali situaciju heterogenosti koja je vladala pre 1994. i veliki stepen autonomije i slobode koju je svaka zemlja do tada uživala u izradi nacrtu svog nacionalnog zakona o intelektualnoj svojini.

U okviru STO uspostavljen je Savet za intelektualnu svojinu, odgovoran za razvoj zajedničkih standarda, modifikaciju postojećih pravila i, ako je potrebno, favorizovanje formiranja novih pravila. Na primer, upravo je ovaj savet doneo Odluku od 30. avgusta 2003. godine kojom je, u nekoliko veoma važnih tačaka, izmenjeno stanje pravila dogovorenih u Marakešu o uvozu i izvozu generičkih lekova.

Telo za rešavanje sporova, nadležno za donošenje odluka u trgovinskim sporovima, takođe je dobilo nadležnost nad sporovima o intelektualnoj svojini. Tako su, na primer, SAD uložile nekoliko pritužbi protiv zemalja u razvoju (posebno Brazila), koje su optužile da ne ispunjavaju nove „standarde” nametnute TRIPS sporazumom.²⁵⁷

²⁵⁷ Orsi, Fabienne, and Benjamin Coriat. “The new role and status of intellectual property rights in contemporary capitalism.” *Competition & Change* 10, no. 2 (2006): 162-179. p. 16.

Usvajanje Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine u okviru Urugvajске runde pregovora na osnovu okvira Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) izazvalo je značajnu diskusiju o efektima jačanja intelektualne svojine. Posebno se obraća pažnja na uticaj zaštite intelektualne svojine i za razvijene zemlje i za zemlje u razvoju. Od tada su se javile studije koje se tiču efekata jačanja zaštite intelektualne svojine u ovim zemljama. Poslednjih godina govori se o tome da STO sada mora dati prioritet i fokusirati se na nekoliko pitanja i izgraditi što je moguće više konvergencije na traženju rešenja za njih. STO, koja se nalazi u procesu odlučivanja o pravcima reforme svog velikog sistema, orijentisana je na rezultate koje treba da proizvodi za ljude, i to je ono što se od ove organizacije očekuje. Ishod neformalnog sastanka o reformi STO, koji je održan 2. i 3. februara 2023. godine, bio je fokusiran na razvoj i imao podršku svih članica ove organizacije da se postigne napredak u razvojnom radu organizacije, te je predloženo da se reformske diskusije o razvoju odvijaju pod okriljem Komiteta STO o trgovini i razvoju. Vode se i razgovori o ostalim pitanjima na agendi reformi STO, uključujući rešavanje sporova, pregovaračke funkcije, savetodavne i nadzorne funkcije i institucionalna pitanja. Neformalni razgovori o rešavanju sporova sada su ušli u sledeću fazu i izražena je nada da će članovi nastaviti da se konstruktivno angažuju u tom procesu.

Zaštita intelektualne svojine ključna je u podsticanju međunarodne trgovine. Preduzeća se danas takmiče na veoma kompetitivnom tržištu i moraju biti visoko konkurentna da bi opstala i da bi se razvijala. Jaka domaća i međunarodna zaštita patenata i žigova posebno je važna za uspeh preduzeća iz SAD i EU. U prošlosti najveća kompetitivna prednost SAD su bile ideje i otkrića koji su dovele do industrijskog i tehnološkog progressa. Danas visoko tehnološki napredne zemlje imaju pojačanu želju za što višim stepenom zaštite prava intelektualne svojine, da bi zaštitile svoje ideje i *know-how* na međunarodnom tržištu u međunarodnoj trgovini.²⁵⁸

Može se uočiti povezanost razvoja međunarodnog prava intelektualne svojine sa međunarodnom trgovinom, pravom životne sredine, ljudskim pravima i nizom drugih pitanja. Pre poslednje runde GATT-a u svetu je primećeno da postoje velike razlike u nacionalnim zakonodavstvima po pitanju obuhvatnosti i raspoloživosti prava intelektualne svojine, kao i odsustvo efikasnih procedura za borbu protiv kršenja ovog prava na nacionalnom, ali i na

²⁵⁸ Mossinghoff, Gerald J. "The importance of intellectual property protection in international trade." *BC Int'l & Comp. L. Rev.* 7 (1984): 235.

međunarodnom planu. S druge strane, sredstava pravne prisile na poštovanje sankcionisanih normi zaštite izazivala su rastuće trgovinske probleme i na kraju dovela do ulaska ovog pitanja u mandat pregovaračkih aktivnosti Urugvajске runde. Kao rezultat potpisan je TRIPS sporazum, koji od 1994. godine predstavlja najobuhvatniji multilateralni sporazum o harmonizaciji prava intelektualne svojine. Ovaj sporazum obuhvata pre svega trgovinske aspekte intelektualne svojine, jer se STO i bavi trgovinskim pitanjima. Donošenje TRIPS sporazuma u okviru STO (koja je zamenila GATT) imalo je za zadatak da omogući efikasan sistem zaštite prava intelektualne svojine uvođenjem kaznenih mera i povlačenjem carinskih povlastica na međudržavnom nivou. TRIPS sporazumom obuhvaćene su sve kategorije intelektualne svojine, predviđeno je jačanje i harmonizacija standarda zaštite intelektualne svojine, kao i obezbeđenje efikasne pravne obaveznosti poštovanja dogovorenih normi, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou.²⁵⁹

Globalizacija vodi ka sve većoj ekonomskoj integraciji, ali istovremeno u pojedinim oblastima svet postaje sve restriktivniji i sve više zaštitnički. Jedna od tih oblasti je i ograničavanje tokova znanja, ideja i tehnologije putem zaoštavanja regulative prava intelektualne svojine. Ove protekcionističke restrikcije osiguravaju da se prednosti globalizacije nejednako raspoređuju, i to u okviru asimetrične strukture globalnog upravljanja koja favorizuje bogate i moćne, a time siromašne i slabe stavlja u znatno nepovoljniji položaj.²⁶⁰ Trend olakšavanja trgovinskih tokova i uklanjanja mera koje ograničavaju slobodno kretanje i trgovinu robom, uslugama i intelektualnom svojinom počeo je da se zaustavlja sa izbijanjem krize 2008. godine i sve više se počelo oslanjati na protekcionističke mere. Sve dok je međunarodna trgovina imala ulogu pokretača i podrške globalizacije i integracije privreda u svetu, išlo se putem olakšavanja i uklanjanja barijera. Međutim, kako je započela finansijska kriza došlo je do slabljenja trgovinskih tokova, koji su počeli da služe i kao nosioci krize, tj. razvijena integracija je omogućila lakše prenošenje i širenje negativnih efekata krize na sve više zemalja.²⁶¹

²⁵⁹ Jelisavac Trošić, Sanja, Dragoljub Todić, and Milorad Stamenović. *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2018. p. 55.

²⁶⁰ Jelisavac Trošić, Sanja, Dragoljub Todić, and Milorad Stamenović. *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2018. p. 14.

²⁶¹ Jelisavac Trošić, Sanja, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. "Krizna svetske ekonomije na početku XXI veka." (2021). p. 65.

Sa sve većim udelom proizvoda sa intenzivnim znanjem u međunarodnoj trgovini i uključivanjem prava intelektualne svojine u vezi sa trgovinom na dnevni red Svetske trgovinske organizacije prava intelektualne svojine su postala važno trgovinsko pitanje. Dok TRIPS sporazum favorizuje više standarde zaštite intelektualne svojine, ekonomska analiza sugerise da su efekti zaštite prava intelektualne svojine na bilateralne trgovinske tokove teoretski dvosmisleni. Zbog složenih statičkih i dinamičkih razmatranja vezanih za politiku strože zaštite, teško je generisati normativne preporuke. Prilikom procene efekata zaštite prava intelektualne svojine u gravitacionom modelu bilateralnih trgovinskih tokova, empirijski rezultati *Fink i Braga* sugerisu da, u proseku, viši nivoi zaštite imaju značajno pozitivan uticaj na ukupnu trgovinu (izuzimajući goriva). Međutim, ovaj rezultat nije potvrđen kada se procena ograniči na robu visoke tehnologije, gde je utvrđeno da intelektualna svojina nema statistički značajan uticaj. Potrebno je više empirijskih istraživanja da bi se stekao bolji uvid u vezu između prava intelektualne svojine i trgovine, posebno na nivou industrije i preduzeća.²⁶²

Promovisanje primene prava intelektualne svojine važna je komponenta međunarodne trgovinske politike SAD. Od Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine pri STO trgovinska politika koristi se za sprovođenje prava intelektualne svojine u inostranstvu. SAD, kao i druge razvijene i tehnološki napredne zemlje, trude se da imaju odredbe u svojim sporazumima protiv falsifikovanja koje bi nadmašile obaveze iz TRIPS sporazuma. Industrije SAD koje se oslanjaju na intelektualnu svojinu značajno doprinose ekonomskom rastu SAD, zapošljavanju i trgovini sa drugim zemljama, pa je to osnovni razlog za promociju snažne zaštite prava intelektualne svojine. SAD takođe traže međunarodnu podršku u vezi sa intelektualnom svojinom kroz regionalne i bilateralne sporazume o slobodnoj trgovini, koji često uključuju obaveze američkih partnera o intelektualnoj svojini koje premašuju njihove obaveze iz TRIPS sporazuma. Takođe, u skladu sa članom 182 Zakona o trgovini iz 1974. sa izmenama i dopunama, Kancelarija američkog trgovinskog predstavnika u svom godišnjem izveštaju „Specijalni 301” identifikuje zemlje koje pružaju neadekvatnu zaštitu intelektualne svojine. Odeljak 337 izmenjenog Zakona o tarifama iz 1930. godine ovlašćuje Komisiju za međunarodnu trgovinu SAD da zabrani uvoz proizvoda kojima se krše prava iz SAD. Pored toga, u okviru Generalizovanog sistema preferencijala SAD mogu

²⁶² Fink, Carsten, and Carlos A. Primo Braga. *How stronger protection of intellectual property rights affects international trade flows*. The World Bank, 1999.

uzeti u obzir politiku i praksu prava intelektualne svojine zemlje u razvoju kao osnovu za nuđenje preferencijalnog bescarinskog ulaska za određene proizvode iz zemlje i mogu suspendovati beneficije Generalizovanog sistema preferencijala ako zaštita prava intelektualne svojine nedostaje.²⁶³ Nakon svega, očigledno je da ova zemlja ima posebne i raznovrsne načine da zaštiti svoja prava intelektualne svojine, kao i da sprovodi politiku visokog stepena zaštite i van granice zemlje.

Uzroci i moguće posledice trgovinskog rata između SAD i Kine, između ostalih razloga, kao što su smanjenje deficita bilateralne trgovine i povećanje broja radnih mesta u SAD, jesu i ograničavanje pristupa kineskih kompanija američkim tehnologijama i sprečavanje digitalne modernizacije industrije Kine. SAD optužuju Kinu za krađu naučnog i tehničkog znanja i tehnologija od američkih kompanija, kršenje prava intelektualne svojine i zanemarivanje zahteva zaštite životne sredine. Očigledno je da američka protekcionistička politika ima svoju političku dimenziju. Ograničenja bilateralne trgovine su jedno od oruđa za usporavanje rasta vojne i ekonomske moći Kine. Trgovinski ratovi, naravno, nemaju pobednika, ali jedna od posledica jeste usporavanje globalne proizvodnje i međunarodne trgovine.²⁶⁴ SAD ne žele jakog konkurenta na globalnom tržištu, a Kina sve više postaje ekonomski jaka država, koja pri tome ne deli načela i pravila tzv. zapadnog sveta. Međusobni odnosi i nadmetanje ove dve države ostaviće pečat i na sve druge sisteme i međunarodne odnose i pravila kojima će se pokoravati ostatak sveta u budućnosti.

Vodeće svetske firme trude se da osvoje tržišnu moć u obezbeđivanju i proizvodnji nematerijalne imovine. Stvaranje tzv. intelektualnog monopola je kada državna zaštita intelektualne svojine ima efekat zaključavanja monopolske moći od stvaranja nematerijalne imovine. Tržišta intelektualne svojine postala su u poslednjih 15 godina sve podložnija monopolskoj moći. To je doprinelo i širenju globalnih lanaca vrednosti i istovremeno sve većoj nejednakosti u raspodeli dohotka između i unutar zemalja kao rezultat proširene trgovine poslovima. Zbog monopolske moći onih koji kontrolišu intelektualnu svojinu ostaju posledice po međunarodnu podelu rada i nejednakost raste. Sveukupne posledice povećanja globalnih lanaca vrednosti trgovine i strožih prava intelektualne svojine u okviru globalnih lanaca vrednosti za zemlje u razvoju su

²⁶³ Ilias, Shayerah, and Ian F. Fergusson. *Intellectual Property Rights and International Trade*. Congressional Research Service, 2009.

²⁶⁴ Kapustina, Larisa, Ludmila Lipková, Yakov Silin, and Andrei Drevaliev. "US-China trade war: Causes and outcomes." In *SHS Web of Conferences*, vol. 73, p. 01012. EDP Sciences, 2020.

ipak dvosmislene: s jedne strane, zaštita intelektualne svojine doprinosi većem povratu na kontrolu nematerijalne imovine unutar globalnih lanaca vrednosti, povećavajući mogućnosti zemalja u razvoju za ekonomsko unapređenje, dok s druge, cena toga je visoka, jer šira i jača intelektualna monopolska prava impliciraju veće ograničenje obima prisvajanja znanja od zemalja u razvoju, nameću barijere za ulazak u neke segmente tržišta i izazivaju rastuća plaćanja intelektualne svojine. Prisustvo ekonomije obima daje današnjem intelektualnom monopolu potpuno novi značaj u poređenju sa tradicionalnim svetom intelektualne svojine. A intelektualni monopol ključan je za život i dinamiku globalnih lanaca vrednosti. Intelektualni monopol može zahtevati regulatorni odgovor, pošto slabija prava intelektualne svojine i otvorenost podataka mogu imati značajnu društvenu korist.²⁶⁵

Finansijski aspekti prava intelektualne svojine

„Glavni razlog finansijskih problema koji pritiskaju ljude jeste taj što se godinama školuju, ali ne nauče ništa o novcu. Rezultat toga je da nauče da rade za novac, ali nikad ne nauče kako da nateraju novac da radi za njih.”

Robert Kiosaki / Robert Kiyosaki

Transformacija intelektualne svojine u intelektualni kapital koji se koristi za proizvodnju inovativnih i visokokvalitetnih proizvoda u jednoj nacionalnoj privredi može dovesti do privrednog obrta i ostvarivanja ciljeva sticanja strateških konkurentskih prednosti i generisanja sve većeg profita.

Sa eksplozivnim razvojem decentralizovanih finansija svedoci smo fenomenalnog rasta tokenizacije svih vrsta imovine, uključujući kapital, fondove, dugove i nekretnine. *Blockchain* tehnologija omogućava stvaranje transparentnog, distribuiranog, isplativog i otpornog okruženja, koje je otvoreno za sve i gde se svaka transakcija može revidirati. Korišćenjem prednosti *blockchain* tehnologije digitalna imovina je široko grupisana u zamenljive i nezamenljive tokene (NFT). Ovde se nezamenljivi tokeni odnose na one sa jedinstvenim i nezamenljivim svojstvima. Nezamenljivi tokeni privukli su veliku pažnju, a njihovi protokoli, standardi i aplikacije se

²⁶⁵ Durand, Cédric, and William Milberg. "Intellectual monopoly in global value chains." *Review of International Political Economy* 27, no. 2 (2020): 404-429.

eksponencijalno razvijaju. Uspešno su primenjeni na umetnička dela, digitalnu fantastiku, igre, kolekcionarske predmete itd. Međutim, postoji nedostatak istraživanja o korišćenju NFT-a u pitanjima kao što je intelektualna svojina. Podnošenje zahteva za patent i žig nije samo dugotrajan i mukotrpan proces, već i skup. NFT ima značajan potencijal u domenu intelektualne svojine. Može promovisati transparentnost i likvidnost i otvoriti tržište za inovatore koji imaju za cilj da efikasno komercijalizuju svoje pronalaskе. Postoji niz otvorenih izazova u vezi sa patentima zasnovanim na NFT-u i mogućim budućim pravcima. Preduzeća bi mogla da iskoriste prednosti NFT-a u problemima iz stvarnog sveta, kao što su patenti, finansiranje, biotehnologija i tako dalje.²⁶⁶

U studiji koja izučava obrazac i rast pridruženih i nepovezanih (*affiliate and non-affiliate*) međunarodnih transakcija intelektualne svojine za SAD i Veliku Britaniju i istražuje koliko su i na koji način obrasci aktivnosti licenciranja i franšizinga u skladu sa teorijskim očekivanjima, došlo se do značajnih razlika u obrascu transakcija nepovezanih i povezanih transakcija po zemlji i regionu. Iako se ovo može direktno povezati sa obimom stranih direktnih investicija od zemalja investitora, takođe je očigledno da razvoj režima politike u zemljama domaćinima, kao i međunarodni i regionalni režim, imaju uticaja na metod kojim se eksploatiše intelektualna svojina. Među njima prednjači stepen ograničenja veličine tržišta domaćina, stepen fragmentacije tržišta na regionalnoj osnovi i višak transakcionih troškova koji na strane direktne investicije nameću kulturne i institucionalne barijere u određenim zemljama.²⁶⁷

Pretvaranje kreativne ideje u finansijsku imovinu suštinska je karakteristika finansiranja intelektualne svojine. Intelektualna svojina se može prodati, licencirati, koristiti kao kolateralna ili obezbeđenje za finansiranje duga. Procena intelektualne svojine takođe je važna za obezbeđenje kredita ili finansija za poslovanje. Dok se u razvijenom svetu intelektualna svojina tretira kao imovina i deo portfelja kompanije, ovo je manje rasprostranjeno u zemljama u razvoju zbog nivoa njihovog razvoja i veoma oskudnog portfelja intelektualne svojine uopšte. Finansijska ograničenja i nedostatak infrastrukture takođe predstavljaju prepreke za stvaranje i održavanje intelektualne svojine u

²⁶⁶ Bamakan, Seyed Mojtaba Hosseini, Nasim Nezhadsistani, Omid Bodaghi, and Qiang Qu. "Patents and intellectual property assets as non-fungible tokens; key technologies and challenges." *Scientific Reports* 12, no. 1 (2022): 2178.

²⁶⁷ Clegg, Jeremy, and Adam R. Cross. "Affiliate and non-affiliate intellectual property transactions in international business: an empirical overview of the UK and USA." *International Business Review* 9, no. 4 (2000): 407-430.

zemljama u razvoju. Izgradnja kapaciteta za inovacije veoma je značajan zahtev u infrastrukturi intelektualne svojine. Industrije u zemljama u razvoju treba da shvate da je dobar portfelj dobar za poslovanje. Kada je reč o imovini intelektualne svojine koja je podržana finansiranjem, čovek mora da se ugleda na kompanije, univerzitete, odeljenja za licenciranje, kako bi intelektualnu svojinu preveo u finansijsku imovinu. Drugim rečima, sekjuritizacija/licenciranje može stvoriti prihode. U metodama finansiranja intelektualne svojine može da koristi širok spektar transakcija, npr. licence, ugovor o prenosu i zakon o preduzećima, da bi se uspostavili odnosi. Da li će finansiranje intelektualne svojine biti uspešno ili neuspešno na kraju će zavisi od profesionalaca za licenciranje. Inventar intelektualne svojine mora da se koristi u korporativnoj imovini koja će stvarati gotovinu. Derivati intelektualne svojine na sličan način će biti uspešni samo ako mogu da naprave, drže i isporuče tržišnu vrednost. Izvlačenje tržišne vrednosti iz intelektualne svojine veliki je izazov i još veća prilika za profesionalce.²⁶⁸

Parametri u finansiranju intelektualne svojine u slučaju zemalja u razvoju razlikuju se od razvijenih zemalja. Budući da su uvoznici tehnologije i drugih prava intelektualne svojine, oni moraju da imaju u vidu koristi koje imaju od ovih poslova. Da bi imali koristi od novog izdavanja intelektualne svojine, postoji potreba za izgradnjom kapaciteta na različitim nivoima u ovim zemljama pre nego što ove kompanije zaista imaju koristi od kreiranja portfelja intelektualne svojine. Istovremeno, industrija treba da shvati da dobar portfelj ima dobar poslovni smisao. Ako se uzmu u obzir sve beneficije koje pruža vlada i koristi koje mogu proizaći iz pravilnog poreskog planiranja, nijedna industrija ne može isključiti stvaranje portfelja intelektualne svojine za sebe. Dalje, može pomoći u obezbeđivanju kredita, poboljšanju imidža na tržištu i privlačenju dobrih saveza. Ali zbog složenosti u vezi sa dobijanjem prava intelektualne svojine, malo je verovatno da kompanije u ovim zemljama mogu biti uspešne u razvoju proizvoda sa kratkim životnim ciklusom i niskim cenama.²⁶⁹

Opšte je prihvaćeno da je jedna od ključnih karakteristika savremenog kapitalizma nova uloga koju imaju finansije i finansijski akteri u procesu akumulacije. Ovde možemo pomenuti još jednu seriju institucionalnih promena tipičnih za novi kapitalizam i komplementarnih onima vezanim za finansije, a to su novi institucionalni aranžmani povezani su sa širenjem takozvane „ekonomije zasnovane na znanju“. Oni se sastoje u novom značaju koji se

²⁶⁸ Verma, S. K. "Financing of intellectual property: Developing countries' context." (2006).

²⁶⁹ Verma, S. K. "Financing of intellectual property: Developing countries' context." (2006).

sistemima prava intelektualne svojine pridaje u regulativi današnjeg kapitalizma. Ako ovi novi institucionalni aranžmani zaslužuju pažnju, to je zato što su u isto vreme i modifikovali klasične osnove onoga što je nekada bilo patentibilno naspram nepatentabilne stvari, šireći domen patentibilnosti na oblasti u kojima je ranije bio isključen. Takođe, oni deluju u srcu trenutno najmoćnijih tehnoloških talasa (biotehnologija i informacija-tehnologija-komunikacija) i duboko su međusobno povezani sa nekim od novih finansijskih propisa koji su uvedeni, na takav način da formiraju nove institucionalne komplementarnosti, a na kraju, ali ne i najmanje važno, posebno potpisivanjem TRIPS-a, daju međunarodnu dimenziju.²⁷⁰

Preduzeća se u svom poslovanju oslanjaju na patentiranje i trgovinsku tajnu da bi zaštitila svoju intelektualnu svojinu. Međunarodni trgovinski sporazum TRIPS, koji je ojačao zaštitu patenta, doveo je do povećanja patentiranja od 10,2%, praćenog poboljšanjem likvidnosti zaliha od 14,0–27,1% za firme u industrijama koje se oslanjaju na patente. To zauzvrat pogođenim firmama omogućava da povećaju finansiranje iz kapitala za 1,9% i smanje leveridža za 5,9%. Znači promene u relativnim prednostima patentiranja u odnosu na tajnost uticale su na likvidnost akcija preduzeća i njihovu sposobnost da prikupe finansiranje iz kapitala. Veća korist od patentiranja (u poređenju sa zaštitom tajnosti) dovodi firme do toga da se više oslanjaju na patente za zaštitu svojih prava intelektualne svojine. Ova tendencija zauzvrat je povećala likvidnost njihovih akcija i smanjila troškove finansiranja akcijama. Ti nalazi sugerišu da zaštita intelektualne svojine može da ima važnu ulogu u podsticanju firmi da patentiraju, a ne da koriste tajnost za zaštitu svog intelektualnog vlasništva. Patentiranje smanjuje asimetriju informacija, omogućavajući firmama da izdaju hartije od vrednosti osetljive na informacije, kao što je akcijski kapital. Na taj način TRIPS je olakšao rast tehnološki intenzivnih i inovativnih firmi.²⁷¹

Finansiranje intelektualne svojine je novi način za efikasno ublažavanje finansijskih poteškoća malih i srednjih preduzeća zasnovanih na tehnologiji. Sekjuritizacija intelektualne svojine i finansiranje zaloga intelektualne svojine međusobno se dopunjuju i promovišu, što doprinosi širenju kanala finansiranja malih i srednjih preduzeća, unapređenju okruženja za inovacije i razvoju tržišnih subjekata i promovisanju dobrog ciklusa inovacionih resursa. Kina je postepeno

²⁷⁰ Orsi, Fabienne, and Benjamin Coriat. "The new role and status of intellectual property rights in contemporary capitalism." *Competition & Change* 10, no. 2 (2006): 162-179.

²⁷¹ Dass, Nishant, Vikram Nanda, Haemin Dennis Park, and Steven Chong Xiao. "Intellectual property protection and financial markets: Patenting versus secrecy." *Review of Finance* 25, no. 3 (2021): 669-711.

posvetila više pažnje zaštiti intelektualne svojine i njenoj transformaciji, promovisala je razvoj finansiranja intelektualne svojine kroz kontinuirano unapređenje postojećih zakona i propisa i poboljšala profesionalizam institucija za procenu. Održivi razvoj malih i srednjih preduzeća zasnovanih na tehnologiji imaće važan uticaj na ekonomski razvoj Kine, a rešavanje bolnih tačaka i poteškoća u finansiranju takvih preduzeća je od velikog značaja za dubinsku implementaciju strategije razvoja vođene inovacijama. S postepenim povećanjem domaće pažnje finansiranju intelektualne svojine malih i srednjih preduzeća zasnovanih na tehnologiji razvijaju se i finansijske institucije i drugi posrednici koji služe finansiranju intelektualne svojine. Unapređenje sistema obelodanjivanja informacija, uspostavljanje diversifikovanog mehanizma ulaganja kapitala zasnovanog na realizaciji vrednosti intelektualne svojine i sveobuhvatno promovisanje prenosa i transformacije prava intelektualne svojine od velikog su značaja za usmeravanje transfera finansijskog kapitala u visokotehnoške industrije, promovisanje, transformaciju i unapređenje tradicionalnih industrija i kultivaciju i razvoj strateških industrija u nastajanju. Kontinuiranim unapređenjem relevantnih zakona i propisa, uspostavljanjem i unapređenjem sistema za procenu intelektualne svojine, unapređenjem mehanizama za upravljanje rizikom finansiranja intelektualne svojine itd., učiniće se da finansiranje intelektualne svojine ide ka velikom i standardizovanom razvoju i aktivno promoviše visokokvalitetan razvoj tehnološki zasnovanih malih i srednjih preduzeća, sa kvalitetnim finansijskim snabdevanjem.²⁷²

Intelektualna svojina, informacione tehnologije, mediji i veštačka inteligencija

„Ne slažem se sa onim što kažeš, ali ću do smrti braniti tvoje pravo da o tome govoriš.”

Volter / Voltaire

Znanje i informacija su veoma slični. Informacija se čak može posmatrati kao određeni vid znanja. Kako se tržišna ekonomija odnosi prema znanju često se svodi na to kako se tržišna ekonomija odnosi prema informacijama.²⁷³

²⁷² Kang, Yao. “Research on intellectual property financing mode of technology-based small and medium-sized enterprises.” *Financial Engineering and Risk Management* 6, no. 1 (2023): 34-42.

²⁷³ Stiglitz, Joseph E. “Economic foundations of intellectual property rights.” *Duke LJ* 57 (2007): 1693.

U savremenim uslovima poslovanja, gde je izuzetno zahtevno tržište, preduzeća u sektoru informaciono-komunikacionih tehnologija dobijaju sve važniju ulogu. Poslovne aktivnosti preduzeća sve više su usmerene na mogućnosti razvoja i implementacije informaciono-komunikacionih tehnologija u poslovni proces. Sektor informaciono-komunikacionih tehnologija pruža preduzećima drugih industrijskih grana primenu tzv. „pametnih rešenja”. Zaposleni u informaciono-komunikaciono-tehnološkim preduzećima smatraju da sistemi i programi, kao i istraživanje i razvoj, značajno utiču na strukturni kapital, a pravo intelektualne svojine ima znatno manji uticaj. Strukturni kapital direktno je povezan i sa ljudskim, i sa relacionim kapitalom, pa je u preduzećima veoma bitna podsticajna i prijatna kultura i atmosfera, fleksibilne organizacione strukture koje mogu da odgovore na promenljive zahteve tržišta, regrutovanje novozaposlenih na osnovu njihovih znanja, kompetencija i veština, usmeravanje na istraživanje i razvoj poslovnih procesa, primenu najnovijih naučnih i tehničkih dostignuća i sklonost promenama i inovacijama. Jasno definisane strategije i procedure upravljanja intelektualnim kapitalom su performanse koje doprinose višem nivou strukturnog kapitala i koje dalje treba unapređivati. Ukoliko žele da budu uspešna, preduzeća treba da se usmere na: programe i obuke zaposlenih u cilju njihovog napretka u hijerarhijskoj strukturi organizacije, transparentan sistem nagrađivanja na osnovu ostvarenih performansi, veću participaciju zaposlenih u procesu odlučivanja, što će se pozitivno odraziti i na lidersku poziciju na polju istraživanja i razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija preduzeća. Analiza komponenti i potkomponenti treba da omogući menadžerima informaciono-komunikaciono tehnoloških preduzeća da uoče koje to performanse doprinose višem nivou njihovog intelektualnog kapitala, jer samo na taj način mogu da obezbede svoj budući rast i razvoj i konkurentsku poziciju na tržištu.²⁷⁴

Intelektualna svojina, posebno autorska prava, patenti i poslovne tajne, imaju sve važniju ulogu u ekonomiji 21. veka, zbog toga što informacione tehnologije čine sve veći udeo ekonomske aktivnosti. S obzirom na to da informaciona tehnologija napreduje jako brzo, zakoni o autorskim pravima i zakoni o patentima su pod stalnim pritiskom da se razvijaju i obuhvataju nove vidove otkrića. Zakon o autorskim pravima je kritičan u industrijama informativnog sadržaja, uključujući izdavaštvo, muziku, filmove i kompjuterski softver. Sudovi u ovom savremenom digitalnom dobu rade na tome da pravilno tumače zakone o autorskim pravima. Nove tehnologije, mnoge koje se uklapaju

²⁷⁴ Lekić, Nemanja, Jelena Vapa-Tankosić, Jasmina Rajaković-Mijailović, and Snežana Lekić. "Analiza strukturnog kapitala kao komponente intelektualnog kapitala u IKT preduzećima." (2020): 33-54.

u rubriku „upravljanje digitalnim pravima”, mogu da koriste nosioci prava da bi ograničili ono što bi inače bilo pošteno korišćenje dela zaštićenih autorskim pravima. Malo ko očekuje brzo rešenje bitke između onih koji vide internet kao veliko intelektualno dobro gde „informacije žele da budu besplatne” i onih koji vide internet kao džinovsku ilegalnu mašinu za neovlašćeno kopiranje dela zaštićenih autorskim pravima. Isto tako, patentni zakon i patentna politika su pod stalnim pritiskom, jer broj patenata brzo raste u sektoru informacionih tehnologija u privredi. Mnogi posmatrači veoma su zabrinuti što je patentni sistem van ravnoteže, jer po njihovom tumačenju zavodi za patente i žigove izdaju mnoge „sumnjive” patente i time štete konkurenciji i inovacijama. Ovde se bitka između onih koji imaju koristi od sadašnjeg sistema, sa njegovim nedvojbeno slabim standardima za izdavanje patenata, i onih koji snose troškove tih patenata, takođe zahuktava umesto da se gasi. U bliskoj budućnosti postoji realna perspektiva da će patentni sistem biti reformisan.²⁷⁵

Prateći razvoj u oblasti upravljanja digitalnom trgovinom može se videti pregled evolucije odredbi digitalne trgovine u preferencijalnim trgovinskim sporazumima. Bitno je naglasiti neke nove trendove i osvrnuti se na suštinu odabranih pravila, koja se posebno nalaze u poglavljima o elektronskoj trgovini, te mapirati raznovrsnost pristupa u rešavanju pitanja koja imaju za cilj da olakšaju trgovinu na mreži, kao što je moratorijum carinskih dažbina na elektronske transakcije ili trgovina bez papira, kao i nedavno donošenje pravila u pogledu prekograničnih tokova podataka. Postoji velika raznolikost i složenost normi koje se nalaze u preferencijalnim trgovinskim sporazumima o upravljanju digitalnom trgovinom.²⁷⁶

Poznato je da se digitalne usluge mogu i zloupotrebljavati od internet platformi. To se najčešće radi korišćenjem manipulativnih algoritamskih sistema za ciljani marketing, širenjem dezinformacija ili korišćenjem drugih načina u štetne svrhe. Internet platforme su, u nedostatku pravne regulative za ove oblasti, počele same da regulišu ovaj digitalni svet, pa su uvele i neka pravila koja njima odgovaraju, ali kojima ugrožavaju osnovna ljudska prava na internetu. Na nivou Evropske unije u ovoj oblasti postojale su značajne pravne praznine koje je trebalo rešiti, pa su doneta dva akta: Zakon o digitalnim

²⁷⁵ Farrell, Joseph, and Carl Shapiro. “Intellectual property, competition, and information technology.” *UC Berkeley Competition Policy Center Working Paper No. CPC04-45* (2004).

²⁷⁶ Burri, Mira, and Rodrigo Polanco. “Digital trade provisions in preferential trade agreements: introducing a new dataset.” *Journal of international economic law* 23, no. 1 (2020): 187-220.

tržištima i Zakon o digitalnim uslugama.²⁷⁷ Žerar de Graf (*Gerard de Graaf*), direktor nove kancelarije EU koja je osnovana u San Francisku radi pregovora, usklađivanja i implementacije „Paketa zakona o digitalnim uslugama”, tvrdi da će nova regulativa primorati dominantne digitalne gigante kakvi su „Amazon”, „Gugl” i „Meta” da svoje platforme učine otvorenijim i operativnijim od 2023. godine, odnosno da puste manje konkurente na tržište.²⁷⁸

Sa 21. vekom došlo je do mnogih finansijskih, zdravstvenih, geopolitičkih, ekoloških i drugih kriza.²⁷⁹ Svet se nalazi u promenama i te promene će verovatno voditi u reformu socioekonomski poredak savremenog sveta.²⁸⁰ Budućnost će biti oblikovana digitalnim informacionim tehnologijama. Sustizanje modernih tržišnih ekonomija danas je teže nego što je to bilo u prošlosti, ali je ipak moguće, zahvaljujući informaciono-tehnološkoj revoluciji. Znanje je dostupno po mnogo nižoj ceni nego u prošlosti, koncept ekonomije obima sada je mnogo manje značajan nego ranije, a za proizvodne sektore zasnovane na znanju fizički kapital je manje značajan faktor ekonomskog razvoja.²⁸¹ Multilateralna pravila i pravni sistemi koji upravljaju pravima intelektualne svojine neminovno će se menjati. Kontroverzni diskurs Četvrte industrijske revolucije (Industrija 4.0) pokazuje da će informatičko doba predstaviti suštinske sisteme tehnološkog rasta, što se shodno tome prevodi u sisteme ekonomske ekspanzije. Poslednjih nekoliko decenija tehnološkog razvoja pružilo je transformativne alate u vidu superkompjutera, veštačke inteligencije, informacionih tehnologija i raznih pametnih uređaja. Usaglašavanje pravnih mehanizama koji regulišu korisnost i razvoj ovih tehnologija je od ključnog značaja za ostvarivanje koristi od ekonomskog prosperiteta, političke snage i razvojnih kapaciteta koji će uslediti.²⁸² SAD i Kina,

²⁷⁷ Jelisavac Trošić, Sanja. “Novo zakonodavstvo Evropske unije o digitalnim uslugama.” *Evropsko zakonodavstvo* 83 (2023): 75-90.

²⁷⁸ Milutinović, Irina. “Nova evropska regulativa o zaštiti medijskog pluralizma.” *Evropsko zakonodavstvo* 83 (2023): 213-234.

²⁷⁹ Jelisavac Trošić, Sanja, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. “Krizna svetske ekonomije na početku XXI veka.” (2021).

²⁸⁰ Tošović-Stevanović, Aleksandra, Sanja Jelisavac Trošić, and Vladimir Ristanović. “Eco-efficiency and sustainable agricultural development in Central and Southeast Europe.” *Međunarodna politika* 74 (2023): 107-132.

²⁸¹ Jelisavac Trošić, Sanja. “Serbia’s Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization.” Springer, Singapore, 2018. p. 282.

²⁸² Wan, Victor, and Yi Jiming. “Torts and intellectual property in Industry 4.0: a comparative study of Chinese and American jurisprudence.” *Peking University Law Journal* 9, no. 1 (2021): 111-142.

dve globalne supersile na čelu tehnološkog razvoja, ali sa različitim aspektima i pogledima na pravnu regulativu intelektualne svojine, imaće odlučujuću ulogu u nametanju svojih vizija i rešenja regulisanja i sprovođenja prava intelektualne svojine. Ostatak sveta će se u svojim, nacionalnim regulativima povesti za ovim primerima, pokušavajući da ih prilagodi sopstvenim interesima. Reforma prava intelektualne svojine je već započela.

Upotreba tehnologije danas, a posebno interneta, pokazuje ogroman razvoj. Skoro svi ljudi na internetu koriste društvene medije kao sredstvo komunikacije ili samo kao sredstvo izražavanja (Facebook, Instagram, Viber, WhatsApp, LinkedIn, Pinterest, Twitter, YouTube, TikTok i drugi). Tiktok je društveni medij koji koristi video-zapise. Često kada korisnici kreiraju TikTok video-snimke, koriste pesme kao pozadinski zvuk videa, pa se postavlja pitanje kakva je pravna zaštita korisnika TikTok aplikacije od nosilaca autorskih prava na pesme postavljene na TikTok? Kako rešiti sporove ako postoje pravni problemi? Na osnovu rezultata studije *Admadja*, zaključeno je da postoji vid pravne zaštite korisnika TikTok aplikacije od nosilaca autorskih prava za pesme postavljene na TikTok, uključujući i oblik ugovora o saradnji koji se nalazi u sadržaju koji generišu korisnici. Naravno, ovaj oblik pravne zaštite zasniva se na odredbama važećih zakona i propisa u vidu posebnih pravila za muzička dela i izvođače, koji su deo prava intelektualne svojine.²⁸³

S druge strane, prednosti digitalnih tehnologija mogu se ogledati i u na primeru digitalizacije arhiva nematerijalnog kulturnog nasleđa. Arhivi koji su nacionalno kulturno dobro moraju biti zaštićeni i sačuvani za buduće generacije. U tom kontekstu bitno je istražiti značaj digitalnih arhiva nematerijalnog kulturnog nasleđa kao pravne zaštite za intelektualnu svojinu. Rezultati ove studije daju odgovor na četiri važna pitanja: (1) digitalizacija arhive može se izvršiti pozivanjem na politike Međunarodne federacije bibliotečkih udruženja i institucija (*The International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA*); (2) arhive nematerijalnog kulturnog nasleđa mogu se koristiti za podnošenje prava intelektualne svojine u oblasti komunalne svojine; (3) digitalizacija arhiva nematerijalnog kulturnog nasleđa ima važnu ulogu u nastojanjima da se održi nacionalna kultura, pravna zaštita, bezbednost, obezbeđivanje javnog pristupa te da se proces ponovnog čuvanja arhive učini lakšim za upravljanje i uštede troškovi održavanja; (4) pravna

²⁸³ Admadja, Deni. "Juridical Analysis of Music Uploaded on Tiktok Media in View of Intellectual Property Law." *International Asia Of Law and Money Laundering (IAML)* 1, no. 3 (2022): 193-197.

zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa može se ostvariti na četiri načina – putem običajnog prava, registrovanog kao pravo intelektualne svojine, evidentiranja i propisivanja nematerijalnog kulturnog nasleđa od Ministarstva prosvete i kulture, odredbi UNESCO-a za nematerijalno kulturno nasleđe, kao predstavništva svetskog priznanja. Čitavi ti procesi su preventivna mera za sprečavanje diskriminacije i jednostranih zahteva za postizanje prosperiteta i pravne pravde.²⁸⁴

Veštačka inteligencija (AI) je tehnologija koja se možda trenutno i najbrže razvija. Njen napredak, domeni i primena su mnogi algoritmi koji čine osnovu AI, dizajnirani da prave predviđanja ili identifikuju odnose na osnovu postojećih podataka, što znači da takvi modeli pružaju korelaciju, a ne uzročnost. Trenutni nivo razvoja AI je takav da je ona potpuno vezana za ljude, odnosno ne poseduje svest i autonomiju u odlučivanju. Iz tog razloga se upotreba, odnosno zloupotreba AI, može pripisati isključivo čoveku. Generalni sekretar UN Antonio Guterres (*Antonio Guterres*) upozorio je na zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, septembra 2023. godine, na potencijalnu opasnost od AI kao oružja za hakerske napade, dezinformacije i širenje mržnje, u kontekstu ugrožavanja globalnog mira i bezbednosti. On je čak napravio korelaciju sa društvenim mrežama, koje su prvobitno bile namenjene za zbližavanje ljudi, ali su postale platforme za podrivanje izbora, širenje teorija zavere i podsticanje mržnje i nasilja. Takođe, on upozorava na potencijalnu interakciju između AI i nuklearnog oružja, biotehnologije, neurotehnologije i robotike, što smatra duboko zabrinjavajućim. U svom govoru izneo je ideju stvaranja novog tela UN koje bi podržalo kolektivne napore u upravljanju veštačkom inteligencijom. Ovo novo telo trebalo bi da pruži ekspertizu i podršku međunarodnoj zajednici i podstakne saradnju u istraživanju i razvoju alata veštačke inteligencije kako bi se ubrzao održivi razvoj.²⁸⁵

Veštačka inteligencija je već u ovako kratkom vremenu napravila revoluciju i shodno tome promeniće i zakone. Na koji će ih način promeniti i kako će zakoni promeniti veštačku inteligenciju teže je pretpostaviti. Kada AI mašina – bilo da je u obliku robota, kao što je dron ili vozilo koje samo vozi, ili bot, ili drugi

²⁸⁴ Hariri, Amri. "Digitalization of Intangible Cultural Heritage (ICH) Archives As Legal Protection of Intellectual Property Rights." *Khizanah al-Hikmah: Jurnal Ilmu Perpustakaan, Informasi, dan Kearsipan* 9, no. 2 (2021): 145-156.

²⁸⁵ Cvjetičanin, Nenad, PC Press, AI i globalna regulativa, <https://pcpress.rs/ai-i-globalna-regulativa/?fbclid=IwAR0bNWXP6wrRGyAtCBeobRyJq49XGG4s7PzPf3PDBmekNB0KI1KqRsUgS8c>, 24/10/2023.

softverski implementirani sistem veštačke inteligencije – donese odluke, zakonska situacija se menja. Za spoljnog posmatrača, automobil koji sam vozi nesumnjivo bira na način da li je izbegao nesreću idući levo ili desno? Šta ako je vozilo izazvalo manju nesreću kako bi se izbegla veća. Mašine prave sve vrste izbora. U Kanadi se navodno koristi AI mašina da bi se odlučilo da li je brak nekoga ko se prijavi za boravišnu dozvolu nakon što se uda za Kanađanina pravi brak. AI mašine predlažu sudijama odluke o kauciji i kazni, koje ih uglavnom prate, i još mnogo toga. Zakon će morati da podeli odgovornost za izbore koje su napravile mašine, njihovi vlasnici i njihovi korisnici, odnosno operateri, jer izbori napravljeni ili dobijeni od tih sistema veštačke inteligencije utiču na stvarne ljudske živote.²⁸⁶ Kada je reč o veštačkoj inteligenciji, bitno je naglasiti da će čovek, istraživač i inovator, odnosno projektant softvera, uvek biti inteligentniji od bilo koje mašine, softvera ili robota. Oni jedino neuporedivo brže od čoveka obrađuju ogroman broj informacija koje su potrebne za odlučivanje. Ali odlučivanje bez emocija, koje poseduje jedino čovek, nije inteligencija.²⁸⁷

Razvoj veštačke inteligencije se stalno širi i verovatno je će u bliskoj budućnosti imati još veći potencijal transformacije. AI je ušla u svaki aspekt života, uključujući kreativne i inventivne aktivnosti. Koristi se za pisanje novinskih članaka i izveštaja o vremenu ili berzi, komponovanje muzičkih dela, stvaranje umetničkih dela i sprovođenje farmaceutskih i medicinskih istraživanja, razvijajući inovativna tehnička rešenja poput pravih pronalazača. Međutim, prema trenutnoj orijentaciji SAD, EU, Velike Britanije i drugih, sistem veštačke inteligencije ne može se označiti kao autor patenta: zaštita stvaranja je zakonski zagarantovana samo ako se odnosi na ljudsku genijalnost i kreativnost. No čini se da ovo pravilo dovodi u pitanje ono što se naziva kreativna i interaktivna AI. Konkretno, „interaktivna robotika” je novo polje u kojem su roboti dizajnirani da obavljaju zadatke u neposrednoj blizini ljudi, saradujući sa njima i fizički i kognitivno. Uprkos snažnom zamahu koji pokreće razvoj robota i drugih vrsta AI sistema, još uvek postoji određeni otpor njihovoj širokoj upotrebi u kreativnim i intelektualno izazovnim zadacima. Jedna od najvećih prepreka je nedostatak specifičnih standarda o nekim ključnim pitanjima, kao što su prava intelektualne svojine. Potrebu za jasnijim pravnim okvirom za promovisanje inovacija u ovom sektoru čini da je ovaj aspekt jedna

²⁸⁶ Gervais, Daniel. “Is intellectual property law ready for artificial intelligence?.” *GRUR International* 69, no. 2 (2020): 117-118.

²⁸⁷ Uzunović Ratko, „Industrija 4.0” – revolucija ili evolucija <https://www.politika.rs/scc/clanak/531192/Industrija-4-0-revolucija-ili-evolucija>, 24/07/2023.

od glavnih prepreka inovacijama. Za sada ne postoji konsenzus da se mašine mogu nazvati pronalazačima.²⁸⁸

Potrebno je proučiti i uporediti ekonomske i pravne aspekte regulacije tehnologija veštačke inteligencije, kao i njihov uticaj na naučnu i inventivnu delatnost. Uloga zaštite intelektualne svojine (patenta i autorskog prava) u različitim privredama i jurisdikcijama u obezbeđivanju ravnoteže suprotstavljenih interesa do sada je služila da identifikuje postojeće probleme i načine za njihovo rešavanje. Veštačka inteligencija se posmatra kao jedna od najvažnijih tehnologija dvostruke namene, kao novi izazov za privredu i pravni sistem, nova pojava koja ima multiplikativni efekat, pravni fenomen u strukturi pravnih odnosa, novi objekat za pravno regulisanje i drugo. AI je u stanju da generiše i kreira različita dela – u nauci, u književnosti i umetnosti. Ove okolnosti otvaraju probleme priznavanja autorstva, mogućnosti autora da raspoložu svojim pravima i njihovog korišćenja mehanizama pravne zaštite objekata intelektualne svojine. Regulative se mogu naći u vidu Rezolucije Evropskog parlamenta od 20. oktobra 2020. godine o pravima intelektualne svojine u razvoju tehnologija veštačke inteligencije (2020/2015 (INI)), Rezolucije Međunarodnog udruženja za zaštitu intelektualne svojine (AIPPI) 2020 o popisu pronalazaka koji koriste AI. Analiza zakonodavne i prakse sprovođenja zakona Evropskog zavoda za patente (EPO), Kancelarije za patente i žigove SAD (USPTO) i Kancelarije za intelektualnu svojinu Ujedinjenog Kraljevstva (UKIPO), regionalnih i međunarodnih dokumenata o regulisanju AI i intelektualne svojine, pruža priliku za formiranje jedinstvenog pristupa tumačenju kriterijuma zaštite rezultata aktivnosti AI u različitim jurisdikcijama, za primenu mehanizama pravne zaštite objekata intelektualne svojine u nacionalnom zakonodavstvu, te naglašava značaj politike intelektualne svojine za nacionalnu bezbednost.²⁸⁹

Evropski parlament je u junu 2023. usvojio predlog Zakona o AI, a njegovo usvajanje očekuje se u januaru 2024. godine. Najvažnije tačke predloga su:

- potpuna zabrana korišćenja AI u određene svrhe, kao što su biometrijski nadzor, prepoznavanje emocija i predviđanje upotrebe u policijskim aktivnostima;

²⁸⁸ Laukyte, Migle, and Nicola Lucchi. "Creative AI: The Complex Relationship between Human Inventiveness and Intellectual Property." *BioLaw Journal-Rivista di BioDiritto* 3 (2022): 169-183.

²⁸⁹ Androshchuk, G. "Intellectual Property and Artificial Intelligence: Who is the Author?." *Artificial Intelligence*, (2022), № jai2022.27(1), p. 166-182 National Academy of Sciences of Ukraine (Institute for Problems of Cryobiology and Cryomedicine).

- propisana obaveza transparentnosti u generativnim AI sistemima, kao što je ChatGPT, koji moraju jasno istaći da je sadržaj generisala veštačka inteligencija, a takođe moraju pružiti pomoć korisnicima u razlikovanju sadržaja generisanog kroz AI i originalnog sadržaja koji je generisao čovek;
- određene primene AI koje predstavljaju visok rizik po bezbednost, osnovna prava ili životnu sredinu biće zabranjene, što uključuje upotrebu veštačke inteligencije za uticaj na birače i ishode izbora, kao i sisteme preporuka na velikim društvenim medijskim platformama;

provajderi AI moraju proceniti i smanjiti potencijalne rizike po zdravlje, bezbednost, osnovna prava, životnu sredinu, demokratiju i vladavinu prava pre nego što svoje modele puste na tržište EU, a takođe moraju registrovati svoje modele u EU bazi podataka.²⁹⁰

Niz evropskih poslovnih lidera suprotstavio se predloženom zakonu o AI, izražavajući zabrinutost da bi on mogao uticati na konkurentnost Unije i izazvati odliv investicija. U otvorenom pismu poslatom poslanicima EU istakli su ozbiljnu zabrinutost u vezi sa predlogom Zakona o AI, koji predstavlja prvi sveobuhvatan skup pravila o AI na svetu. S druge strane, SAD i Kina takođe su iznele planove za regulaciju ove tehnologije.

Evropska unija je započela i borbu za veći udeo u digitalnom tržištu. Usvajanjem strategije „Evropa prilagođena digitalnom dobu 2020. godine” EU u dugoročnom periodu planira da se odazove novom digitalnom izazovu. Strategija je ponudila osnovu za jačanje konkurentnosti Evropske unije u tzv. „četvrtoj industrijskoj revoluciji”. U cilju jačanja strateške autonomije i stvaranja jedinstvenog digitalnog tržišta, EU će preko Komisije obezbediti praktične smernice i pravnu regulativu koja će u narednom periodu biti uneta u unutrašnje pravne sisteme država članica. Prilagođavanje digitalnom dobu prema planovima znači da će EU do 2030. učiniti potrebne napore u ojačavanju svog digitalnog suvereniteta. Najnovija regulativa Evropske unije u digitalnoj oblasti obuhvaćena je Programom politike digitalne decenije 2030, od 14. decembra 2022. godine. Odluka predstavlja važan pravni izvor koji bi trebalo da omogući podsticanje digitalne transformacije Evropske unije. Njome se predviđaju opšti i konkretni digitalni ciljevi, mehanizmi praćenja i uspostavljanja saradnje država članica i trećih država, kao i pravni

²⁹⁰ Cvjetičanin, Nenad, PC Press, AI i globalna regulativa, <https://pcpress.rs/ai-i-globalna-regulativa/?fbclid=IwAR0bNWXp6wrRGyAtCBeobRyJq49XGG4s7PzPf3PDBmekNB0KI1KqRsUgS8c>, 24/10/2023.

okvir za projekte koji bi trebalo da omoguće realizaciju Programa politike digitalne decenije.²⁹¹

S druge strane, u Srbiji su usvojene Etičke smernice za razvoj, primenu i upotrebu pouzdane i odgovorne veštačke inteligencije, koje obuhvataju više različitih sistema koji koriste veštačku inteligenciju i mogu potencijalno imati manipulativne ili štetne efekte na pojedince i društvo. Vlada Srbije uložila je znatna sredstva u razvoj veštačke inteligencije kao deo svoje digitalne strategije, a Nacionalna platforma za veštačku inteligenciju pokrenuta je u decembru 2021. godine i omogućava pristup superkompjuteru za obradu velikih količina informacija. Smernice identifikuju i deset visokorizičnih sistema koji mogu imati značajan uticaj na integritet pojedinaca. Ovi sistemi uključuju biometrijsku identifikaciju i kategorizaciju pojedinaca, upravljanje infrastrukturom (saobraćaj, voda, gas), algoritme za obrazovanje i zapošljavanje, analizu genetičkih i zdravstvenih podataka, sisteme za pružanje socijalnih usluga, tehnološka rešenja za krivično gonjenje i procenu rizika. Smernice su osnova za donošenje budućeg zakona.²⁹²

Jasno je da, s obzirom na to da je veštačka inteligencija, odnosno njena masovnija upotreba, relativno nova pojava, i trenutna pravna regulativa na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou je tek u povoju. Regulativa pokušava da prati razvoj tehnologije i da unese sve u poštovanje pravila. Najdelotvornije bi bilo da se na globalnom nivou, odnosno na nivou Ujedinjenih nacija, donesu smernice, ili možda čak i međunarodna konvencija, što bi omogućilo prelivanje tih pravila i na nacionalne i regionalne zakone, istovremeno dovodeći do ujednačavanja pravila između zemalja.

²⁹¹ Jelisavac Trošić, Sanja. "Program politike digitalne decenije Evropske unije." *Evropsko zakonodavstvo* 22, no. 81-82 (2023): 217-228. https://doi.org/10.18485/iipe_ez.2023.22.81_82.14

²⁹² Cvjetičanin, Nenad, PC Press, AI i globalna regulativa, <https://pcpress.rs/ai-i-globalna-regulativa/?fbclid=IwAR0bNWXP6wrRGyAtCBeobRyJq49XGG4s7PzPf3PDBmekNB0KI1KqRsUgS8c>, 25/10/2023.

LITERATURA

- Abbott, Frederick M. "Intellectual property provisions of bilateral and regional trade agreements in light of US federal law." *UNCTAD-ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development, Issue Paper 12* (2006).
- Abbott, Frederick M. "The TRIPs agreement article 73 security exceptions and the COVID-19 pandemic." *Research Paper 116* (2020): 20-16.
- Adams, Samuel. "Intellectual property rights, innovation, and economic growth in Sub-Saharan Africa." *Journal of Third World Studies* 28, no. 1 (2011): 231-243.
- Admadja, Deni. "Juridical Analysis of Music Uploaded on Tiktok Media in View of Intellectual Property Law." *International Asia Of Law and Money Laundering (IAML)* 1, no. 3 (2022): 193-197.
- Álvarez-Risco, Aldo, and Shyla Del-Aguila-Arcentales. "A note on changing regulation in international business: the World Intellectual Property Organization (WIPO) and artificial intelligence." In *The multiple dimensions of institutional complexity in international business research*, pp. 363-371. Emerald Publishing Limited, 2021.
- Ančevska-Netkowska, Katerina, Katerina Brezovska, Nikola Geškovski, Jasmina Tonik-Ribarska, Biljana Petrovska-Jakimovska, Blagoj Achevski, and Katerina Goračinova. "Uloga prava intelektualne svojine i sigurnosnih karakteristika pakovanja u prevenciji falsifikovanih lekova." *Arhiv za farmaciju* 70, no. 6 (2020): 332-343.
- Androshchuk, G. "Intellectual Property and Artificial Intelligence: Who is the Author?." *Artificial Intelligence*, (2022), № jai2022.27(1), p. 166-182 National Academy of Sciences of Ukraine (Institute for Problems of Cryobiology and Cryomedicine).
- Arai, Hisamitsu. "Intellectual property strategy in Japan." *International Journal of Intellectual Property-Law, Economy and Management* 1, no. 1 (2005): 5-12.
- Arai, Hisamitsu. "Japan's intellectual property strategy." *World patent information* 28, no. 4 (2006): 323-326.

- Arnold, Richard. "Divergence of UK law from EU law after Brexit: the example of intellectual property. The 22nd Burrell Lecture." *Queen Mary Journal of Intellectual Property* 12, no. 2 (2022): 172-184.
- Athreye, Suma. "China's intellectual property regime." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 58-59.; Dimitrov, M.K. 2009. *Piracy and the state: The politics of intellectual property rights in China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baker B. Trans-Pacific partnership provisions in intellectual property, transparency, and investment chapters threaten access to medicines in the US and elsewhere. *PLoS Med.* 2016;13:e1001970.
- Baklanova, Olena, Mariana Petrova, and Viktor Koval. "Institutional Transmission in Economic Development." *Economic Studies* 29, no. 1 (2020).
- Bamakan, Seyed Mojtaba Hosseini, Nasim Nezhadsistani, Omid Bodaghi, and Qiang Qu. "Patents and intellectual property assets as non-fungible tokens; key technologies and challenges." *Scientific Reports* 12, no. 1 (2022): 2178.
- Bayar, Ylmaz, Rita Remeikienė, and Ligita Gasparėnienė. "Intellectual property rights, R&D expenditures, and high-tech exports in the EU transition economies." (2020).
- Beraha, Isidora. "Ocena inovativnih performansi Republike Srbije." *Ekonomski vidici* 24, no. 3-4 (2019): 137-151.
- Bian, X., Wang, K. Y., Smith, A., and Yannopoulou, N. (2016). New insights into unethical counterfeit consumption. *J. Bus. Res.* 69, 4249–4258. doi: 10.1016/j.jbusres.2016.02.038
- Bilan, Yuriy, Halyna Mishchuk, Iryna Roshchuk, and Iveta Kmecova. "An Analysis of Intellectual Potential and Its Impact on The Social and Economic Development of European Countries." *Journal of Competitiveness* 1 (2020).
- Bilan, Yuriy, Tetyana Vasilyeva, Olena Kryklii, and Gulbarshyn Shilimbetova. "The creative industry as a factor in the development of the economy: dissemination of European experience in the countries with economies in transition." *Creativity Studies* 12, no. 1 (2019): 75-101.
- Bjelić, Predrag, Jelisavac Trošić, Sanja, Popović Petrović, Ivana, *Savremena međunarodna trgovina*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2010.

- Bochańczyk-Kupka, Dominika. "Intellectual property protection strategies in high-developed countries." *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska* 144 (2020): 25-32.
- Bollyky, Thomas J. 2016. "The TPP and Drug Prices: Why U.S. Trade Deals Haven't Exported U.S. Drug Prices." *Foreign Affairs*, March 23, 2016.; Duggan, Mark, Craig Garthwaite, and Aparajita Goyal. 2016. "The Market Impacts of Pharmaceutical Product Patents in Developing Countries: Evidence from India." *American Economic Review* 106 (1): 99-135.
- Borovitsky, Daria. "Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment in Low Income Countries." (2020).
- Bose, Bhavya. "Intellectual Property Rights and National Security: A Critical Analysis of India." *Indian JL & Legal Rsch.* 3 (2021): 1.
- Bosher, Hayleigh. "UK IPO Artificial Intelligence Call for Views: Copyright and Related Rights Response of Brunel Law School & Centre for Artificial Intelligence." (2020).
- Braga, C., & Fink, C. (1998). The relationship between intellectual property rights and foreign direct investment. *Journal of Comparative and International Law*, 9(163), 163-187.
- Branstetter, Lee G., Raymond Fisman, and C. Fritz Foley. 2006. "Do Stronger Intellectual Property Rights Increase International Technology Transfer? Empirical Evidence from US Firm-Level Panel Data." *Quarterly Journal of Economics*, 121(1): 321-49.
- Bronckers, Marco, and Giovanni Gruni. "Retooling the sustainability standards in EU Free Trade Agreements." *Journal of International Economic Law* 24, no. 1 (2021): 25-51.
- Buchinskaya, Olga N., and Evgeniy P. Dyatel. "Influence of high-technology exports and foreign charges for the use of intellectual property on economic growth." *Journal of new economy* 20, no. 2 (2019): 114-126.
- Burri, Mira, and Rodrigo Polanco. "Digital trade provisions in preferential trade agreements: introducing a new dataset." *Journal of international economic law* 23, no. 1 (2020): 187-220.
- Cai, Jiaoli, Hongzhong Zhao, and Peter C. Coyte. "The effect of intellectual property rights protection on the international competitiveness of the pharmaceutical manufacturing industry in China." *Engineering Economics* 29, no. 1 (2018): 62-71.

- Campi, Mercedes, and Marco Dueñas. "Intellectual property rights, trade agreements, and international trade." *Research Policy* 48, no. 3 (2019): 531-545.
- Čavar, Teo. "Ekozofija Vandane Shiva." PhD diss., University of Zagreb. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Philosophy, 2022.
- Center for Global Development Policy Paper 079, Washington, DC (2016)
- Chaisse, Julien, Fernando Dias Simões, and Danny Friedmann. "An Introduction to Wine Regulation in a Globalized Market: Prospects and Limits of Wine Governance." In *Wine Law and Policy*, pp. 1-32. Brill Nijhoff, 2020.
- Chalmers, Ove Granstrand. "Corporate management of intellectual property in Japan." *International Journal of Technology Management* 19, no. 1-2 (2000): 121-148.
- Chen, Hung-Ju. "Innovation and FDI: Does the target of intellectual property rights protection matter?." *Journal of International Money and Finance* 118 (2021): 102458.
- Chen, Yongmin and Thitima Puttitanun. "Intellectual property rights and innovation in developing countries." *Journal of Development Economics*. 78:474-93, 2005.
- Cheng, Wenting. "China engages with the global intellectual property governance: The recent trend." *The Journal of World Intellectual Property* 22, no. 3-4 (2019): 146-161.
- Cheung, W. L., and Prendergast, G. (2006). Buyers' perceptions of pirated products in China. *Market. Intellig. Plan.* 24, 446-462. doi: 10.1108/02634500610682854
- Chever, T., Renault, C., Renault, S., & Romieu, V. (2012). Value of production of agricultural products and foodstuffs, wines, aromatised wines and spirits protected by a geographical indication (GI). And-International Final Report to the European Commission (TENDER N Agri-2011-EVAL-04, pp. 1-85).
- CIA. 2019. The World Factbook. www.cia.gov 16/4/2023.
- Ciuriak, Dan, and Maria Ptashkina. "Quantifying trade secret theft: policy implications." *CIGI Paper* 253 (2021).
- Clegg, Jeremy, and Adam R. Cross. "Affiliate and non-affiliate intellectual property transactions in international business: an empirical overview of the UK and USA." *International Business Review* 9, no. 4 (2000): 407-430.

- Čolaković, Namik, Sadik Bahtić, and Emina Čolaković. "Pravni i ekonomski kontekst gmo proizvodnje i kontroverze oko genetskog inženjeringa." (2019).
- Conconi, Paola, Cristina Herghelegiu, and Laura Puccio. "EU trade agreements: To mix or not to mix, that is the question." *Journal of World Trade* 55, no. 2 (2021).
- Cvetanović, Slobodan, and Dragan Turanjanin. "Incremental Innovation, Intellectual Property Rights and Endogenous Economic Growth." *Knowledge-International Journal* 43, no. 1 (2020): 75-80.
- Cvjetičanin, Nenad, PC Press, AI i globalna regulativa, <https://pcpress.rs/ai-i-globalna-regulativa/?fbclid=IwAR0bNWXP6wrRGyAtCBeobRyJq49XGG4s7PzPf3PDBmekNBoKI1KqRsUgS8c>, 24/10/2023.
- Damjanović, Jelena. "Pravni okvir za regulisanje odnosa nastalih pod uticajem četvrte industrijske revolucije unutar globalnih ekonomskih kretanja." *Naučni skup EKONBIZ* 19 (2020): 156-161.
- Damjanović, Katarina. "Globalizacija-„zlatno doba “ili „sumrak “prava intelektualne svojine." *Pravni zapisi* 2 (2013).
- Dass, Nishant, Vikram Nanda, Haemin Dennis Park, and Steven Chong Xiao. "Intellectual property protection and financial markets: Patenting versus secrecy." *Review of Finance* 25, no. 3 (2021): 669-711.
- de Jong, Philippe. "The Protection of Vines, Grapes and Wine under Plant Variety Rights Law, with a Particular Focus on the EU." In *Wine Law and Policy*, pp. 499-522. Brill Nijhoff, 2020.
- Domazet, Ivana, Darko Marjanović, Deniz Ahmetagić, and Milica Bugarčić. "Uticaj inovacionih indikatora na povećanje izvoza visoko tehnoloških proizvoda." *Ekonomika preduzeća* 69, no. 1-2 (2021): 31-40. <https://doi.org/10.5937/EKOPRE2102031D>.
- Drabble, D. 2019. Shared of world GDP throughout history. *Infogram*. Accessed May 12, 2019, from <https://infogram.com/share-of-world-gdp-throughout-history-1gjk92e6yjwqm16>.
- Drahoš, P., and Braithwaite, J. (2000). *Global Business Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Drexler, Josef, "Intellectual Property and Implementation of Recent Bilateral Trade Agreements in the EU", in: *EU bilateral trade agreements and intellectual property: for better or worse?*. Berlin: Springer, 2014.

- Drexl, Josef, Henning Grosse Ruse-Khan, and Souheir Nadde-Phlix, eds. *EU bilateral trade agreements and intellectual property: for better or worse?*. Berlin: Springer, 2014.
- Durand, Cédric, and William Milberg. "Intellectual monopoly in global value chains." *Review of International Political Economy* 27, no. 2 (2020): 404-429.
- Đuričin, Dragan, Iva Vuksanović-Herceg, and Vukašin Kuč. "How a structural crisis is flipping the economic script and calling for the green transition in Serbia." *Ekonomika preduzeća* 71, no. 1-2 (2023): 1-29.
- Dutfield, Graham, and Uma Suthersanen. "Responding to the Global Food Fraud Crisis: What Is the Role of Intellectual Property and Trade Law?." *Queen Mary Law Research Paper* 378 (2022).
- Dutta A. From free entry to patent protection: welfare implications for the Indian pharmaceutical industry. *Rev Econ Stat.* 2011;93:160-78.
- Engelberg AB. How government policy promotes high drug prices. *Health Affairs Blog.* 2015. <https://doi.org/10.1377/hblog20151029.051488/full/22/01/2023>.
- European Commission, Counterfeit, piracy and other IPR violations, https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/prohibitions-and-restrictions/counterfeit-piracy-and-other-ipr-violations_en, 5/8/2023.
- European Commission, Intellectual property rights and geographical indications, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/intellectual-property-rights-and-geographical-indications>, 17/5/2023.
- European Commission, The New European Innovation Agenda, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/support-policy-making/shaping-eu-research-and-innovation-policy/new-european-innovation-agenda_en, 24/9/2023.
- European Patent Office, Historic celebration of innovation, <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/intellectual-property-rights-and-geographical-indications>, 6/10/2023.
- Falvey, Rodney E., Neil Foster, and Olga Memedovic. *The role of intellectual property rights in technology transfer and economic growth: theory and evidence.* Geneva: UNIDO, 2006.
- Farrell, Joseph, and Carl Shapiro. "Intellectual property, competition, and information technology." *UC Berkeley Competition Policy Center Working Paper No. CPC04-45* (2004).

- Filipović, Sanja. "Efekti trgovinskog rata na Evropu." *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji*. Institut društvenih nauka (2020): 28-45.
- Fink, Carsten, and Carlos A. Primo Braga. *How stronger protection of intellectual property rights affects international trade flows*. The World Bank, 1999.
- Gervais, Daniel. "Is intellectual property law ready for artificial intelligence?." *GRUR International* 69, no. 2 (2020): 117-118.
- Ghosh, Sucharita, and Steven Yamarik. "Do the intellectual property rights of regional trading arrangements impact foreign direct investment? An empirical examination." *International Review of Economics & Finance* 62 (2019): 180-195.
- Glass, A. J., & Saggi, K. (2002). Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investments. *Journal of International Economics*, 56(2), 387-410.
- Gleeson, Deborah, Joel Lexchin, Ronald Labonté, Belinda Townsend, Marc-André Gagnon, Jillian Kohler, Lisa Forman, and Kenneth C. Shadlen. "Analyzing the impact of trade and investment agreements on pharmaceutical policy: provisions, pathways and potential impacts." *Globalization and Health* 15, no. 1 (2019): 1-17.
- Gmeiner, Robert, and Michael Gmeiner. "Encouraging domestic innovation by protecting foreign intellectual property." *International Review of Law and Economics* 67 (2021): 106000.
- Gosri, Aksel. "Je li piraterija krađa?" (2009)
- Green, Stuart P. "Plagiarism, norms, and the limits of theft law: Some observations on the use of criminal sanctions in enforcing intellectual property rights." *Hastings LJ* 54 (2002): 167.
- Grieshaber-Otto, Jim, Scott Sinclair, and Noel Schacter. "Impacts of international trade, services and investment treaties on alcohol regulation." *Addiction* 95, no. 12s4 (2000): 491-504.
- Grossman, G. and Lai Edwin. "International Protection of Intellectual Property." *American Economic Review*. 94(5): 1635-1653, December 2004.
- H. Zhang, X. Yang. "Trade-related aspects of intellectual property rights agreements and the upsurge in foreign direct investment in developing countries." *Economic Analysis and Policy*, 50 (1) (2016), pp. 91-99.
- Halbert, Debora. "Intellectual property theft and national security: Agendas and assumptions." *The Information Society* 32, no. 4 (2016): 256-268.

- Hao, Yu, Ning Ba, Siyu Ren, and Haitao Wu. "How does international technology spillover affect China's carbon emissions? A new perspective through intellectual property protection." *Sustainable Production and Consumption* 25 (2021): 577-590.
- Hariri, Amri. "Digitalization of Intangible Cultural Heritage (ICH) Archives As Legal Protection of Intellectual Property Rights." *Khizanah al-Hikmah: Jurnal Ilmu Perpustakaan, Informasi, dan Kearsipan* 9, no. 2 (2021): 145-156.
- Harlow, Harold. "Do Patents Matter? High-Technology Patent Filers Business Performance Over Five Years'(2011-2015)." In *European Conference on Knowledge Management*, pp. 489-XXI. Academic Conferences International Limited, 2019.
- Hayakawa, Kazunobu, Fukunari Kimura, and Kaoru Nabeshima. "Nonconventional provisions in regional trade agreements: Do they enhance international trade?." *Journal of Applied Economics* 17, no. 1 (2014): 113-137.
- Helpman, E. Innovation. "Imitation, and Intellectual Property Rights." *Econometrica*. 61, 1247-1280. 1993.
- Henningsen, L. (2010). *Copyright Matters: Imitation, Creativity and Authenticity in Contemporary Chinese Literature*. Berlin: BWV Verlag.
- Hu, Albert GZ, and Adam B. Jaffe. "IPR, innovation, economic growth and development." *Department of Economics, National University of Singapore* (2007).
- Hu, Debao, Zhengkai Liu, and Jing Zhao. "Will Intellectual Property Rights Policy Increase Foreign Direct Investment and Promote Technological Innovation?." *Mathematical Problems in Engineering* 2021 (2021): 1-11.
- Huang, Y., & Smith, J. 2019. China's record on intellectual property rights is getting better and better. *Foreign Policy*, October 16.
- Huysmans, Martijn. "Exporting protection: EU trade agreements, geographical indications, and gastronationalism." *Review of International Political Economy* 29, no. 3 (2022): 979-1005.
- Iida, Junzo. "Digital transformation vs COVID-19: The case of Japan." *Digital Law Journal* 1, no. 2 (2020): 8-16
- Ilias, Shayerah, and Ian F. Fergusson. *Intellectual Property Rights and International Trade*. Congressional Research Service, 2009.
- Ilić, Bogdan, and Nebojša Prača. "Održivi razvoj u uslovima informaciono-komunikacionih tehnologija." *Apollo, Beograd* (2014).

- Ilić, Bogdan, Nebojša Praća, and Ilija Kolarski. "Ekonomsko-politički aspekti novog svetskog poretka." *Oditor-časopis za Menadžment, finansije i pravo* 2, no. 3 (2016): 49-62.
- Intellectual Property Rights Information & Assistance, Intellectual Property Rights Agreements Database, <https://www.stopfakes.gov/article?id=Intellectual-Property-Rights-Agreements-Database,7/08/2023>.
- Intellectual property, <https://www.bilaterals.org/?-intellectual-property-,13/7/2023>.
- International Anti-Counterfeiting Coalition (2014). *Counterfeiting statistics*. Retrieved from <https://www.iacc.org/resources/about/statistics>
- International Trade Administration, Trade Agreements, <https://www.trade.gov/trade-agreements,7/08/2023>.
- Ishtiaq, Muhammad, Muhammad Waqas Mazhar, Mehwish Maqbool, Muhammad Ajaib, Tanveer Hussain, Mahnoor Muzamil, and Mubashir Mazhar. "Biosafety, Intellectual Property Rights (IPR), and Protection (IPP)." In *Genetic Engineering*, pp. 1-22. Apple Academic Press, 2023.
- Islam, Md Deen, Warren A. Kaplan, Danielle Trachtenberg, Rachel Thrasher, Kevin P. Gallagher, and Veronika J. Wirtz. "Impacts of intellectual property provisions in trade treaties on access to medicine in low and middle income countries: a systematic review." *Globalization and Health* 15, no. 1 (2019): 1-14.
- Jaganjac, Jamila. "Intelektualni kapital i konkurentska prednost." In *Konferencija Izzivi globalizacije in družbeno-ekonomsko okolje EUAt: Novo mesto. Univerza v Novem mestu*. 2020.
- Javorcik, B. S. (2004). The composition of foreign direct investment and protection of intellectual property rights: Evidence from transition economies. *European Economic Review*, 48(1), 39-62.
- Jelisavac Trošić, Sanja, Aleksandra Tošović-Stevanović, and Vladimir Ristanović. *Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2021.
- Jelisavac Trošić, Sanja, and Ivana Popović Petrović. "Uloga i mesto Republike Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i njen položaj u međunarodnoj trgovini." Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2011.
- Jelisavac Trošić, Sanja, Dragoljub Todić, and Milorad Stamenović. *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2018.

- Jelisavac Trošić, Sanja, Tošović Stevanović, Aleksandra, Benhida, Zakia, „Challenges of Sustainable Development and Implementation of the Sustainable Development Goals of Serbia and the Countries in the Region.“ *International Review*, Faculty of Business Economics and Entrepreneurship, No 1-2, 2023, pp. 79-89, <https://www.international-review.com/index.php/ir/issue/view/24/6> DOI: 10.5937/intrev2302085J
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Economic Globalization–advantages and disadvantages: the place of Serbia and Japan in the globalized World.” Institute of International Politics and Economics; Global Resource Management, Doshisha University, 2016.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Multinacionalne kompanije u međunarodnom pravu.” u: *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2020. https://doi.org/10.18485/iipe_nsail.2020.ch5
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Nove tendencije u međunarodnoj trgovini.” u: Jelisavac Trošić, Sanja (ed.), *Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2016.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Novo zakonodavstvo Evropske unije o digitalnim uslugama.” *Evropsko zakonodavstvo* 83 (2023): 75-90.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Položaj Srbije u međunarodnim tokovima intelektualne svojine.” In: *Položaj Srbije u savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, (2012): 128-150.
- Jelisavac Trošić, Sanja. *Pregovori u okviru GATT i STO*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2015.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Program politike digitalne decenije Evropske unije.” *Evropsko zakonodavstvo* 22, no. 81-82 (2023): 217-228. https://doi.org/10.18485/iipe_ez.2023.22.81_82.14
- Jelisavac Trošić, Sanja. “Serbia’s Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization.” Springer, Singapore, 2018.
- Jelisavac Trošić, Sanja. “The World Trade Organization and COVID-19-Related Trade Measures.” Institute of International Politics and Economics, 2021. https://doi.org/10.18485/iipe_response2covid19.2021.ch7
- Jelisavac Trošić, Sanja. “What Is the Role of the European Union in Reshaping the Future of the World Trade Organization?.” Institute of International

- Politics and Economics, Belgrade; Faculty of Security Studies at the University of Belgrade, 2021. https://doi.org/10.18485/iipe_euchanges.2021.ch21
- Jelisavac, Sanja. *Intelektualna svojina: međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2006.
- Jovanović, Slobodanka, Dragomir Marisavljević, and Danijela Matović. "Uticaj intelektualne svojine na prodajnu cenu lekova." *Industrija* 38, no. 2 (2010): 55-80.
- Jović, Njegoslav. "Regionalno iscrpljenje prava intelektualne svojine karakteristično za pravo Evropske Unije." *Revija za evropsko pravo* 17, no. 1 (2015): 87-98.
- Jović-Lazić, Ana. "Kontroverze politike SAD prema Kini u Trampovoj eri." In: *Kontroverze spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, pp. 132-165
- K. Elliott. "How much "mega" in the mega-regional TPP and TTIP: Implications for developing countries
- Kaluđerović, Željko. "Genetički modificirane biljke: bioetički pristup." *Jahr-European Journal of Bioethics* 10, no. 2 (2019): 395-410.
- Kang, Yao. "Research on intellectual property financing mode of technology-based small and medium-sized enterprises." *Financial Engineering and Risk Management* 6, no. 1 (2023): 34-42.
- Kapustina, Larisa, Ľudmila Lipková, Yakov Silin, and Andrei Drevalov. "US-China trade war: Causes and outcomes." In *SHS Web of Conferences*, vol. 73, p. 01012. EDP Sciences, 2020.
- Karajović, Miloš, Milica Kaličanin, and Zoran Kaličanin. "Uticaj Covid-19 na međunarodne ekonomske odnose i međunarodno kretanje kapitala Impact of Covid-19 on international economic relations and international capital movement." *ECOLOGICA* 28, no. 102 (2021): 315-324.
- Kelam, Ivica. "GMO 2.0: Novi naziv–stari problem." *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 26, no. 1-2 (2017): 45-59.
- Kelam, Ivica. "Važnost biotičkog suvereniteta u kontekstu budućih promjena pravne regulacije genetički modificiranih usjeva u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj." *Filozofska istraživanja* 42, no. 2 (2022): 251-269.
- Khan, B. Zorina. "Does Copy Right Piracy Pay? The Effects of U.S. International Copyright Laws on the Market for Books, 1790-1920." NBER Working Paper No. 10271, January 2004.

- Kneller, Robert, Marcel Mongeon, Jeff Cope, Cathy Garner, and Philip Ternouth. "Industry-university collaborations in Canada, Japan, the UK and USA—With emphasis on publication freedom and managing the intellectual property lock-up problem." *PloS one* 9, no. 3 (2014): e90302.
- Komikado, Hiroshi, So Morikawa, Ayushman Bhatt, and Hironori Kato. "High-speed rail, inter-regional accessibility, and regional innovation: Evidence from Japan." *Technological Forecasting and Social Change* 167 (2021): 120697.
- Krivokuća, Zoran, and Igor Cvečić. "Razvoj trgovine eu u kontekstu nove generacije bilateralnih trgovinskih sporazuma1 2." *Liberalizacija, integracija, globalizacija i afirmacija protekcionizma?*
- Kumar, Daanyaal R. "United States Patents, Biopiracy, and Cultural Imperialism: The Theft of India's Traditional Knowledge." *Inquiries Journal* 11, no. 10 (2019).
- Kumar, Ram. "Relevance of IPR for the Economy." Available at SSRN 3771116 (2021).
- Lall, Sanjaya. "Indicators of the Relative Importance of IPRs in Developing Countries." *Research Policy*. 32: 1657-1680, 2003.
- Laukyte, Migle, and Nicola Lucchi. "Creative AI: The Complex Relationship between Human Inventiveness and Intellectual Property." *BioLaw Journal-Rivista di BioDiritto* 3 (2022): 169-183.
- Lee, J., & Mansfield, E. (1996). Intellectual Property Protection and U.S. Foreign Direct Investment. *The Review of Economics and Statistics*, 78(2), 181-186.
- Lekić, Nemanja, Jelena Vapa-Tankosić, Jasmina Rajaković-Mijailović, and Snežana Lekić. "Analiza strukturnog kapitala kao komponente intelektualnog kapitala u IKT preduzećima." (2020): 33-54.
- Lerner, Josh. "The empirical impact of intellectual property rights on innovation: Puzzles and clues." *American Economic Review* 99, no. 2 (2009): 343-348.
- Li, Fengchun, Ting Liang, and Xiang Zhou. "How does intellectual property protection in the host country affect outward foreign direct investment?." *Research in International Business and Finance* 58 (2021): 101476.
- Li, Shaomin, and Ilan Alon. "China's intellectual property rights provocation: A political economy view." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 60-72.

- Liodakis, G., 'The Global Restructuring of Capitalism, New Technologies and Intellectual Property', in B. Laperche, J. K. Galbraith and D. Uzunidis (eds), *Innovation, Evolution and Economic Change: New Ideas in the Tradition of Galbraith* (Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2006).
- Liodakis, George. "Finance and intellectual property rights as the two pillars of capitalism changes." In *Powerful finance and innovation trends in a high-risk economy*, pp. 110-127. London: Palgrave Macmillan UK, 2008.
- Liu, Kung-Chung, and Shufeng Zheng. "Asian IP law: an area of rising importance." *GRUR International* 69, no. 3 (2020): 249-259.
- Lukinović, Mario, and Zdravko Vitošević. "Pandemija SARS-KOV-2 i izazovi prava intelektualne svojine." *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 149, no. 7-8 (2021): 511-515.
- Mansfield, Edwin, ed. *Intellectual property protection, direct investment, and technology transfer: Germany, Japan, and the United States*. Vol. 27. World Bank Publications, 1995.
- Marković, Slobodan. "Položaj Srbije u globalnoj i evropskoj harmonizaciji prava intelektualne svojine." *Pravo i privreda* 60, no. 3 (2022): 425-446.
- Martínez-Zarzoso, Inmaculada, and Santiago Chelala. "Trade agreements and international technology transfer." *Review of World Economics* 157, no. 3 (2021): 631-665.
- Maskus, Keith. *Intellectual Property Rights in the Global Economy*. Institute for International Economics, Washington, DC. 2000.
- Mayer, T., & Pfister, E. (2001). Do stronger patent rights attract foreign direct investment? Evidence from French multinationals' location. *Region Et Développement*, 13(1), 99-122.
- Mazé, Armelle. "Geographical indications as global knowledge commons: Ostrom's law on common intellectual property and collective action." *Journal of Institutional Economics* (2023): 1-17.
- Menjucq, Michel, and Laurent Gouiffès. "The grapes of dispute resolution: arbitration and wine." *Arbitration International* 36, no. 4 (2020): 465-474.
- Mercurio Bryan. In: Bartels L, Ortino F, editors. *Trips-Plus Provisions in FTAs: Recent Trends in Regional Trade Agreements and the WTO Legal System*: Oxford University Press; 2006. p. 215-37.
- Mihajlović, Milan, Srbojlob Nikolić, and Svetlana Tasić. "Održivost ekonomskog modela savremene privrede." *Održivi razvoj* 2, no. 2 (2020): 7-13.

- Mikić, Hristina. "Razvoj kreativnih industrija u Srbiji–mogućnosti i ograničenja." *Ekonomski vidici* 21, no. 2-3 (2016): 101-116.
- Milutinović, Irina. "Nova evropska regulativa o zaštiti medijskog pluralizma." *Evropsko zakonodavstvo* 83 (2023): 213-234.
- Mishra, Prachi, Virendra Singh Thakur, Shubham Shandilya, Ashish Kumar Singhal, and Yugal Kishore. "Emerging Technologies and Intellectual Property Rights: A Cross-Jurisdictional Examination of AI and Patent Laws in India and the USA." *Journal of Intellectual Property Rights (JIPR)* 28, no. 5 (2023): 413-421.
- Mitrović, Vladimir, and Ivana Mitrović. "Politika inovacija poslovnih subjekata u industriji kao faktor održivog razvoja u tranzicionom okruženju." *Ekonomski signali* (2020) 658: 497-11.
- Moerman, Lee C., and S. L. Van Der Laan. "Accounting for Intellectual Property: inconsistencies and challenges." (2006).
- Mohorčich, J., and Jacy Reese. "Cell-cultured meat: Lessons from GMO adoption and resistance." *Appetite* 143 (2019): 104408.
- Moore, Andrew P., Dawn M. Cappelli, Thomas C. Caron, Eric D. Shaw, Derrick Spooner, and Randall F. Trzeciak. "A Preliminary Model of Insider Theft of Intellectual Property." *J. Wirel. Mob. Networks Ubiquitous Comput. Dependable Appl.* 2, no. 1 (2011): 28-49.
- Mossinghoff, Gerald J. "The importance of intellectual property protection in international trade." *BC Int'l & Comp. L. Rev.* 7 (1984): 235.
- Muehlfeld, Katrin, and Mei Wang. "Intellectual Property Rights in China—A Literature Review on the Public's Perspective." *Frontiers in Sociology* 7 (2022): 793165.
- Muzaka, Valbona. "Intellectual property protection and European 'competitiveness'." *Review of International Political Economy* 20, no. 4 (2013): 819-847.
- Nabiraev, Akhrokhon A., and Murodiljon O. Orifjonov. "Public Administration in the Field of Intellectual Property in The USA and The Republic of Uzbekistan." *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities* 22 (2023): 5-10.
- Nagaoka, Sadao. "Determinants of high-royalty contracts and the impact of stronger protection of intellectual property rights in Japan." *Journal of the Japanese and international economies* 19, no. 2 (2005): 233-254.
- Nanayakkara, Tamara. "Role of intellectual property in enhancing the competitiveness of the tourism industry." *Netherland and France* (2011).

- Neves, Pedro Cunha, Oscar Afonso, Diana Silva, and Elena Sochirca. "The link between intellectual property rights, innovation, and growth: A meta-analysis." *Economic Modelling* 97 (2021): 196-209.
- Neves, Pedro Cunha, Oscar Afonso, Diana Silva, and Elena Sochirca. "The link between intellectual property rights, innovation, and growth: A meta-analysis." *Economic Modelling* 97 (2021): 196-209.
- Ngozi Okonjo-Iweala u predavanju održanom na Institutu Lovi (Lowy Institute) u Sidneju, Australija, 22. Novembra 2022.
- Nikolić, Goran, Trgovinski odnosi Srbije i EU od 2000: komparativna analiza dinamike i strukturnih promena srpskog robnog izvoza u EU. *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji*. Institut društvenih nauka, 2020.
- Noble, D., *America by Design: Science, Technology, and the Rise of Corporate Capitalism* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1977).
- Noon, Paul, Glauco De Vita, and Lindsey Appleyard. "What do we know about the impact of intellectual property rights on the foreign direct investment location (country) choice? A review and research agenda." *Journal of Economic Surveys* 33, no. 2 (2019): 665-688.
- Nordhaus, William D. *Invention, growth and welfare: A theoretical treatment of technological change*. Cambridge, MA: MIT Press, 1969.
- Nunnenkamp, P., & Spatz, J. (2004). Intellectual property rights and foreign direct investment: A disaggregated analysis. *Review of World Economics*, 140(3), 393-414.
- Nygaard, Arne, and Ragnhild Silkoset. "Sustainable development and greenwashing: How blockchain technology information can empower green consumers." *Business Strategy and the Environment* 32, no. 6 (2023): 3801-3813.
- Orsi, Fabienne, and Benjamin Coriat. "The new role and status of intellectual property rights in contemporary capitalism." *Competition & Change* 10, no. 2 (2006): 162-179.
- Papageorgiadis, Nikolaos, Frank McDonald, Chengang Wang, and Palitha Konara. "The characteristics of intellectual property rights regimes: How formal and informal institutions affect outward FDI location." *International Business Review* 29, no. 1 (2020): 101620.
- Pencea, Sarmiza. "China's Race to Rise and Shine in High Technology." *Global Economic Observer* 9, no. 1 (2021).

- Peng, Mike W., David Ahlstrom, Shawn M. Carraher, and Weilei Stone Shi. "History and the debate over intellectual property." *Management and Organization Review* 13, no. 1 (2017): 15-38.
- Pitkethly, Robert H. "Intellectual property strategy in Japanese and UK companies: patent licensing decisions and learning opportunities." *Research Policy* 30, no. 3 (2001): 425-442.
- Power, Bernadette, and Gavin C. Reid. *The Impact of Intellectual Property Types on the Performance of Business Start-ups in the USA*. Centre for Business Research, University of Cambridge, 2021.
- Prača, Nebojša. "Recesija i njeno prevazilaženje u uslovima savremenog kapitalizma." *Oditor* 10 (2015): 23-31.
- Priehoda, Albert, and Ján Havier. "Intellectual Property of a Company and Valuation of its Selected Components." *Právnické Fórum 2020*: 45.
- Pyataeva, Olga, Liliya Ustinova, Maya Evdokimova, Anna Khvorostyanaya, and Artyom Gavriyuk. "Digitalization of Technology Transfer for High-Technology Products." In *International Scientific and Practical Conference Digital and Information Technologies in Economics and Management*, pp. 15-26. Cham: Springer International Publishing, 2021.
- Reardon, J., McCorkle, D., Radon, A. and Abraha, D., 2019. A global consumer decision model of intellectual property theft. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 13(4), pp.509-528.
- Rikap, Cecilia. "Becoming an intellectual monopoly by relying on the national innovation system: the State Grid Corporation of China's experience." *Research Policy* 51, no. 4 (2022): 104472.
- Roberts, Anthea, Henrique Choer Moraes, and Victor Ferguson. "Toward a geoeconomic order in international trade and investment." *Journal of International Economic Law* 22, no. 4 (2019): 655-676.
- Roffe, Pedro. "Intellectual property provisions in bilateral and regional trade agreements: The challenges of implementation." *The Center for International Environmental Law (CIEL)* (2006).
- Rognstad, Ole-Andreas, and Inger B. Ørstavik. "Intellectual property and sustainable markets: Introduction." In *Intellectual Property and Sustainable Markets*, pp. 1-11. Edward Elgar Publishing, 2021.
- Romandini, Roberto. "Flexibilities Under TRIPS: An Analysis of the Proposal for Reforming Brazilian Patent Law, 15 J. Marshall Rev. Intell. Prop. L. 150 (2016)." *UIC Review of Intellectual Property Law* 15, no. 2 (2016): 1.

- Rutschman, Ana Santos. "The COVID-19 vaccine race: Intellectual property, collaboration (s), nationalism and misinformation." *Wash. UJL & Pol'y* 64 (2021): 167.
- Sagami, M. (2020). *China Goes on an Intellectual Property Offensive*, *Financial Times*. Available online at: <https://www.ft.com/content/c78b69e3-82bd-4f72-881c-12b2ca1ce926> 27/10/2022.
- Sakakibara, Mariko, and Lee G. Branstetter. "Do stronger patents induce more innovation? Evidence from the 1988 Japanese patent law reforms." (1999).
- Santacreu, Ana Maria, LaBelle, Jesse, Intellectual Property Rights Have Become A Key Part of Trade Deals, <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2021/june/intellectual-property-rights-become-key-part-trade-deals>, 05/10/2023.
- Santacreu, Ana Maria, LaBelle, Jesse, Intellectual Property Rights Have Become A Key Part of Trade Deals, <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2021/june/intellectual-property-rights-become-key-part-trade-deals>, 05/10/2023.
- Santacreu, Ana Maria. "Dynamic gains from trade agreements with intellectual property provisions." *FRB St. Louis Working Paper* 2021-10 (2021).
- Šarenac, Nemanja, and Mladen Rebić. "Nova ekonomija, internet i intelektualna svojina." (2011)
- Schaefer, Brett. "Chinese Leadership of WIPO: A Threat to Intellectual Property." *Heritage Foundation Issue Brief* 5038 (2020).
- Schneider, Patricia Higinio. "International trade, economic growth and intellectual property rights: A panel data study of developed and developing countries." *Journal of Development Economics* 78, no. 2 (2005): 529-547.
- Schwabach, A. (2008). Intellectual property piracy: perception and reality in China, the United States, and elsewhere. *J. Int. Media Entertainment Law* 2008, 65-82.
- Schwartz, Herman Mark. "American hegemony: Intellectual property rights, dollar centrality, and infrastructural power." *Review of International Political Economy* 26, no. 3 (2019): 490-519.
- Secundo, Giustina, Valentina Ndou, Pasquale Del Vecchio, and Gianluigi De Pascale. "Sustainable development, intellectual capital and technology

- policies: A structured literature review and future research agenda.” *Technological Forecasting and Social Change* 153 (2020): 119917.
- Sell, S.K. (2003). *Private Power, Public Law. The Globalization of Intellectual Property Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shadlen, Kenneth C., Bhaven N. Sampat, and Amy Kapczynski. “Patents, trade and medicines: past, present and future.” *Review of International Political Economy* 27, no. 1 (2020): 75-97.
- Simić, Predrag. “Svetska politika, globalizacija i kriza.” *Medunarodni Problemi* 65, no. 1 (2013). 24-41.
- Smith, Pamela, and Xiangwen Kong. “Intellectual property rights and trade: The exceptional case of GMOs.” *The World Economy* 45, no. 3 (2022): 763-811.
- Sokoloff, Kenneth L. and Khan, B. Zorina. “Intellectual Property Institutions in the United States: early development and comparative perspective.” *Journal of Economic Perspectives*. 15(3): 233-246, Summer 2001.
- Solanki, Krupa, and Tushar Chauhan. “Values of IPRs-Intellectual Property rights in Genetic Engineering.” (2019).
- Statista Research Department, <https://www.statista.com/2/5/2023>.
- Stiglitz, Joseph E. “Economic foundations of intellectual property rights.” *Duke LJ* 57 (2007): 1693.
- Su, E. (2000). *The Winners and the Losers: The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights and Its Effects on Developing Countries*. *Houston Journal of International Law*, 23,1
- The Diplomat (2020). *How China’s Legal System Enables Intellectual Property Theft*. <https://thediplomat.com/2020/11/how-chinas-legal-system-enables-intellectual-property-theft/> 11/12/2021.
- The New York Times (2007). *Memo to the Dept. of Magical Copyright Enforcement*. Available online at: <https://www.nytimes.com/2007/08/10/opinion/10potter.html> 15/07/2022.
- The World Bank. *The World Bank In China*, <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview> 23/08/2023.
- Tomas Bernauer. *Genes, trade, and regulation - the seeds of conflict in food biotechnology*. Princeton University Press (2016).
- Tošović-Stevanović, Aleksandra, Jelisavac Trošić, Sanja and Ristanović, Vladimir. “Eco-efficiency and sustainable agricultural development in

- Central and Southeast Europe." *Međunarodna politika* 74 (2023): 107-132. https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2023.74.1187.5
- Trade and Cooperation Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part [2020] OJ L444/14.
- Urias, Eduardo, and Shyama V. Ramani. "Access to medicines after TRIPS: Is compulsory licensing an effective mechanism to lower drug prices? A review of the existing evidence." *Journal of International Business Policy* 3 (2020): 367-384.
- US: Intellectual property protections for new crop varieties have increased <https://www.hortidaily.com/article/9562812/us-intellectual-property-protections-for-new-crop-varieties-have-increased/>, 11/06/2023.
- Uzunović Ratko, „Industrija 4.0” – revolucija ili evolucija <https://www.politika.rs/scc/clanak/531192/Industrija-4-0-revolucija-ili-evolucija>, 24/07/2023.
- Valdés, Raymundo, and Maegan McCann. *Intellectual property provisions in regional trade agreements: Revision and update*. No. ERSD-2014-14. WTO Staff Working Paper, 2014.
- van Santen, Sarah. "Changing the Fast Fashion Paradigm: The Role of Intellectual Property and Sustainable Entrepreneurship." *Available at SSRN 4589180*.
- Vasilić, Nikola, Dušica Semenčenko, Đuro Kutlača, and Sanja Popović-Pantić. "Rangiranje nacionalnih inovacionih sistema pojedinih evropskih zemalja." (2021): 167-178.
- Verma, S. K. "Financing of intellectual property: Developing countries' context." (2006).
- Virchenko, Volodymyr, Yu Petrunia, Valerii Osetskyi, Mykhailo Illich Makarenko, and Valentyna Sheludko. "Commercialization of intellectual property: innovative impact on global competitiveness of national economies." (2021).
- Vučić, Vladan. "Srbija 2030: Agenda održivog razvoja–izazovi i ograničenja." *Horizonti menadžmenta* 2, no. 1 (2022): 53-75.
- Vukadinovic, Radovan D. "EU Competence to Conclude a New Generation or Free Trade Agreements." *Collection Papers Actualities Civ. & Com. L. & Legal Prac.* (2017): 18.

- Wan, Victor, and Yi Jiming. "Torts and intellectual property in Industry 4.0: a comparative study of Chinese and American jurisprudence." *Peking University Law Journal* 9, no. 1 (2021): 111-142.
- Watal, J. (2001). *Intellectual Property Rights in the WTO and developing Countries*. Cambridge: Oxford University Press.; Deere-Birkbeck, C. (2010). *Developing Countries in the Global IP System Before TRIPS: the Political Context for the TRIPS negotiations*. In: C.M. Correa (Eds.), *Research Handbook on the Protection of Intellectual Property under WTO Rules. Intellectual property in the WTO. Volume I*. Cheltenham, Massachusetts: Edward Elgar Publishing Limited.
- WIPO, Artificial Intelligence and Intellectual Property Policy, https://www.wipo.int/about-ip/en/artificial_intelligence/policy.html 21/05/2023.
- WIPO, What we do, <https://www.wipo.int/about-wipo/en/> 27/06/2023.
- Wong, A.S.Y., Cole, C.B. & Kohler, J.C. Intellectual property and access to medicines: mapping public attitudes toward pharmaceuticals during the United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) negotiation process. *Global Health* 17, 92 (2021). <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00740-1>
- Working Group on Chinese Influence Activities in the United States. 2018. *Chinese influence & American interests: Promoting constructive vigilance*. Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University.
- World Bank (2002). *Global Economic Prospects and the Developing Countries. Making Trade Work for the World's Poor*. Washington, DC-New York: World Bank.; Srinivasan, T.N. (2002). *Developing Countries and the Multilateral Trading System after Doha*. Economic Growth Center – Center Discussion Paper of Yale University, 842, pp. 1-37.
- World Trade Organization. What are Intellectual Property Rights? https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel1_e.htm. 22/01/2023.
- WTO, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights as Amended by the 2005 Protocol Amending the TRIPS Agreement, Annex 1C, 2005.
- WTO, Regional trade agreements, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm#facts, 14/08/2023.
- WTO, Research and Analysis: Working Papers, https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201414_e.htm, 17/07/2023.

- Wu, Mark. "Digital Trade-Related Provisions in Regional Trade Agreements: Existing Models and Lessons for the Multilateral Trade System. RTA Exchange." *International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Inter-American Development Bank, Geneva, Switzerland. using blockchain to facilitate trade for sd* 269 (2017).
- Yu, P.K. (2013), 'Building the ladder: Three decades of development of the Chinese patent system', *WIPO Journal*, 5(1), 1–16. str. 2; Yu, P.K. (2015), 'Trade secret hacking, online data breaches, and China's cyberthreats', *Cardozo Law Review de novo*, 2015, 130–50.
- Yu, P.K. (2018), 'A half-century of scholarship on the Chinese intellectual property system', *American University Law Review*, 67(4), 1045–140. str. 1079–87.
- Yu, P.K. (2020), 'China's innovative turn and the changing pharmaceutical landscape', *University of the Pacific Law Review*, 51(3), 593–620. str. 599–608.
- Yu, Peter K. "US-China intellectual property trade wars." (2022): 271-87.
- Zafar, Tabassum. "Intellectual property rights." *Biotechnology Business-Concept to Delivery* (2020): 147-157.
- Zakon o rakiji i drugim alkoholnim pićima: "Službeni glasnik RS", br. 41/2009; Zakon o jakim alkoholnim pićima: "Sl. glasnik RS", br. 92/2015.
- Zakon o vinu i rakiji "Sl. glasnik RS", br. 70/94 i "Sl. list SRJ", br. 13/2002 - odluka SUS; Zakon o vinu Službeni glasnik RS, 41/2009 i 93/2012
- Zarocostas, John. "What next for a COVID-19 intellectual property waiver?." *The Lancet* 397, no. 10288 (2021): 1871-1872.
- Zhang, Huiying, and Yikang Liu. "Do foreign direct investment and migration influence the sustainable development of outward foreign direct investment? From the perspective of intellectual property rights protection." *Sustainability* 14, no. 9 (2022): 5364.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341:347.77/.78

ЈЕЛИСАВАЦ Трошић, Сања, 1973-

Dinamika razvoja intelektualne svojine u međunarodnim
ekonomskim odnosima / Sanja Jelisavac Trošić. - Beograd :
Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2023 (Beograd
: DonatGraf). - 179 str. ; 24 cm

Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 160-179.

ISBN 978-86-7067-324-3

а) Интелектуална својина -- Међународно право

COBISS.SR-ID 133055497

Dr Sanja Jelisavac Trošić
Viši naučni saradnik
Načelnik Centra za međunarodno pravo i ekonomiju
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Sanja Jelisavac Trošić je zaposlena u Institutu za međunarodnu politiku i privredu od 2001. godine. Osnovne oblasti njenog akademskog interesovanja su međunarodni ekonomski odnosi, međunarodna trgovina, regionalna ekonomska saradnja (Zapadni Balkan), intelektualna svojina, Svetska trgovinska organizacija i pristupanje Srbije EU. Doktorsku disertaciju na temu „Analiza modaliteta rundi pregovora u sistemu GATT/STO“ odbranila je 2013. godine na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju na Megatrend univerzitetu u Beogradu. Na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu stekla je titulu magistra ekonomskih nauka na smeru Međunarodna ekonomija, a diplomirala na smeru Spoljna i unutrašnja trgovina. Završila je specijalizaciju „Visoka administracija i komparativna uprava“ (*Corso di Specializzazione in Alta Amministrazione e Comparative Governance*) Univerziteta u Bariju i „Diplomatija i Internet“ na Diplomatskoj akademiji na Malti. Bila je glavni i odgovorni urednik naučnog časopisa *The Review of International Affairs* (2015–2018), a trenutno je zamenik urednika naučnog časopisa *Međunarodna politika*. Autor je monografija *Intelektualna svojina – međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine* (2006) i *Pregovori u okviru GATT i STO* (2015), a koautor monografija *Savremena međunarodna trgovina* (2010), *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite* (2018) i *Kriza svetske ekonomije na početku XXI veka* (2021). Objavila je više od 100 radova u domaćim i međunarodnim naučnim časopisima, tematskim zbornicima i zbornicima sa konferencija.

ISBN 978-86-7067-324-3